

Bárka

XII. évfolyam 2004/3. szám

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Tartalom

- 3 Csoóri Sándor: Nagy gyíkok heverték;
Szeptember, boldog hónap *(versek)*
- 5 Podmaniczky Szilárd: Véres a csizmám széle; Savanyú sodó *(versek)*
- 6 Jász Attila: Üres papírlap; Ajtót festek; Itt maradnak;
Jeleket hagyok *(versek)*
- 9 Kiss Ottó: Javrik könyve *(regényrészlet)*
- 13 Tatár Sándor: ; Hagyadék *(versek)*
- 15 Szentmártoni János: Mikor egyedül; Földugó; 1 hét Anna nélkül
(versek)
- 17 Rott József: A vándor szabadsága *(elbeszélés)*
- 22 Újházy László: Dér és zúzmará; Virágok hóesése; Ó, Battonya! *(versek)*
- 24 Hartay Csaba: Idealizmus; Statisztika: sakk *(versek)*
- 25 Molnár Miklós: Bolond Istók életiratai *(regényrészlet)*
- 33 Németh Zoltán: Helios – Rooseveltt *(vers)*
- 42 Miklya Luzsányi Mónika: Dibuk *(elbeszélés)*
- 51 Szei Ernő: Alkalom a szembenézésre; Nehéz eset *(versek)*
- 52 Pollágh Péter: Bennfoglalás; Nem kevesebb annál *(versek)*
- 53 Zalán Tibor: A névtelen velszi bárd *(vers)*
- 57 Elek Tibor: „Ha saját magunknak elmondjuk rendszeren...”
Beszélgetés Esterházy Péterrel

Műhely

- 67 Nagy Gábor–Nagy Erika: Az Alföld múltja, jelene
és Európában betöltött szerepe
Gondolatok a III. Alföld Kongresszus ürügyén
- 79 Kugler József: Felekezeti is számba véve
*Gondolatok a 2001. évi népszámlálás
Békés megyei vallási-felekezeti vonatkozásairól*

- 92 Erdész Ádám: A siker változó formái
Várossiker alföldi nézőpontból
- ***
- 96 Szilágyi András: Vétkes idő performer angyala
*BMZ új dadaizmus és képzőművészetének esztétikai
és filozófiai panorámája*
- 108 Jakubecz András: Tudat, percepció, megismerés;
a belső beszéd és a lelkiismeret
*Nyisztor János (NEStor) képzőművész Hibrid adathasábok/Hybrid
data prisms című kiállítása a békéscsabai Munkácsy Mihály
Múzeumban*

Figyelő

- 117 Görömbei András: Az utolsó remény jegyében
Csoóri Sándor: Elveszett utak
- 123 Németh Zoltán: Olvasni, olvasni, olvasni...
Esterházy Péter: A szabadság nehéz mámore
- 127 Kiss László: A hiányzó egy
*Krasznahorkai László: Északról hegy, Délről tó,
Nyugatról utak, Keletről folyó*
- 132 Esze Dóra: „Enre én” – avagy Bovary úrfi kimászik a kukából
Teslár Ákos: Ezeket kidobtam
- 136 Körmendi Lajos: Agyban versbuborék
Szenti Ernő: Kőben csöndbuborék

E számunkat Baji Miklós Zoltán alkotásaival illusztráltuk. A borító 2. oldalán BMZ az Emberalakító Gyár című művén ül a Múcsarnokban megrendezett Elhallgatott holokauszt kiállítás megnyitóján (2004, Budapest, fotó: Világosi Molnár Attila). A borító 3. oldalán a Metamorfózis (2000, olaj, vászon, 50x100 cm; fotó: Váradi Zoltán) című kép látható. A borító 4. oldalán Angyali asszimilációk II. (Performance, 1996, Quebec, Performance ET Multimedia Nemzetközi fesztivál; fotó: Litkei Zsolt).

*Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.bmk.iif.hu/barka*

Csoóri Sándor

Nagy gyíkok heverték

Vers egy álomról

Pompás, nagy gyíkok heverték a hegyen.
Szőlőkarók árnyéka csíkozta őket.
Mozdulatlanok voltak,
akár egy fűben heverő kanászostor.

Nem tudtam, hova tévedtem, milyen ég alá!
Itt-ott kőpincék álltak kitárt ajtóval.
Bent, mindegyikben, megváltó gyertya égett,
mint gondosan berendezett siralomházban.

Szorított, fájt a szívem, nyomkodtam, gyúrtam.
Segítettem neki élni, mert nem volt más,
akiben megbízhattam volna.
Kék lett tőle az öklöm, amilyen kék egy hóhér.

Váratlanul egy sas szállt le élém.
Honfoglaló madár? Vele kell hazajutnom?
Csak hát a lábaim kialudt fáklyák voltak.
Ha mozdítottam őket, porlani kezdtek.

Szeptember, boldog hónap

Szeptember, boldog hónap. Kék és sárga
színek hónapja, fölírlok most a
falra téged is.
A szőlőhegyen kósza szilvaíz
csatangol mindenfelé,
mint érett asszonyaim íze a nyárban.

Közülük egyik réges-rég halott,
de ezt még előttem is
titkolni tudja.

Jön felém most is mosolyogva a szomszéd dombról,
fehér sálját kezében hozza,
mintha útközben
egy elveszett felhőt talált volna.

Jönnék mögöttem mások is
más sálakkal,
más felhőkkel, színes, leveles ággal,
vállgödrük muskotályos illatával,
de, ami túlvan testen s hegyomláson
mindig csak vele
érkezik el hozzám az őszbe,
vércseppeket és galagonya-himnuszokat megelőzve.

Emlékszem: két szép melle közt is
hosszú birsalma-fények
vezettek engem is az éjszakák felé,
arra is, amerre
nem volt út soha,
s ahol már csak szeptember hangos tücskei tudták,
lesz-e túlviláguk a szeretőknek,
vagy marad csak a föld pora.

Podmaniczky Szilárd

Véres a csizmám széle

Nem merek a holdra nézni
hogy is láthatnék én messzire
elég lesz a felhő széle
kihívás az életre
nem akarok bátor lenni
ritkán is van szükség reá
szégyen a futás
meg hasznos is
kijön nullára az átlag
csak ha meg az orrom vérzik
akkor aztán nincsen mese
fölcsapom a fejem hátra
nézhetem a holdat mégis

Savanyú sodó

El tudok fáradni de piszkosul
mintha 100 napig mennék a hegyre
20 liter aludtej cipelve a számba
ha szárnyam nőne
könnyesen menne minden
javamra fordítnám
a sok szabad időt
csak a hangszálat kéne óvni
időben legyen a kiáltás
ha a vadászok követik a célt
s nem óhajtják kalkulálni
leszóló hangom sebességit:
„ne lőj te marha én repülök”

Jász Attila

Üres papírlap

Kedves Attila,

le vagyok lombozódva
attól, amit írtál. Így tél végén mindnyájan
le vagyunk kissé lombozódva, válaszoltam.
Várjuk a tavaszt, lágy napsütést, könnyű,
erőt adó esőt, egyebeket.

Nem is ezzel van a baj, hanem.
Azért ne add fel. Rilkrét felejtsd el, szerintem.
Minden pillanatban minden pillanat van.
Változunk, amúgy is. (Életünk is.)
És már nem lehet még egyszer úgy.
Ugyanúgy.

Mindig az üres papírlap banális szentsége „van”.
Egy tömblakás szobájában
egykedvűen növegető facsemete.
Persze, az életé. És egyszer majd
átszakítja a plafont. De addig,
neve marad: üres papírlap.

Ajtót festek

Ajtót festek a falra. A többi már
mind megvan, időnként legalábbis.
Az ég kékje. Az ablakkereszt
pattogzó, megsárgult festéke

térkép vagy hiányzó mozaikdarab.
A leszakadt redőny rései közt
szökik az álom a falakon túlra,
ki a kertbe. Egyedül vagyok.

Ajtót festek, mert hiányzik
a menekülés lehetősége.
De ha erre jársz, ne habozz,
nyisd rám bátran magadat.

(Festettem kilincset is a versre.)

Itt maradnak

Mit tudnak rólunk a verseink,
és ebből mit árulnak el.
(Mindent, vagyis többet,
mint sejtened.)

Fáradt szavakat újra festve,
kavicsokat rejtész el egy régi kertbe.
(Tessék, találd meg este.)
Fő-, fa- és földszín a földszint,

égszín az angyalok (töltő)tolla,
köztünk az üres kék,
levegő a papír, a semmi foglya.
Kérdés, tudhatják-e ezt mind a verseink.

Amit néhány okos ember folyton leint,
hogy ehhez nem kell ám túl nagy spiritusz,
lélekforma, miegyéb,
nincs benne semmi plusz.

Szusszantasz egyet, s figyeled,
hogy megint itt hagyott a busz.
Egy angyal erre csak legyint,
de itt maradnak a verseink.

(Csak te méész tovább.)

Jeleket hagyok

Ablaknyílás a mellemen. Kitárom a szárnyait,
hadd szellőzzenek a szobák. Repülje át
minden rejtett sarkát a friss levegő.
Hordja csak tele homokkal,
állati és emberi nyomokkal az idő.

Csontjaimnak majd egykoron
puha homokágya legyen, egy-kettő elsárgulva
a felszínen, míg a legtöbb kicsit lejjebb pihen.
(Maradjon az archeológusoknak is valami
munka, feladat, terep.)

De addigra már annyira beborítja a lakást,
emlékeim zegét-zugát a homok,
hogy a félig tárt ajtókat mozdtítani se lehet,
belülről is látni lehet majd a festett kék eget.
Az ablakokat becsukom. Lazítok egy kicsit,

fekszem, jeleket hagyok a homokon.

Kiss Ottó

Javrik könyve

(regényrészlet)

Múlt csütörtökön, amikor Javrik megtudta, hogy Lengyel Edit több mint fél éve elvált Brandtól, nem érzett elégtételt, egyáltalán semmit se érzett, azt se tudta, ki az a Brandt. Lengyel Editre viszont mindig is jól emlékezett, ha nem tartották is szorosan a kapcsolatot, gimnazistaként többször látták egymást az utcán, az iskolafolyosón vagy az ebédlőben. A lányon nem látszott, hogy megviselte volna a válás, az érzelmeit mindig is jól leplezte, annak viszont láthatóan nem örült, hogy neki kellett rávezetnie Javrikot, ki is az a Brandt. Minimum az óvodából ismerned kellene, mondta, mert én úgy emlékszem, és én mindig jól emlékszem, hogy annak idején együtt küzdöttetek a kegyeimért.

Igen-igen, bólintott Javrik, mint akinek hirtelen fény gyúlt az agyában, de másnap azért megkérte Lengyel Editet, ugyan mesélné már el, hogyan is nézett ki az a Brandt fiú, és csak amikor a nő tüzetesen leírta, jelent meg a fejében az örökké kekeckedő gyerek arcképe.

Lényegtelen figura, mondta aztán Lengyel Editnek.

Az, mondta Lengyel Edit is.

Hosszú idő után Javrik akkor gondolt megint az írásra. Először katona korában, egy havas novemberi szombaton jutott eszébe. A Mágocsy utcában állt, közel a kápolna kitört ablakához, egy zöld vakolatú ház előtt. Akkor este meg is próbálta, de nem tudta, hol és hogyan kezdje. Közel két órán át figyelte a fehér lapot, mire rájött, hogy írni mennyire félelmetes. Hogy egyszerre tett, szembesülés és ítélet.

Az utóbbi másfél hónap történései, az újabb és újabb felismerések azonban rávezették, hogy az íráshoz mindenképp alázat kell, mert a világ csak a tökéletesen önzetlen szemlélőnek adja oda magát. Aztán belátta azt is, hogy az alázat önmagában kevés. Ahhoz, hogy tényleg írni tudjon, a félelemnél nagyobbnak kell lennie benne a reménynek.

Felült az ágyon, az éjjeliszekrényről elvette a vizespoharat. Az előbbi félórát hason fekve töltötte, félálomban, a folyton elinduló és folyton megérkező vonatok között, orrában a frissen nyírott fű és a vadvirágok illatával.

Másfél hónappal ezelőtt még teljesen jól volt. Nem fájt a combcsontja, és a gerince se a fekvéstől. Néhány héttel később meg már járni se igen tudott. Ha próbálta is, inkább csak szökdécselt a jobbik lábán, mint gyerekkorában a lányok, ha iskoláztak a járdára felrajzolt négyzetekben.

A diplomaosztó másnapján már sokadszor érezte, hogy fáj a jobb oldali combcsontja. De hogy hetekig nem akart múlni, orvoshoz ment. Először több szülő-

(Részlet a *Javrik könyve* című, a Palatinus Kiadónál az Ünnepi Könyvhétre megjelenő regényből)

fürt alakú csonttrikulást állapítottak meg a csípőízülete környékén, aztán, amikor már azt hitte, megússza vitamin- meg kalciumkúrával, csontvelőgyulladást is diagnosztizáltak. Szinte centiméterre azon a helyen, ahol az anyjának kislánykorában.

Az apja valamikori szakmai kapcsolatai révén kiváló orvosokat kerestek meg, de bárkihez mentek is, mindegyikük műtétet javasolt. Javrik másfél hete feküdt a kés alá, eltávolították a gyulladással szöveteket, aztán kapott egy halom fájdalomcsillapítót meg antibiotikumot.

Azt mondják, még két-három hét, és teljesen rendbe jön.

Néhány napig az anyjánál feküdt, utána Fábán áthozta a parfümillatú kis Fiattal a fenyőfás házba. Bár otthon sok minden komfortosabb volt, ragaszkodott hozzá, hogy itt legyen, mert folyamatosan úgy érezte, hogy az anyjának lelkiismeret-furdalása van a betegsége miatt.

Szigorúan ebből a szempontból elfogadható, hogy meghalt az apám, gondolta. Legalább bölcs az Isten, ha nem is jószágos. Sem orvosként, sem apaként nem kell szembesülnie a fia betegségével.

Ivott néhány kortyot, aztán visszatette a poharat az éjjeliszekrényre. Tizedik napja szinte csak eszik, iszik és olvas. Közben vagy százszor végiggondolta az életét, és egyre több minden jutott eszébe, mára a legapróbb részletek is, de csak tegnap jött rá, hogy mindezt nem is a múlt történései vagy az emlékezés ténye, hanem az újratelmezés és átértelmezés aktusa miatt teszi.

Hogy a történetek újraértelmezésének ideje váljon benne történetéssé.

Határozottan úgy érezte, most már tudna írni.

Ha mindent leírna, lenne belőle egy könyv. De csak egy könyv lenne. Műfű.

Az ember egyébként is gyöngé ahhoz, hogy egyszerre írjon is, éljen is. Aki megkísérelte, előbb-utóbb beleroppant. Csak Goethe bírta, ez a nyugodt, derűs halhatatlan. Ha eszébe jut, a hátán végigfut a hideg. Mert Goethénél még nem járt itt okosabb és félelmetesebb író, hozzá képest Mefisztófelesz is csak mókás széplélek. Igen, ő igazolta, fölmentette és a mennyországba emelte a gyermekgyilkos anyát. De néhány év múlva, amikor székülő tanácsosként Weimarban ítélnie kellett egy hasonló gyermekgyilkos anya fölött, Margit hajdani költőlovagja szemrebbenés nélkül a lány halálára szavazott.

Szóval következetes volt önmagához, őt is a mennyországba küldte, gondolta Javrik, és savanyúan vigyorgott. Aztán ránézett az ágy melletti kisseken heverő Janus Pannonius-kötetre, és eldöntötte, hogy ma már nem olvas. De megint eszébe jutott a kis Csezmicei.

Amikor Vitéz János Ferrarába küldte a tizenkét-tizenhárom éves fiút, Jánosnak már vagy öt éve nem élt az apja. Csak az övé ács volt. Az anyja meg úgy font, és olyan szép mintás vásznakot szőtt, hogy abból el tudta tartani a három fiút meg a kislányt. És a gyógyfüvekhez is értett.

Felemelte a fejét, és az ablak felé fordult. Ideje most már aludni, gondolta. A teliholdat nem látta, nem volt már ott, ahol az előbb. De csillagból rengeteget látott, és minden másodpercben csak több lett, mintha valaki egyre erősebben fel akarná szegecselni velük az éjszakát az égre.

Visszatette a fejét a párnára, és megpróbált elaludni. Melege volt, érezte, hogy izzadni kezd. Elgondolta, hogy az Őry-liget egyik padján ül, és nézi, ahogy a szél mozgatja a fák leveleit. Ha spontán jön elő, ha hirtelen támad egy-egy emlék, akkor nehezen viseli. Ezért megy inkább eléjük, játszik velük és irányítja őket. Akkor a rossz részek éjszakára békén hagyják.

Az Őry-liget fái most nem segítettek. Elindult inkább a téli főutcán, fázósan, kabátzsebbe dugott kézzel.

Reménytelen, gondolta aztán, és kidugta a lábát a pléd alól.

Abban a pillanatban szólalt meg a kapucsengő.

Felült az ágyon.

Ki az, kérdezte.

Újra csengettek.

Ki az, kérdezte megint, kicsit hangosabban.

Én vagyok, hallotta.

A lábtörlő alatt van, kiáltott.

Eltelt egy perc, mire matatás hallatszott az előszobából. Aztán Tomiszláv bejött a szobába, és letette a kulcsot az asztalra.

Majd szóljál, hogy olajozzam meg az ajtót, még mindig nyikorog, mondta.

Kérsz őszibarackot, kérdezte Javrik, és lefelé nézett, a kenyereskosárra.

Kitoltam Dorinát az utcára, gondoltam, hátha te is kimennél, vizsgálta az ajtó csuklópántjait tüzetesen Tomiszláv.

Javrik mosolygott.

Tomiszláv közelebb jött, hogy a csontostányérből belekaparja a barackmagokat a papírkosárba.

Szép az éjszaka, azt mondta, kérdezzek meg.

Javrik leemelte magáról a tigrises plédet, és végignézett magán. A fekvéstől ugyanolyan vékony lett a lába, mint serdülőkorában volt. Úgy nézek ki, mint valami bőrrel bevont csontváz, gondolta.

Tomiszláv segíteni akart neki felülni, de Javrik ráfordult. Hagyjál már, mondta, és egyedül ült fel, egyedül vette fel a pólót, a zakót meg a farmert is.

Mindenféle erősítő gyakorlatokat kellene csinálnia, de pár napja nem teszi. Amikor még az anyjánál feküdt, egy barna gyógytornász nő járt hozzá, csak mióta itt van, jön a Lengyel Edit. Ez az ő körzete.

Lengyel Edit öt napig noszogatta, hogy tornázzon rendszeren, ha másért nem, legalább a régi ismeretség miatt. Hétfőn meg, amikor legutoljára volt itt, mosolyogva közölte, hogy ha újra munkába áll, az első útja hozzá vezet majd, keményen leellenőrzi, mennyit fejlődött.

Lengyel Edit most nászúton van, az új fiúja állítólag sokkal normálisabb, mint a Brandt.

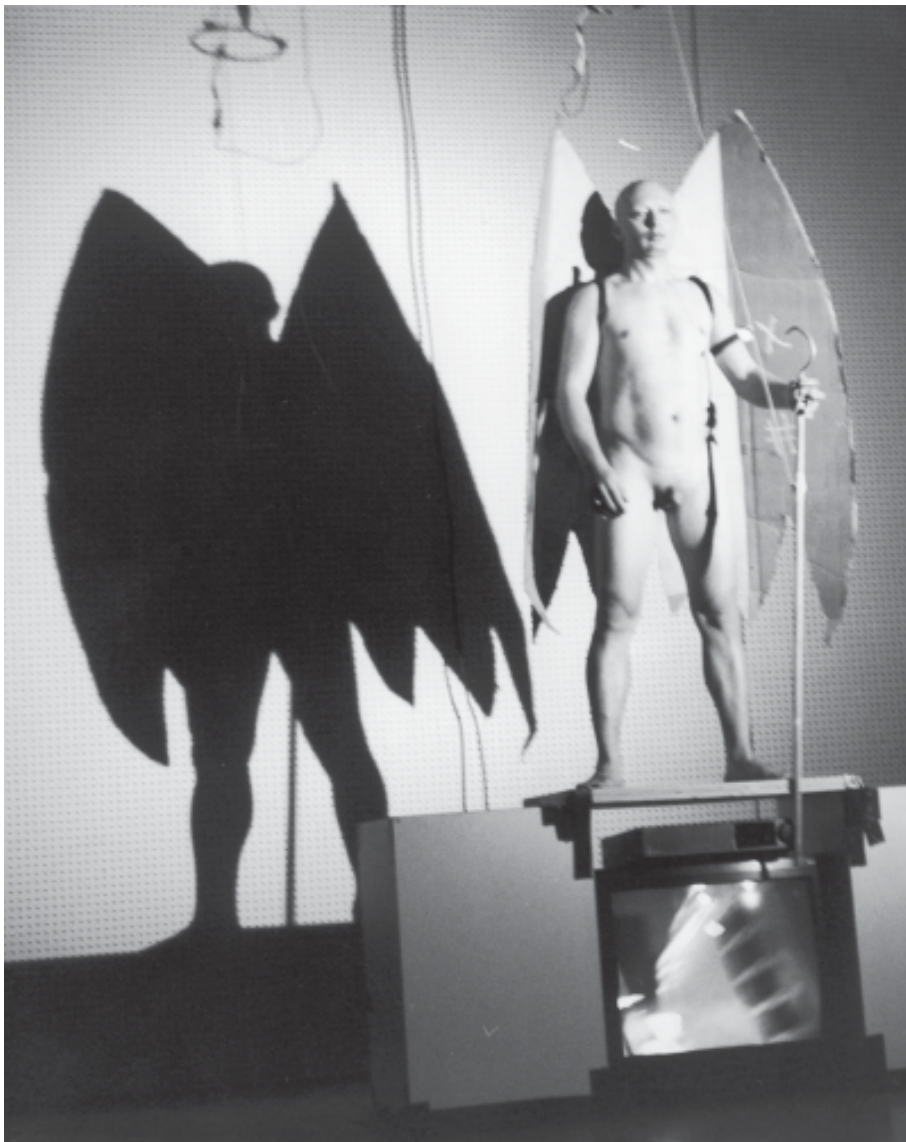
Tomiszláv átkarolta Javrik lábát és nyakát, hogy kiemelje az ágyból. Elindult vele az ajtó felé, de Javrik rászólt, hogy hozzák a két barackot is, oda akarja adni Dorinának.

Visszafordultak, és Tomiszláv lehajolt, hogy Javrik elérje a kosarat. Aztán elindultak újra.

Az esti fényben Dorina teste még lilábnak tűnt, mint máskor. Amikor meglátta Javrikot, integetett. A fiú visszaintett. Kicsit szédült, mert Tomisláv az utcai ajtónál is megfordult vele vagy hatszor, mire végre sikerült elérnie a kilincset.

Csukd már be, mordult rá megint Javrik.

Messziről olyanok lehetünk, mondta aztán, mint valami jégtáncospár vagy egy 33-as fordulatszámú bakelitlemez.

Angyali asszimilációk II. (Performance, 1996, Quebec, Performance ET Multimedia Nemzetközi fesztivál, fotó: Litkei Zsolt)

Tatár Sándor

AHONNAN HIÁNYOZNÁL, OTT LEGYÉL!
Dehát honnan tudhatod már azt?
Nem tudhatod, a nyomozás meg fáraszt
; az ember így tehát bárhol megél.

Megél, sőt elhitei önmagával,
hogy (amíg, addig) épp ott kell legyen –
hogy hiány rajzolná ki őt ama helyen,
mint torkot vár vissza az elnémult madárdal.

Csakhát hogy örökkéig lesz-e maradásod?
mint kit televényben gyökerek tartanak?
Mi mindent kéne *biztosan* elásnod?

De semmi vész; ha élted nem lesz tandarab –
kilábalván csalánból, lápból és hinárból,
oda jutsz majd, ahonnan többé nem hiányzol

Hagyadék

Eddig jutottam, gyerekek.
Akkor én ezt itt most leteszem.*
Ezt a hogyishívjákot.
[Az Ügyet (!?) A Szót (??) A kisedet rögeszméimet (!?!)]
Ezt az oroszánfarkvégi bojtot, léha és
komolytalan voltom mázsássá súlyosult bizonyítékát (...)
Így ni, leteszem; egy kicsit megdörmöckölöm, hogy
mutatósbab legyen és/vagy hogy (de éppen csak
egy kicsivel) jobban fölkelte a kíváncsiságot.
Mondjuk: a kíváncsiságotokat.
Nem takarom le; annyira zsákbamacska, amennyire
így, fedetlenül az – persze ne higgyétek, ha
nem akarjátok, de t a r t o g a t h a t
meglepetéseket; nekem például,
pedig cipeltem egy darabig, máig nem sikerült valami jól
kiismernem.

Most körülnézhetnék s erőmet megfeszítve

* Nem kérek engedélyt, hogy letehessem; ha jó, ha nem, ezt én most akkor is leteszem.

igyekezhetnék betájolni a helyet: a helyszínt leírni
 s minél maradandóbb támpontokat keresni,
 hogy ti, kedves ifjú barátaim,
 akik most nem vagytok itt, tudjátok, mit jelent(ett),
 amikor azt mondom (mondtam): *itt***; hogy megtaláljátok
 majd ezt a valamit, ha majd kerestek *valamit*, netán
 éppenséggel egy *ilyen*, egy *szakasztott* ilyen valamit, amit majd
 továbbvihettek. De idáig azért nem viszem az öntelt remény-narkót,
 az ön-elandalítást – ha azt mondom, *nem zárom ki*
 annak esélyét, hogy ha majd (valaha, netán, egyszer) belebotoltok
 ebbe a sajátos (általam máig ki nem ismert) kupacba,
 mely lehet, hogy megzömült (addigra pláne), de azért
 nincsen egy tömbből, hogy ne lehetne
 benne kotorászni, akkor valamit fölvesztek
 belőle, ismerkedtek vele, latoljátok a súlyát,
 nyomkodjátok (állag), netán odatartjátok
 orrotokhoz is, s mindennek utána nem dobjátok az egészet el,
 akkor, nos, akkor továbbvisztek belőle VALAMIT
 – mondom, ha így ,véletlen' rátalálva megengeditek
 belőle valaminek, hogy veletek maradjon,
 már pusztán ezt lehetségesnek tartani is
 tetemes adag optimizmusra vall – –
 egyszerűen nem akarlak útba
 igazítani, s így, bár színleg szelíden, de
 távirányítani benneteket, majdani bóklászók,
 botoljátok csak bele
 vagy ne botoljátok, ahogy a sors (??) akarja –
 görcsösen arra is fölösleges
 törekednetek, hogy kikerüljétek; a záp-
 tojással ellentétben nem bűzlik,
 se nem harap; ártalmatlan valami ez
 már most is, amikor leteszem, s ha majd
 (tovább) szikkad, fonnyad és aszik, ártalmatlansága mellé,
 meglehet, hogy még száalmas is lesz
 (de ettől a sors kegye talán mégis megkíméli).
 Rá is léphettek akár,
 ha árt neki, ha széttrancsírozódik
 vagy porrá omlik, peche volt
 vagy még inkább: nem volt jól megcsinálva.

** teszem le

Szentmártoni János

Mikor egyedül

Mikor elmaradsz,
bugyiddal alszom éjjelente,
arcomra csavarom,
mint egy lélegeztetőgép szájkosarát,
s beszippantom életem emlékét,
amint eltévedt hógolyóként
kirepül egy gyerekkori télből,
s alvó szívemen hirtelen felporzik.

Füldugó

A füldugó nem egy mostoha szerszám,
nem hallasz köhögést,
slejmkavaró krákogást,
húscsapatot birizgáló nyelvcsettegést,
videoklippek üres zaját,
kutyavetődések kapu-földrengését...
lélegzésed hallgatod,
búvár vagy, holdjáró asztronauta,
egész a csöndig érsz, szinte belelőgsz,
a vers végéig kitart talán...
mert idővel feszült leszel,
szélzúgást akarsz, madarakat,
hajókürtöt és vonatrobogást...
össze ne téveszd a semmivel,
ami benned még megszámlálható.

1 hét Anna nélkül

...a nőt sírás fojtogatja,
a férfi kötözködik;
a férfi munkához lát,
a nő kötözködik;
kiesik kezükből fésű, fogkefe;
ide-oda ülnek,

a könyveket csak átlapozzák,
monoton kapcsolgatják a tévét;
keserű az étel, alig isznak;
régóta szeretnének
a konyhaszekrényen szeretkezni,
most, hogy módjukban áll,
eszükbe sem jut;
olykor betévednek a gyerekszobába,
tűnődve széjjelnéznek („rendet kéne rakni”),
gyűrögetik plüssmacik fülét;
a nő egyre sűrűbben rendez jelenetet,
mindenért a férfit hibáztatja,
a férfi elköltözéssel fenyegetőzik;
ülnek szótlantul,
két egymást oltogató egyedüllét;
kiégett szemmel bámulják
a faliórát.

Kiállítási enteriőr BMZ Szarvashajó XXXX című kiállításában, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2002 (Fotó: Világosi Molnár Attila)

Rott József

A vándor szabadsága

Cseszdmegutcának mondják, így derűsen egybemosva a szavakat, azt a holt vizet követő düledeg házsort, ahonnan ugyan nem látni a töltés túloldalán szagosodó, békanyálas vizet, ám tavaszonta minden más kivagyfi falufertálynál tisztábban és boldogítóbban hallani a varasbékák szerelemittas, szűnni nem akaró kurrogását. A sárga virágú szomorúfűzek is mintha azért hajlanának a vízre, hogy szemérmesebbé tegyék a mozgalmas nászt. Az apróhalakra és más ritka kincsekre vadászó purdék önfeledten visongnak. Mert olykor megmozdul a hínáros, békanyálas víz az áradó Körösről leengedett fölöslegtől, és ócska bakancsokat, biciklivázat és más kiérdemesült tárgyakat sodor a Cseszdmegutca alá. Ilyenkor fekete estélig eltart a mámoros osztozkodás, hogy a leszakadó éjszakával egyszeriben feneketlené váljon az ég: a meg-megújuló kuruttyolás visszhangot verve árad, akárha a világ túlsó partjáról, ha nem mindjárt a túlvilágról hallatszana.

Itt morzsolták életüket a háborút követő időkben a Csücskös testvérek, akik a maguk kótyagos módján, névhez juttatták a félházsoros, dagonyás danckapar tot. Szettelen, csupa szív teremtések voltak. Alighanem éhen vesznek a mama gyámolítása nélkül, ám bárki emberfiának kérelem vagy szükség híján is a segedelmére siettek. Oly csetlő-botló igyekezettel és lendülettel, hogy a megsegített fél, valóban megkönnyebbült sóhajt hallatott, mihelyt túlesett a kerge aktuson.

Csöcske és Csücskös öcsi folyvást civakodott. Az ocsmány, goromba szavaknak élet vette a gyakoriság, inkább megnevettette, mintsem megbotránkoztatta a falubelieket, akik keresetlenül, ám igen találóan csak a cseszdmegutcai testvéreként emlegették őket. Külön-külön is bámulatos formát mutattak a mások által lehordott, lígő-lógó gúnyájukkal, mely méretében, anyagában s formájában sem egyezett a kérdéses napszakkal, évszakkal, alkalommal. Ehhez a torz küllemhez tartozott a két szokatlanul bárgyú arc és halványkék szempár, mert a cseszdmegutcai testvérek, többnyire együtt mutatkoztak.

Csöcske egykoron kocsikísérőként kereste kenyerét. Kockás ingben, sapkával a fején feszített a sofőr mellett. Sosem halványuló örömet jelentett számára, hogy lenézhetett a gyalogosokra. Játszi könnyedséggel dobálta a teli kenyereskosarakat és harsány kezécsokolomot köszönt a fehér köpenyes boltos asszonyoknak. Egy jeges decemberi napon a teherautó megcsúszott a Körösön átívelő vashídon, és a korlátot átszakítva, a folyóba fordult. A sofőr azonnal meghalt. Csöcske órákat töltött a vezetőfülkében, miközben centiről centire emelkedett körülötte az ablakrésen beszivárgó víz, szelíden himbálva a sofőr tetemét.

Csücskös öcsit, mintha csak megkímélni akarná a sors a hasonló balesetektől, mongoloid arccal segítette világra, hogy szűk családi körben kényszerüljön leélni az életét. Jámbor maradt és önálavető, a tagolt beszéd ugyan meghaladta a képességeit, ám ha megszeretett valakit, lépni sem lehetett tőle. Ez a féktelen ragaszkó-

dás vezetett ahhoz, hogy a balesete után csak lábadozó bátyjával szemben többet is megengedjen magának: folyvást zsarolta, követelőzőn lépett fel, kivált, ha mehetnékje támadt. Mert ebben aztán végletesen különböztek egymástól: Csöcske csak szükség esetén szakadt el a danckaparttól, és semmiféle járműre nem volt hajlandó felkapaszkodni, ide értve Galbács Gabri számárfogatát is, melynél lassúabb szállítóeszközt kívánni sem lehetett volna, már csak azért sem, mert a csökönyösségben megvénült Alfonz, mihelyt kivezették a pudvás, mohosodó deszkakapun, megtorpant, s többé nem volt hajlandó lépni, legföljebb hátrafelé. Csücskös öcsi ellenben mindig úton lett volna, ám saját merészsége legföljebb az udvar sarkáig vitte. Keresztül a holt vízből kimentett lomokon: lyukas fazekakon, málladozó, istállószagot árasztó lószőr matracokon és mindenféle hasznavehetetlen vasakon és alkatrészekon.

A könyörtelenül rájuk szakadó éjszakák és Csücskös öcsi számára kivárhatatlanul messzinek tűnő pirkadatok bűvöletében telt az életük. Akadt ugyan egy cifra mécs a házban, ám vagy a petróleum, vagy a kanóc hibádzott belőle. S ha nagy ritkán kipótoltatott a hiányosság, Csücskös mama menten a bir tokába vonta. Maradt a feneketlen sötétség. Hanem hajnalonta, kivált piacnapokon, nem akadt Csücskös öcsinél fürgébb halandó a danckaparti portán: Csücskös mama még javában nyöszörgött a szalmazsákon, amikor ő megrohanta a kertvégi árnyékszéket. Még néhány perc, és Csöcske vadul verte a lécajtót. Harsogott a reggel.

Marakodva és óbégatva talicskára pakolták Csücskös mama piacra szánt gyümölcsöt, zöldséget meg a lábuknál párba madzagolt baromfikat. A szállítói múltjától önhitt Csöcske maga helyezte el a holmit, ám Csücskös öcsi, a saját elképzelésétől kergén, a talicska egyik oldaláról a másikra szaporázott, és erőszakosan átrendezte a hóbelevancot. A tyúkok a nyakukat tekergetve rikácsoltak, a zöldség a sárba hullott. A törött tetőgerince eső első napsugarak véget vetettek a perpatvarnak. Csücskös mama indulást vezényelt a botjával. Öcsi kaput nyitott, Csöcske nekilódult a gyenge meredélynek, öcsi oldalról tolt, taszította a talicskát, haladtak nagy garral, míg a vásártéren egygyé nem lettek a rőfögéstől, kárálástól, kofalármától meg hadonászástól élénk sokadalommal.

Szilvaszüret idején kétszer-háromszor fordultak a talicskával, arcuk, tenyerük ragacsos volt, már marakodni is elfeledtek. Fülledt, nyomasztó levegő terpeszkedett a holt vizek fölött. A bűdösödő békanyál és a rothadó nád szaga érződött. Csücskös öcsi tenyere, egy szilvában megbúvó darázs harapásától cipónyira dagadt, fáj és viszketett egyszerre. A piacolók szürke ábrázattal méregették az árut, máskor az eget kémlelték, igyekeztek volna, ám a keservesen megkeresett forintjaiktól is nehezen szabadultak: folyt az alkudozás, ám a szokásos zsinatba, perpatvarba nem vegyült semmi kedélyesség.

Csücskös öcsi szemében egybemosódott a mord tömeg. Behúzott nyakkal ácsorgott a talicskánál, elhajtotta az orra előtt rajzó legyeket, s ha felkacagtak a közelében, éppúgy megrándult az arca, mintha szidnák vagy ütlegelnék. Kövér, csattogó csöppökben nekieredt az eső. Megbolydult a piac. A kofaasszonyok letakarták az ázékony portékát, és a vásárlók sarkát taposva, fedett helyre törekedtek. A hirtelen támadt zivatar verte, csapkodta a teret, már sárban gázoltak,

csúszkáltak a lemaradók. Sűrűsödtek a felhők, dermesztően lehült a levegő, és akárha esteledne, besötétedett.

Csücskös öcsi mire észbe kapott, Csöcskét és a mamát nem látta, a talicska megtelt esővízzel, bugyorgott, úsztatta, forgatta a szilvaleveleket a sötétkéék gyümölcs fölött. Mit tegyen? Nem hagyhatja magára a talicskát! Szűkölt, a ruhája átázva tapadt a bőréhez, belecsorgott a szemébe, valaki sikított a közelében, ám őt nem nógatta, nem utasította senki. Ha lépni akart, mezítelen talpa megcsúszott a sárban. Inkább maradt a talicskánál. Didergett. Megdörmögött az égbolt, hogy belerázkódott a levegő, a fák és a házak, tisztán látta a villámfényben. S egy mindennél kedvesebb, lenyűgöző arcot alig néhány lépésnyire, a szemközti kofasor gyékényei fölött.

Vágott szemű, kerekded képű lány volt fekete hajjal, az arcán réveteg mosoly, mintha a füledt, gyümölcserlelő nyárban maradt volna.

Ettől a naptól nagyot változott az élet Csücsköséknél. Csöcske hol a nyakkenőjét, hol a holt vízből kimenekített bivalybőr bakancsát kereste hiába. Öcsi behúzott nyakkal elsüdüngött volna, az ajtóban érte utol.

– Add vissza!

– Eem!

– Az enyém! Derékig begázoltam érte a vízbe. Egész nyáron szaglott miatta a ruhám. Máig száraz békanyálat szedegetek ki a zsebemből!

Csücskös öcsi megmakacsolta magát.

– Eeeeem!

Erőnek erejével nyúzta le róla a bakancsot. A jobbst így sem engedte ki a markából. Csücskös mama bejött az udvarról a patáliára. Talpa ismerte az agyapadló horpadásait, ám így, a napsütéstől elvakulva, inkább a tenyerére hagyatkozott: bútortól bútorig kapaszkodott, és ziháló kebelével méltatlankodott. Öreg volt, kövér és beteges: bele se mert gondolni, mi lesz a családdal, ha egyszer ágyinak esik.

– A bátyád bakancsa! Nem szégyelled magad?

Öcsi az ölében őrizte az elorozott lábbelit, s ha közeledtek hozzá, bőszen csatogtatta a fogát. Az ernyedten lógó fűző és a kiliffenő nyelv valóban istápolásra szoruló, elesett jószágnak mutatta, kivált a dédelgetés, az odaadó bánásmód. Jobb helyen, ki tagadhatta volna, sosem tartózkodott a kiérdemesült holmi.

Csücskös, mama taktikát váltott.

– Azonnal tedd le!

– Eeeeem!

Gránitlapos, barokk asztalt kerülgettek a konyha közepén: még a háborút kísérő fosztogatások vetették a danckapartra. Atyánszkyék többször kerestették azóta, nyomoztattak utána és busás jutalmat ajánlottak föl érte, ám Csücskösék nem ismerték föl a ritka bútordarabban sem a vagyonosodás, sem az erkölcsi fölmagasztosulás lehetőségét. S így, az asztal lassacskán hozzákopott és koszolódott az ütött-kopott házbelsőhöz. Elfeledve a bakancs válságos állapotát, Csücskös éppen a sarkával ütlegelte a gránitot, hogy nyomatékot szerezzen a mondan-

dójának. Tapasztalatból tudta, az ökle belesajog a hasonló műveletbe.

– Menni akarok! Piac! Piac!

Csücskös mama megsimogatta az asztalt. Nem szívelte a durvaságot. S megbecsülte az utolsó pudvás almát is, amit a sors a közelébe sodort.

– Márpedig azt mondom, visszaadod Csöcskének a bakancsát!

Közös erővel letörték ugyan öcsi lázadását, ám a rászakadó kedvetlenséggel, levertséggel szemben tehetetlennek bizonyultak. Csöcske, miután az ingujjával tisztára dörzsölte, maga tette öcsi ágya elé a bakancsot, utóbb a papagájtarka, utcahosszan irigyelt ingét, mindhiába. Csücskös öcsi hangtalanul feküdt a szoba homályában, s csak akkor mozdult, ha a nap is fordult, hogy árnyékban maradjon az arca. Ételt-italt nem vett magához, savanykás szag terjengett körülötte.

Mama és Csöcske, mint akiket fejbe kólintottak, szótlánul közlekedtek a házban. Elérkezett a piacnap. Öcsi a falnak fordulva feküdt. Mama, ténykedése minden mozzanatát hangosan kommentálva, összekészítette a portékát. Akárha a rádió közvetítené az eseményt: kedvet, érdeklődést felcsigázva, akaratot mozgósítva. Egészen kimerült a szokatlan mesterkedéstől. Fénylett a homloka, hullámzott a keble. Ennyi erőfeszítéssel kiárul tízforintnyi gyümölcsöt. Ömlesztve! Mégsem méltatlankodott. Nagyobb volt az ő baja ennél: csupán a szuszogása jelezte, hogy van még élet a kisebbik fiában.

Csöcske útnak szorította a talicskát.

Nem éltek meg szomorúbb reggelt Csücskös papa temetése óta. Pedig azóta veszett kútba a kandúrmacska, azóta száradt ki a cseresznyefa és hiába is tagadnák, azóta ritkítja a vicsok a csirkeállományt. Mintha a talicskára vetné a fölemlegetett bajokat, Csöcske ólmos léptekkel rótt a sáros mellékutcát. Csatakos, párás napokat követően ragyog be így cseréptetőt, tengerigórét a napfény, és csillog a holt vízen, akárha életre keltené. Mit mondana Csücskös papa a házra telepedett békétlenség kapcsán? Ez a kérdés emészthette Csücskös mamát is, mert ahelyett, hogy nagy hangon kérkedne a portékával és csúfolódna a kofasszonyokkal, legfennebb ógott-mógott, csak otthon fakadt keserves sóhajra, hogy bizony ez rosszul van így.

Vas koppant az udvaron.

Csücskös öcsi fásultan nyomta az ágyat. Most zörgés hallatszott. Tompán, majd egyre élesebben. Elnyomta Galbácsék kertalji torzsalkodását. Lemezdarab huppant. Kőnek csapódó cső, hogy csengett bele öcsi füle. Aztán csönd lett. Nyugtalanító csönd. Öcsi fordult egyet az ágyon. Nicsak... Munkába kezdett a kalapács! Vasnak ütődött. Megint! Szaporán. Szaftos káromkodás, mintha csak a munka része lenne. Csöcske... Ütlegel valamit! Kopácsolás, újabb káromkodás. Az ujjára ütött! Csücskös öcsi vigyorgott. Felült. Buzogott a vére.

– Te meg micsinász?

– Bringát.

– Nekem csinász?!

Csöcske egykedvűen fordult feléje. Beletelik néhány napba, mire guruló al-

kalmatosságot fabrikál belőle, magyarázta a kupacba hányt ócskavasat kerülgetve, ám ez kevésbé érdekelte öcsit. Alig lehetett rávenni, hogy elengedje a kormányvasat, s ne rohanjon vele rögvest az utcára. Sebaj. Szilajul nyomkodta a csengőt. Működött! Hogy ez neki miért nem jutott az eszébe! Volt ott még félkarú pedál, törött sárhányó, több marék rozsdás küllő és egy háromszögletű, sodronyos, bőrrel bevont ülés.

– Öcsi indul!

Csöcske hátrált néhány lépést.

– Nem hiányolsz valamit?

– Piac! Piac!

– Nincs kerekünk, öcsi!

Elhagyta a mosoly, keskeny vágású szeme elenyészett a mongoloid arc mélyén.

– Szerzünk! – tódította Csöcske fájdalmasan.

– Veszünk! – bizonygatta Csücskös mama, akinek végképp sok volt az újabb végzetes hangulatváltozás. – Még ma elmentek a vasashoz. Megveszitek, ami csak hiányzik.

Megkerült a bicikli.

Csücskös öcsi ezer és ezer drótszamar közül is fölismerte volna a sajátját a vadonatúj kerekekről. S ahogy teltek-múltak a napok, a tapintásáról, de még talán az ízéről is. Szokásává vált ugyanis, hogy a kormányra hajolva, elmélázva szopogassa a vasat. Csak úgy mentében, gyalogláb, mert ahányszor felült rá, a csökönyös jószág mindahányszor levetette a hátáról. Nem számít! Van olyan elszánt, mint egy drótszamar.

Rákényszerítette, és az úton tartotta. Még a piacra is így indultak: Csöcske tolt a talicskát, ő meg, domborodó mellkassal a kerékpárt. Csücskös mama kosarat akart akasztani a kormányra, ám oly heves tiltakozást váltott ki a kósza ötlettel, hogy nem győzött szabadkozni.

Hamarosan a drótszamar újabb tulajdonsága lett ámulat tárgya; mintha átszállt volna belé Csöcske lelke: öcsi a puszta holmival is kimerészkedett az útra. Tolta, taszította, s ki nem tért volna senki emberfiának, elvégre virággal a gomblyukában, messzi útra indult.

Újházy László

Dér és zúzmara

Ha meglátod fölém-tornyosulni
éveim homályló sziklatömbjét,
már búcsúzó madarakkal sem tudok
szólni tehozzád:

szemedben vonuló virágos
mezőket az elmúlás évszaka
töri-zúzza, látom, és nemsokára
dér lepi be alvó kezedet.

Messzi vagy, mint télen a Nap
esendő, régi virághoz,
de az ősz szigorából
búzavirág feslik a szádhoz:

tündöklő szomorúságnak.

Virágok hóesése

szél árja zúgott
fésülte szépen
a szomorúfűzek zöld haját
olyan csoda volt ez mint
gyümölcsfavirágok hóesése
olyan ámulat
az ám

már a méhecskék
elpihentek napi nehéz
munkájuk után
s az esti lángzabálta fákat
újra jött a szél ostorozni most

hazaértem
otthon meg mintha fejemben
egy cigánylány hegedült volna

Ó, Battonya!

MAJD,

ha átnő a fű a hajamon
átszűrődnek a zenék rajtam,
mert muzsikálnak nékem a halott tamburások:
Buzár Radoja, Vidiczki Jóca
és Kélicity Dragomír.

Éltem én szépen, de sokszor rosszul is –
most gyónom a Mindenhatónak.

Hatvan felé haladva
jó lenne élni még húsz évet,
tán gyereket csinálni is jó lenne még,
hogy az öregedés rajtam ne uralkodhasson,
és szeretni a nőt, mint eddig.
Csak hát az idő megy, szaporázza,
és fájlalni kezdi a hibákat...

Ülök a világ végén, mintha mesében,
s látom: az ég fehér mennyezetéről
ereszkedik le rám egy hatalmas
fekete pók.

Az ufonauta fényt vetett az eltév edt vadliba számára (2000, olaj, vászon; 50×210 cm;
fotó: Váradí Zoltán)

Hartay Csaba

Idealizmus

A részegség végső fokozatai
Már nem kellemesek
Mégis bele-belekortyolsz
Az egyre fanyarabb éjszakákba

Másnap egy kinyúlt
Füstszagú pólóban ébredsz

A tükörben soványnak látod magad
Vagy legalábbis aránytalannak
Pedig valakinek
Te is az ideálja vagy

Statisztika: sakk

Népszerűtlennek lenni
A népszerűtlenek közt
A legalacsonyabb csúcs
Mégmászva
Tenyeremen sebek
Ruhámon vér és sár

Bérelt helyem kiadó
A félistenek
S az egészen annak látszó
Leggyengébbek között

Mottó:
Minden
És mindenki mozgatható

Molnár Miklós

Bolond Istók életratai

regényrészlet

Szeptember 18-án éjjel Istókot a megyei rendőr-főkapitányság fogdájának 2-es cellájába zárják. Fehér falak, vaslábakon két deszkapriccs, köztük alig résnyi a hely. A priccset havonta egyszer le kell súrolni mosóporral és klóros vízzel. Nap-tárnak a pricc szélét szemeli ki Istók, körmével oda strigulázza a napok múlását. Szavakat is bevés, a légi semmi szinonimáit, ilyeneket, mint *tenger, völgy, rózsza*. Söprűből kihuzigált cirokszálakat rejt a deszka réseibe, ezek a fogpiszkálói (fogat nem moshat: se fogkefeje, se fogpasztája, hiába rimánkodik, hogy vegyenek neki a letétbe helyezett pénzéből).

A bal oldali priccen alszik, mert az magasabb, a másik elemóziás polcként szolgál, ott tartja a mindennapi kenyerét.

Reggelente egy szemközti ablakból néha fény tükröződik a cellába. Magasak, ridegek a falak, áthatolhatatlanul vastagnak látszanak, Faria abbéhoz aligha bírja átásni magát. Az ablak magasan van, rácsos, reggel és este fél órára kinyitják. Istók alááll, mélyre, a szíve közepéig szívja a friss levegőt, bámulja az eget, madarak röptét, a rendőrségi épületkomplexum szemközti emeletét, a tetőn totyogó galambokat. Repülőgépek zúgnak el a magasban. A cellának az ablak a szíve, a mindennapos vérátömlesztéseket Istók onnan kapja. Vasárnap egész délelőtt nyitva az ablak, rádióelőadások, zeneszó, meccsközvetítések, a közeli futballpályáról GÓL!-üvöltések hallatszanak be. Reggel nyolc és kilenc között már várja a szóadás kocsis közeli ordibálását: – SZÓDA! SZÓDA! – A folyosókon láthatatlan takarítónők dúdolnak, az ételt hozó nő mindig füttyülni szokott.

*Megátkozott engem az édesanyám,
hogy ne legyen se országom, se hazám.
Csipkebokor legyen az én szállásom,
ott se legyen soha megnyugvásom.*

A kőpadlót vasárnaponként föl kell mosni, a zárkát minden reggel kisöpörni, rögtön ébresztő (6 óra) után. Az ajtó szürkére van festve. Valahányszor kihallgatásra viszik Istókot, mindig a júdásszem üvegében fészülködik meg: ujjjaival eligazgatja torzonborz tincseit. Alul szellőzőnyílás, a meleg levegő is ott áramlik be. A folyosón irdatlan vaskályha, október közepétől azzal fűtenek. Különleges kegy, ha kisalakozhatja, vagy ha a pincéből szenet hordhat föl.

Ha az örök ételt melegítenek vagy főznek, a szellőzőnyíláson át Istókhhoz is begőzölög a szaga. A szomszéd zárkák felől néha üvöltést hallani. Az őrszemélyzet tüstént a foglyokra ripakodik, leggorombábban a cigányokra, a *tetves anyátok* a legnagyobb kifejezés, amit használnak. Nő is van a foglyok közt, azt visítózza,

hogy *gyilkosok! engedjete ki!* Időnként hangosan fölsír egy fiatalkorú, az örök kockacukorral próbálják csitítani.

Hétköznap reggel civil ruhás fodrász jön, nyilván a megyei börtönből, vélhetőleg tehát elítélt. Ő borotválja a foglyokat, Istók úrfit ugyan megnyírni szokta csak, havonta egyszer, kontármódra, nyers és kíméletlen mozdulatokkal, Istók képzelettel, hogy nézhet ki. Körmöt is vág, tán fogat is húz; ha úgy adódik, köpölyöz, vagy elvágja Istók torkát.

Ébresztő után söprűt és lapátot adnak be, ő meg kiadja a pokrócokat, a matracot meg a fejszakot. Vécére kísérik, derékig vetkőzve megmosakszik. Pár pillanatra tükörbe nézhet, megfésülködik. Utána öt perces séta a belsőudvari tigrisketrecben. Rácsok közt, hátratett kézzel kell ugyan lépdelnie, ám feje fölött ott az égbolt, kissé bele lehet feledkezni. A rácsok fölé belóg egy terebélyes akácfa néhány ága. Madarak csivitelését hallja közvetlen közlől. Ősz van, az akácfa piszmogva hullatja leveleit.

8-kor hozzák a reggelit: az okádék feketelevest (állítólag bróm van belekeverve – szerelmi gerjedelem ellen, nehogy a foglyok rákiváncsozzanak egymásra, önmagukra, netán valamelyik porkolábra), és napi fejadagként negyven deka szeletelt kenyeret. Eleinte precízen beosztja, néha még másnap reggelre is marad. Később, ahogy erőt vesz rajta a minden mindegy hangulat, már délelőtt befalja az egészet.

Míg bele nem tanul a magánzárkai létmódba, gyötrelmesen telnek Istók dél-előtti. Délben ebéd, estig ráérős emésztés, a tátongó időlukak betömése. 8-kor vacsora, 9-kor takarodó. Délután el-elszundít, ha hagyják – vagyis nem vizik kihallgatásra, és a júdásszemen bebáméskodó ór sem mordul rá.

Szombat este fürdés, ing- és alsóneműcsere.

Vasárnap valamivel jobb az ebéd, mint hétköznap: húsféle, salátával. Ilyenkor hideg vacsorát adnak: szalonnát vagy sajtot, néha zöldpaprikát, nagy ritkán gyümölcsöt is. Amelyik ór jó szívvél van hozzá, attól annyi repetát kap, hogy alig bírja megenni. Egészséges táplálkozásról hogy is lehetne szó, ez nem szanatórium.

Szürkületkor fölkapcsolják a harmatgyöngye villanyégőt. Világosabb nem lesz tőle, inkább csak kiemeli a hely eredendő sötétségét. Szemernyivel azért jobban látni a nyomtatott betűt. Vizsgálati fogsága alatt két dioptriát romlik a szeme, és kirohad néhány fog a szájából.

Csak puffad a nagy tétlenségben, nincs is már szüksége a nadrágszíjra, amit elvettek tőle. Ballagási öltönye mostanra: viszkettetően unt rabgúnya.

Október közepén – jutalmul, mert dicséretesen együttműködik a maga ellen szóló vádak összebütykölésében – kap három *Olcso Könyvtár*-i regényt. Két Jókait (az *Egy magyar nábob*nak csupán a második kötetét), meg egy „mai magyart”, valami eminens párttollnok egyik izzadmányát. Istók szemüveg nélkül falja a betűt, naponta kétszer is kiolvassa ugyanazt a kötetet.

Rója a lépéseket a zárkában: nyolc – tíz – tizenkettő... Változtat a járkálása irányán vagy ritmusán. Varietas delectat. Ennyi szabadsága mégiscsak maradt:

választhat, álljon-e, járkáljon-e, vagy inkább leüljön a priccsre. Lefeküdni csak takarodókor szabad.

Istók csöndben van. Ha sír is, csak egész halkán. Ha üvölt: mindig némán. Éjjelenként alvásba, álmokba emigrál.

Verseket, versfoszlányokat dünnyög: Petőfitől, Baudelaire-től, Adyától, García Lorcától, József Attilától, Radnótitól, lassan kikövesedő rituális sorrendben. *A Tisza-parton. Paul Verlaine álma. Az albatrosz. A helység kalapácsa* néhány sora. *Irene Garcíához. Tiszta szívvel. És a Mama*, akire már egy hete – már tíz napja – már húsz napja gondol. *A Razglednicák.*

*Az ökrök száján véres nyál csorog,
az emberek mind véreset vizelnek,
a század büzös, vad csomókban áll.
Fölöttünk fű a förtelmes halál.*

Történeteket költ. Körmönfont nyomozást agyal ki egy román pásztorlegény és egy német grófkisasszony barokkosan indázó bűnesetében. Filozófiai és esztétikai előadásokat, vallási értekezéseket eszkábál. Töviről hegyire megkomponál egy tudatregényt. Végigcsócsálja múltja minden percét. Vétkeket ezerszer megbánja. Eltervezi, kinek mit ajándékoz karácsonyra. Százféle jövőt képzel el. Rádióadót kezd működtetni (*A Szabad Istók Hangja*), egész napos adással. Ha né tán hangosan beszél és az őr bebámszkozik, pironkodva elhallgat.

Reggeli, ebéd és vacsora előtt és után rövid fohászt mond, este, lefekvés után mindig imádkozik, olykor – a cella kövére térdepelve – napközben is.

Kihallgatások, néha naponta többször is, néha négy-hatnapos szünetekkel. Karaffa százados a főinkvizítora. Profi nyomozógép, kaján és rosszindulatú, de „a nyomozás sikere érdekében” jóindulatot színlel. Ha bekísérik hozzá, Istóknak a fal felé kell fordulnia, míg engedélyt nem kap a megfordulásra. Ilyenkor visszadják a szemüvegét. A kihallgató helyiség ablakai az utcára néznek, karnyújtásnyira emberek járkálnak, járművek túlkölnék. Kihallgatás végén a nyomozótiszt megnyom az asztalon egy csengőgombot, és Istókot visszavezetik a zárkájába.

Karaffa hitegeti, hogy ekkor meg akkor hazamehet. Szétmegy a feje, a százados annyit fecseg, kommentál, kérdezősködik; rengeteget firkál, halomra gyártja a jegyzőkönyveket, hadd hízzon a nyomozati anyag. Valamennyi jegyzőkönyvbe az kerül, amit Karaffa beleír. (Ő az első eleven író, akit Istók megismer.) Az úrfi egyszer sem tiltakozik, a legvadabb torzítások, a legförtelmesebb közhelyek ellen sem. Mindent aláír.

Fogalma sincs, mi történik.

Egy délután szembesítésre viszik. A fáradt, kopott, megfélemlített Patákné Istók szemébe mondja, hogy igenis az úrfi kölcsönözte ki a kunvásárhelyi könyvtárból és látta el széljegyzeteivel a könyvet, aminek alapján egy éber kanári (Pöcsik Izmár tanácselnök) izgatásért följelentette. Mire való a szembesítés, hiszen Istók az egész dolgot már számtalanszor jegyzőkönyvbe mondta? Egy pillanatilag sem tagadta, hogy ő vette ki azt a nyüves könyvet, és ő a *beleíró*: ő rötta bele

azt a felforgató, a bolsevik világrendet azonnali megsemmisüléssel fenyegető szöveget. A szerencsétlen könyvtárosnőről mindenki tudja, hogy zugivó. Elcsigázottan játssza a belügyérek írta ócska szerepet. Vaj van a fején, mert amikor Istók visszavitte az inkriminált fércművet, nem lapozta át, nem vette észre, hogy széljegyzet virít a 9. oldal alján – így aztán nem teljesíthette „állampolgári kötelességét”, nem rohanhatott lóhalálában a rendőrségre, hogy följelentést tegyen. Patáknén látszik, mennyire szenved: ma még egyetlen kortyot sem ihatott.

Istók másik inkvizítora Müller százados: sunyi képű, szadista pribék; „jól megmászta a lelkét a büdösbogár”. Nyomasztó az aurája, két lábon járó Chemotox. Ahová belép, a legyek döglötten fordulnak föl, a szobanövények is rögvest elhervadnak. Ha üvöltözni kezd, pillanatok alatt céklaszínűvé vörösödik a nyaka. Hogy apadna el a szeme, száradna el a karja, ütné meg a guta – gondolná Istók, ha időnként nem villanna elő Müller százados szemüvege mögül egy halálra ijeszített néhai kiskölyök büntetéstől szűkülő tekintete. (Tizen-valahány évvel később Müller Kornél agyonlövi a feleségét és a két fiát a szolgálati fegyverével, és utána öngyilkos lesz.)

Mennyivel kellemesebb elcsevegni a két igazságügyi elmeszakértővel! Ember-szabású civilek. Kivált egyikük – alacsony zsidó férfi, Istók magában csak Freud papának hívja – mutatkozik jószágosan megértőnek. Lerí róla, hogy „látott már karón varjút”, és sok minden mást is, kivált mikor a buchenwaldi meg a dachauai láger kerítésére szálltak le a varjak, és azt károgták: „Ontológiai szempontból minden gyilkosság jóvátehetetlen. A náci gyűjtőtáborokban elpusztított emberek halálával a jövő gyökerei szakadnak fel. Az emberiség megfosztódik egy másféle történelem esélyétől.”

„Én megértem magát, fiatalember, még ha nem értek is egyet magával minden tekintetben, de gondolom, erre nem is számít, és nincs is rászorulva – nyílik meg egyszer Freud papa Istók előtt. – Megértem, hogy sérti az érzékenységét az a rengeteg tisztátalanság és félreérthetőség, amit maga körül lát a világban. Tetszik nekem a maga etikai indíttatású radikalizmusa. Arra azért vigyázzon, hogy ne totalizálja öncélúan a radikalizmust, ne legyen »pánradikális«, mert akkor a fürdővízzel együtt nemcsak a gyereket önti ki, hanem a lavórt is.

Tetszik a radikalizmusa, jóllehet egy másféle radikalizmus nevében az én fajtámat gyökeresen ki akarták irtani a föld színéről. Annak idején engem is feltuszkoltak az auschwitz gyorsra. Máylim volt-e vagy pechem, netán Jákob és Mózes istene segített meg, mindenesetre belőlem nem lett »hollókoszt«; úgy is mondhatnám: volt pofám életben maradni.

Azóta is próbálok eligazodni, miért történt, ami akkor velünk, de ugyanúgy magukkal is, mindenkivel, az egész emberiséggel történt; magával persze csak szimbolikusan, hiszen akkor még nem is élt. Tudni szeretném, mióta volt beledőlva az emberiség történetébe a mi tömeges megsemmisítésünk lehetősége. Talán a bennszülött amerikaiak figyelmeztethettek volna bennünket, ha odafigyelünk rájuk. A 16. század elején 80 millió ember élt az amerikai kontinensen: másfél emberöltő múlva már csak 10 millióan, a többiek kiirtották a dicső keresztény konkvisztádorok. Tudni szeretném, ki, miben és mennyiben felelős

a haláltáborokért – egyénileg és közösségként. Tudni szeretném, hol húzódik a határ isteni elrendelés, közösségi balsors és egyéni felelősség között. Felelősek vagyunk-e a bűnökért, melyeknek áldozatai lettünk?

Több mint húsz éve töprengek ezeken a kérdéseken. És oda lyukadtam ki, fiatalember, hogy, bár nem vagyok keresztény (igaz, zsidó létemre nem-keresztény se vagyok), megbocsátottam mindenkinek, aki ellenem, az enyéim, a fajtám ellen vétkezett. Megbocsátottam a megbocsáthatatlant, mert meg akarok szabadulni a gyilkosaimtól. Ha továbbra is gyűlölöm őket, a foglyuk maradok a holtom napjáig.

De mindennek van egyrésztje meg másrésztje, sőt harmadrésztje és negyedrésztje is.

»Hogyne tudnám – villan Istók eszébe –, hogy a lét *egyrészt* ontológiai tágaság, *másrészt* gyorsan kihűlő paprikáskrumpli...«

Megértem *egyrészt* azokat is, és ez talán magának sem esik nehezére, akikben soha nem alszik ki a gyűlölet, akik azért jöttek vissza és maradtak ebben az országban, hogy megbosszulják az embertelenségeket, megbosszulják a gyökereik feltépését, és olyan világot próbálnak létrehozni, amelyben ilyesmi soha többé nem fordulhat elő. Meg kell értenünk azoknak az indítékait, akik ilyen értelemben akarták megváltoztatni a társadalmat. Ehhez persze el kellett foglalni bizonyos posztokat a gazdasági, a politikai, a tudományos, a kulturális és az egyházi életben, a közigazgatásban és a hírközlésben, a katonaságnál és a rendőrségnél.

»Olyan civilizációt nem lehetne létrehozni, ahol az emberek emberségesek, és a társadalomnak nincs szüksége se politikusokra, se egyházakra, se rendőrségre, se más fegyveres erőszakszervezetre?«

Már lehet látni, hogy a kommunista kísérlet nem tudja megoldani a gondjainkat, pedig eredetileg arról volt szó, hogy a kommunistának nem az a fontos, hogy valaki zsidó, magyar, szlovák vagy román. Érzem a csontjaimban, hogy egy napon véget ér majd ez a kommunista világ, lehet, hogy békésen, lehet, hogy erőszakosan. Azon a napon rettentő nagy szükség lesz majd a megértésre. Jó lenne addig a társadalom mélytudatában annyi jóakaratot, elfogulatlanságot, önismeretet, leginkább pedig humorérzéklet felhalmozni, hogy ne kiáltsák majd ki bűnbaknak a kommunistává, netán ávóssá lett egykori KZ-foglyokat.

Egyrészt tehát sok zsidó számára az volt az egyedüli kiút, ha belép a Kommunista Pártba, mint az egyetlen következetesen náciellenes szervezetbe. Lieber rot, als tot, ugyebár.

»Én inkább meghalok, de nem leszek vörös« – robban föl Istókban egy újabb habos torta.

Másrészt viszont sokan végleg leszámoltak Európával, és az amerikai demokráciára voksoltak. Meg lehet érteni őket is, akik kivándoroltak Amerikába, mert ott, ha akartak, lehettek zsidók, de ugyanúgy lehettek nem-zsidók is, és ha volt bennük egy kis életrevalóság, »megcsinálhatták a szerencsájüket«, ahogy mondani szokás.

Harmadrészt voltak olyanok is, főként falusi meg kisvárosi zsidók, ilyeneket talán maga is ismer, akik visszamentek a lakóhelyükre, hogy átvegyék az apjuk

üzletét, már persze ha nem államosították el az orruk előtt. Nem nosztalgiából mentek »haza«, mintha annyira hívta volna őket »szöcske, ökör, torony, szelíd tanya«, ahogy Radnóti írta, bár talán azért is, hanem inkább a gravitációs tehetlenségükben.

»Talán mégis hívta őket erdő, fütyös gyümölcsös, szőlő és sírok. Meg Vörösmarty Mihály...«

Terepszínűvé asszimilálódtak, magyar lányt vettek feleségül, abban a meggyőződésben, hogy a náci szörnyűségek többé nem ismétlődhetnek meg, a fiukról meg már senki sem fogja tudni, hogy zsidó származású.

Akadnak köztünk olyanok is, akik a halál közvetlen közelében az emberiség tökéletesíthetőségéről, az emberi faj hivatásáról, »a szív kötelességeiről«: nagylelkűségről, szeretetről és emelkedettségről beszéltek. A magamfajta javíthatatlan humanista, persze módjával, bízik az emberekben, és csak azért néz hátra, hogy nyugodtan nézhessen előre. Mert a zsidó várakozást Auschwitz sem olthatta ki, sőt egyetemes szintre emelte, »spiritualizálta«.

A szóban forgó döntések mind Auschwitz utáni kényszerdöntések, a túlélők kényszerdöntései. Egyénileg mindegyik ilyen döntés elfogadható és igazolható, de Auschwitz után már soha többé nem lehet »holtbiztos« egzisztenciális döntéseket hozni úgy, hogy időnként ne gyötörje az érintetteket a kétség: nem lett volna jobb mégis Amerikába vagy Izraelbe menni? Vagy nem lett volna jobb otthon, mármint itthon, Magyarországon maradni, és belépni a Kommunista Pártba?

Fel tudja fogni, milyen az, mikor az ember soha nem élhet önfeledten, mert örökké készenlétben muszáj lennie: hátha nem is igaz, hogy életben maradhat, hátha egyszer csak érte jönnek, hogy korigálják a tévedést? Mikor az ember minden második éjszaka arról álmodik, hogy elhurcolta a Gestapo, megölték a gázkamrában, és valójában már nem is él, hanem csak egy halottnak az eszelős élni akarása testesül meg az ő fantomléteben? Még a nemzedékek óta viszonylag békés körülmények között, teszem azt, Ausztráliában élő zsidók is rendszeresen Auschwitzról álmodnak. Ha kiszabadul, fiam, olvassa majd Adornót!

»Jó... *Dialmat* helyett a *Negatív dialektikát*... Hanák Tibor nemrég beszélt róla a Szabad Európán...«

Akárhogy mérlegelem is a helyzetünket, azt kell mondanom magának: muszáj lesz egy erős Izrael államot létrehozni. Persze az sem lesz az ígéret földje, de hát Auschwitz után csak kényszermegoldások adódnak. Ezzel nemcsak mi, zsidók vagyunk így, hanem a magyarok is, meg itt, Európában szinte minden nép. Van, amikor az ember annyira nem tud két rossz közül választani, hogy kénytelen csinálni magának egy harmadikat.

Mindezt azért mondom el magának, fiatal barátom, hogy ilyen szempontokra is figyelemmel legyen, amikor radikális bíráló alá veszi az itteni rendszer irányítóit és ideológusait, akik esetleg »öklelő agyarnak« használják a marxizmus-leninizmust. Azt meg, hogy rács mögé került, tekintse különleges fejlődési és tanulási alkalomnak. Megteszem, ami tőlem telik, hogy a lehető legkisebb büntetést szabják ki magára.

Száz szónak is egy a vége: akár fiatal az ember, akár öreg, leginkább az árnyalt, sok szempontú, lankadatlan megértést érdemes gyakorolnia. Én már régóta csak a megértésben törekszem radikalizmusra. Megérttem a legyet, amelyik ráragadt a légyapírra, annak meg, amelyik még nem ragadt rá, igyekszem megmutatni, hogyan kerülheti el, hogy ráragadjon.

Olvastam egyszer egy hittudósról, aki meghirdette az igazhitűeknek, hogy az utolsó ítélet napján Isten megbocsátja a fekete szakállúak bűneit a fehér szakállúak kedvéért, a fehér szakállúak bűneit meg a fekete szakállúak kedvéért. Hát én nemigen követhetek el bűnöket, mert, mint látja, énnekem vörös a szakállam...”

Néhanapján bekukkant a zárkába egy cinikusan és öntelten vigyorgó ügyész: „ügyési ellenőrzést” tart. – Nincs panaszom, minden rendben van, ügyész úr – mondja Istók. Az ügyész cigarettával kínálja, de Istók nem fogadja el, ahogy Karaffa századostól sem, ha olykor eléje böki a paklit. Örül, hogy leszokhatott.

Bár Istók nemigen érti, mi történik, hovatovább elfogadja, hogy itt a helye. Hogy rászolgált a rabságra. Hogy kényszerű robinsonkodása: ajándék és esély. Hovatovább megszereti kíznóit. Elérhető távolságban nincs más ember, csak ők. Amúgy is hozzászókkott már a rendőrség állandó jelenlétéhez. Az erőszak légkörében élt mindig. Tán jobb is itt, mindenestre egyértelműbb, mint bárhol másutt. Itt legalább nem lacafacáznak. Itt becsületesen telibe kapja, amit másutt fölhígítva, ideológiai mázba burkolva löcsölnek rá. Legszívesebben odabújna a nagy testű Karaffa százados ölébe, hogy jól kisírja magát. Talán meg is simogatná Istók buksiját.

*A ligetben táncolnak a nyárfák
önfeledten.
Egy lóhere is, lám,
négy apró levelével
táncol a szélben.*

Vallatóinak fásultan ismételteti a monomániásan firtatott „történeteket”, szóban és fogalmazványokban – a születése óta a „magyar népköztársaság” hisztérikusan sértődékeny államrendje ellen elkövetett összes büfizését, nyelvöltését, számárful- és fityiszmotogatását, gatyaletolását. Halk szellentéseit nagy ambícióval igyekeznek az ő asszisztenciájával hangszerelni eget-földet rázó mennydörgések-ké. Gyámoltalanul előkotort kis esetkéit föltupírozzák, és konstrukcióba ágyazzák. Azon munkálkodnak, hogy jó pár minősített izgatás kiteljen a nyomozati anyagból. Istók szinte látja, amint dörzsölik a tenyerüket: talán egy csinos kis összeesküvés tervet is a nyakába lehet akasztani. Kenyéradó gazdáik nyilván busásan megjutalmazták őket a *Rács mögé mindenkit, aki nem fél tőlünk* fedőnevű bekasztlizási művelet példás végrehajtásáért.

Apránként Istók tudtára adják, hogy nem babra megy a játék. Két éve kiengették a börtönökből az '56 miatt elítéltek egy részét, „ami már önmagában is destabilizáló tényező”. „Ebben a helyzetben” elengedhetetlenül fontos egyre újabb példákat statuálni. Mert ők rendületlenül résen vannak, és nem tűrik, hogy az

ilyen Istók-féle tejfeles szájú nyikhajok amerre csak járnak, mindent kigúnyoljanak és kétségbe vonjanak.

Írásmintát vesznek tőle. Írásszakértő elé kerül majd, holott jegyzőkönyvileg is elismerte a gáncsolt széljegyzet szerzőségét. Archiválják az ujjnyomatát. Lefényképezik a klasszikus bűnözőpózokban: szemből, jobb és bal profilból. Nyilván tartott klasszikus lett. Nem élt hát hiába.

Ügyében annyi jegyzőkönyv gyártódott már, mintha egy népes bünszövetkezet évtizedekig folytatott szövevényes üzelmeit tárták volna föl pepecselő aprómunkával. Vallatói hitegetik: nemsokára kieresztik, egyenest hazamehet. Istók százféleképp elképzei és ízelgeti a szabadulást (amikor valahára – a remélnél jóval később – bekövetkezik, enyhe csalódást érez majd: hát csak ennyi?). Az utolsó napok igen keservesen múlnak. Végül az egész nyomozati anyagot átolvassatják és szignáltatják vele. Ni csak: elkövetett vagy két tucatnyi izgatást. A tanúk mind rávallottak, még a legjobb pajtása, Tormás Lélian is. (Hogy ivócimborája, az internacionalista népköltő milyen készségesen összedolgozott a belhatóságokkal, az Istók előtt csak 2002-ben válik nyilvánvalóvá, amikor megkapja a Történeti Hivataltól a személyéről dossziézott anyag egy töredékét.)

Tormás Lélian az ezredfordulón a Nyugati pályaudvar aluljárójának egyik telefon-fülkéjében lakik. A lerongyolódott megélhetési alkoholistának nincs semmilyen igazolványa, és senki sem tudja már a nevét. Rendőrök, szociális munkások, hajléktalanok csak úgy ismerik, hogy ő a Kifingott Fogsorú. Pár liter kannás borral bevackolódik egy nyitott telefonfülkébe, és versfoszlányokat dűnnyög maga elé, mindig ugyanazt a két versszakot:

„Oly vén vagy, apó” – szólt a fiatal –
 „Látom színeziüst hajadat,
 De fejed tetején állsz folytonosan:
 Nem szégyelled magadat?”

„Mikor ifju valék” – felelte a vén –
 „Féltem: megrázom agyam,
 De hiszen nincsen, most már tudom én,
 Minek kímélni magam?”

Csonttá fagyott tetemére egy téli hajnalon találnak rá egy kültelki garázsban. A ruháján kívül nincs más holmija, csak egy réz öngyújtó, egy mélabús, sovány nő agyonnyútt fényképe, meg az *Allam és forradalom* című könyv kukából kimentett, foszladozó, hiányos, szennyes példánya.

Istók erősen reméli, hogy meg vannak elégedve a nyomozói. Reméli, hogy fogva tartására nincs több ok, és szabadlábra helyezik immár.

Németh Zoltán

Helios – Roosevelt

(amelyben leírja testi-lelki szenvedéseit, gyötrődését, időnkénti örömeit a csorbátói Helios hotel allergológiai és a besztercebányai Roosevelt Kórház urológiai osztályán)

II. Roosevelt

+
a felvételi osztályon megakad
szemem a papíromon:
„a halál pontos időpontja:
az ápolónő egy bekarikázott
hármast ír melléje.

az étel úgy készül,
nehogy íze legyen.
rátapad egy darab
krumplimassza a szápadlásomra,
hogy egész az ebéd
végéig ott maradjon.

vizelettel teli zacskókat
húznak maguk után.

fáj a prosztatája?
megforgatja mutatóját
a végbelemben.

hová mutat vele?
nem.

+
miközben operálnak,
toll lesz a kezemben,
le ne maradjak valamiről,
toll lesz a hímvesszőmben,
zsigerekbe hatoló.

+
buborékoló hangok.
nehéz eldönteni,

test
vagy egy beépített műszer adja.

+
az idegenség olyan fokú
tökéletessége, hogy
szédülök tőle.
mint aki részeg,
az agy struktúrái
egymáshoz verődnek.

csak arra ügyelek,
hogy válaszaim
a legalázatosabb lény
nyelvén szóljanak.

+
elég 4 db injekció a gerincbe,
s deréktól lefelé máris nem érzek semmit.

varrnak, fúrnak, gyömöszölnek,
valahol alul,
mint egy zsákot, nem érzem,
amit döfölnek.

te jó isten, hogy kerültem ide,
mit keresek én itt.

+
a kis öregek, a csíkos pizsamájukban,
összevéréznek mindent

mint egy óriásira duzzadt véna
lóbálja magát a véres húggyal teli slag

csukd be a szemed,
és mondd hatvanszor,
tudom, hogy bennem a betegség,
de most eltávozik belőlem

mikroorganizmusok falnak belülről

+
ólomlassú mozdulatok: a felejtés megkétszerezi.
visszamenni az evőeszközért,
elfelejtéd helyére tenni a lázmérőt,
majd hasztalan keresed a fogkefét.
szöszölés, amelynek nincs vége.

+
hogyan tudnék hasonlítani rájuk?
szinte fut a kétliteres, alvadt vérrel teli, lógó zacskójával.

+
kezdődő víziszony,
inni, férfiak, inni, inni, inni,
napi 3 liter ásványvíz, napi
5 liter urológiai tea, napi 4 liter
urológiai tea, napi 2,5 liter ásványvíz:
szögek a rózsaszínre duzzadt, bársonyos
hímvesző vérző, rongyosra gyötört csatornájában.

+
már megjegyeztem a nevét,
ahogy a zuhany alatt guggolva szenvedett, vizelt,
az ordítását is hallani fogom még egy ideig,
adja ki a vacsorát az ápolónő.

+
az a hely a hímveszőn,
ahol a leginkább élvez az ember,
a makkot az előbőrrel összekötő húshíd,
és maga az előbőr a makk alatt,
tízszeresére duzzadt,
mint egy óriási ajak,
lötyögött a makk alatt,
lüktetett túlérzékenyen, alig bírtam visszahúzni
az előbőrt, csak a felső része
maradt meg nekem, az segített
ebben a munkában, az iszonyú,
vízfejű, vérfejű alsó tengely
önállósította magát.

+
oldott kamillakivonatot önt
a szalvétára, megvárja, míg
szétterjed, átítatja, hiszen
a vatta semmit sem ér,
körbetekeri, meztelen seggel
ül az ágyon.

+
mindenki lakonikusan fogadja fájdalmait,
csak én vonítottam 4 órán keresztül
a WC-ben és a fürdőszobában?

fülbe dugható rádió, 4 állomás,
egy gomb, ha a kis neont,
egy piros, ha segítségre van szükség
a személyzet részéről.

a normális állapot: a láz,
36,1-től 38,9-ig járja be
a skálát, kihagyva a 36,4-et.

bemetszés a vérpiros húsba,
szétdobált zöld ruhák,
szülőszék, ahol belémásznak
a szűk vizelőnyíláson keresztül.

a légkondicionáló állandó zaja:
szélvihar először, aztán nyugtató
bizonyosság.

+
nem fogok mesélni róla,
mert akkor ráállok egy hihető
vezérfonalra,
és eltakarja a fájó húst.

minden véres, körben
az ülőkék, a csempe,
víz, húgy és vér
keveréke –
aztán gyorsan feltörlik.

az emberek mind véreset vizelnek.

nem hihető: egészséges,
egészen hihetetlen szó itt,
nem merem leírni, hogyan
születik. a fájdalmaim
viszont életben tartanak.

+

már akkor érzed, amikor leválik és elindul,
ahogy sorban kibuggyannak
az alvadt vérdarabok a vizezés során.

a mellékhelyiségek átható, édeskés vérszagát nyelem,
aztán a párna genny- és vérfoltjaival borítom magam.

vérben fekszik kívülről, belülről.

+

„véres vizelet”-szagú vagyok, hiába zuhanyzom
naponta többször, folytonos hányinger és sokk magamtól.

+

folyton arra gondolok:
valami még megismétlődhet.
volt már rá példa:
a cső feldugása, a cső kivétele,
kemény vérdarabok vizezése,
a folyton jelentkező égő, szúró fájdalom.
ez utóbbi akár folyamatnak is tűnhetne, nem az,
kegyetlenebb a számára létezését biztosító testhez,
hiszen pillanatokra szabdalja szét magát,
hogy a fájdalom megszűnése és jelentkezése
megsokszorozza jelenlétét benne:
mint amikor egy tűvel másodpercenként
lesújtanak ugyanarra helyre.
rossz hasonlat: kiterjedt területről van szó,
kint és bent egyaránt, ugyanannak a területnek
mintegy a visszajáról is, több ezer tűről,
a másodperc ezredrésze elég az idegpályának
a fájdalom tökéletes továbbításához.
négy napja tartó „folyamat”, megszakítás

nélkül csurgó barnásszürke genny
a hímvessző hasítékából.
a pizsamanadrágon hatalmas foltok,
az első nap viaszpecsétjei.
aztán a sok kis pötty, csillagok
a sötétkék pizsamanadrág égboltján,
a fájdalom galaxisa.

+
nagyapapa, nagyi,
ilyen lehetett meghalni?

+
a nyelv nagy úr,
de elnémítja a test
artikulálatlan ordítása.

+
ma egy idős bácsinak
visszadugták a katétert,
mint a múlt héten nekem.
láttam, ahogy az ápolónők
kétfelől támogatják, nyugtatják.
az öreg kétségbeesett
mozdulatai, kéznyomai
a folyosó, a mellékhelyiség,
a kórterem oldalán, ahogy
a falnak támaszkodva sétálni
próbált. barátai, még otthonról.

+
ha már ennyit szenvedett,
nézett rám a körzeti orvos
szemüvege felett,
akkor kiírom egy kis időre,
hogyan nyugodjon meg,
pihenje ki magát,
hány éves?
33 leszek, felelem.
jó, mondja elgondolkodva,
akkor kiírom 60 évre.

+
az elviselhetetlen első napok otthon,
fáj a kórház hiánya, szinte fizikai
fájdalmat okoz a fájdalom
lassú alábbhagyása, ijesztő
a sok szenvedésmentes perc.
zajlik az ún. hétköznapi élet,
amelyből nem hiányzik senki sem,
bárki eltűnhet belőle örökre.
a minden érzelemtől mentes
lassú folyam: élet,
nem kell minden másodpercben
megküzdeni az ellenszegülő test
idegpályáival, nem kell magamra
kényszeríteni az idő tudatosítását,
hogy kibírjam a következő percet is,
nem kell elviselnem a magány
teljes hiányát.
most ablakomból figyelem,
hogy játszanak a gyerekek.

+
valószínűleg utókezelés,
a kórház-szindróma témájára:
minden apróságon rögtön sírva fakadok.
ki találta ki a szenvedést,
a hús melyik génjébe kódolta?
aztán meg:
nincs más, csak a hús,
nincs más igazság, csak a test.

+
A félelem „közelebbi” búze,
Minden, ami fél: a félelemtől
Az erekbe kocsonyásodott vér
Riasztó lüktetése, amint
Visszalöki magát a véres szájú
Szívbe egy lila aortán át.
Ez nem tud a félelemtől már
Fekete csontokról, amelyek kötőtűként
Állnak a tüdőbe, az nem
Hajlandó megemelni a lábat –

Hiszen már nincs is csempe,
Csak vér. A hályogos szem, aztán
A karból, ami kiszakad
Egy el sem gondolt mozdulat,
A gyomor, amely hirtelen megáll.
Lép, velő, a hínáros,
Szivárványszínű belek,
Óriási láncon forog a test,
Amelyet a félelem hamuvá éget.
És akkor behatolt a platinaujj,
Ezerfelületű gyémántfej a húsba,
Az arca óriási maszk borult,
Még utolsót vakít a reflektor,
Beleég a szembe –
A kaparó, sötét mozdulatok
Véres körme harckocsizik
Befelé, húsok tömbháza
Fogadja, ellenséges sejtek arca –
De a külső záróizom megpattant
Egy egészen valószínűtlen pillanatra,
És ekkor összeomlik az évek alatt
Felhalmozott szenvedés egy másik
Kín súlya alatt: a vérző sphincter
Majd keserű vért okád
A többi szervnek. A vérző sejtek
Összeadódnak, és akkor, hónapok múltán
Majd újra összeáll egy test.

+

ztoporenje údu: felemelt fejű,
amely megduzzad, megdagad,
szétveti, egy lilás-véres koszorúér,
felemel egy hatalmas kőgerendát,
megdagad a háta, megmerevedik,
mint a célba vett vad, menekülő,
szét, megdagad az üvegben, amelyet
szétvet, szétreped körülötte, felüti
fejét, szimatol, spriccelő véna,
fehér, nyálkás folyadék, a kútban
csillog a szem, lassan letekeredik,
selyem, rátapadnak az üvegcserepek,
bele a barnás húsba, az inak feszes

szakítása, húzódik, belül üreges,
lötyög a harmadnapos vér, alján
a beszáradt sárgásfehér folyadék,
megmerevedik, még kitart,
a behúzott vasrudak, a kocsonyás,
fájdalomtól nyúlós anyagba, beteg
hús, átszúrják, retteg, megfeszül
az alján, ettől görcsbe rándul
a folytonos remegés, lecsúszó
üvegcserepek szilánkos-véres talpa,
nyomai, az erek rándulása,
lassan szétnyílnak a belső,
megszilárdult lemezek, erőfeszítése,
megfeszül, tágra nyitott, véres száj
lecsordul, belőle, nyirkos, üvegvatta,
hús üvegfonállal átszőve megpattan,
visszahajlik, mintegy maga mögé,
ettől olyan véres, keserű lenne
az íze, horgok beléakasztva, húzzák
szét, a sokféle fájás csikorgása,
nem hallatszik, ott bent.

+

aztán a megvető gondoskodás önmagáról.

Miklya Luzsányi Mónika

Dibuk

Homagge a Slojme An-Ski

Szürkület volt, valószínűtlenül hideg délután, mintha nem is nyár lenne, augusztus közepe, hanem inkább ősz, az októberi délutánok ilyenek, a száraz hideg beveszi magát a körútra, mintha csak az estét várná ugrásra készen, hogy ellepje a várost. A jókedvét ez sem tudta elvenni, még a lift sem, pedig megint nem küldték le, futva tette meg az öt emeletet, kifulladásra ért fel, csak tusolni akart, átöltözni gyorsan, a parkban, lent, várta Gyura, színházjegy a zakója zsebében, elegáns, fehér nyári öltöny, együtt vették Kallónál, esküvői szmokingot kellene inkább, meddig váratsz még, futó csók, sietek drágám, vacsorához öltözöm. Gyura nekitámaszkodott az új Peugeot motorházának, a lány még hallotta, ahogy a Vérnász dallamát füttyöli.

Már a lépcsőházban elkezdte keresni a kulcsot, persze a retikül legalján, a férfit elsőre észre sem vette, beleolvadt a szürkébe, pedig ott állt a szomszéd lakás előtt, kicsit mintha feszengve, de kitartóan őt nézte, meghajló gerince ívét, ahogy kotorászik kis kezításkájában, csigolyáról csigolyára jártatta végig rajta a szemét, Gittel hátrasandított, vékony nyári ruháján keresztülillantak a bordái, mint pántlikák a szélben, ki ez az ember, mit bámul itt, na végre, megvan ez a rohadék, idegesen illesztette a zárba kulcsot, karjában a lendület, hogy kinyissa, aztán mást gondolt mégis, hirtelen fordult meg, szembe a férfivel, no, mondjad, mit akarsz, a tudatelőttesben azért készenlétben a megfelelő udvariassági formák, segíthetek uram, keres valakit?

De a mozdulat megállt félúton, saját hangjára nem ismert rá.

– Hát, visszajöttél...

Az ajtót kitérte, gyere, no, gyere, szeme a névtáblán egy pillanatra megakadt, idegennek tűnt, mintha nem is a sajátja lenne, mintha csak álomban, a lendülettel egy más ember életébe lépett volna be, megcsapta a lakás semmivel össze nem téveszthető szaga, a falakon az évtizedek alatt egymásra rakódó tapétarétegek, enyv és papír, aztán enyv megint, manapság már szintetikus ragasztó, a parketta ismerősen nyikordult a talpa alatt, nem nézett hátra, de tudta, a férfi követi, ismeri a járást.

Kettesével szedte a lépcsőfokokat, úgy szaladt fel az emeletre akkor is, nem illik, de mit törődött vele, gyerekkora óta ismerte az épületet, így szaladt fel mindig Laló bácsihoz a harmadikra, Laló bácsi nevére csak ránézett az ajtón, el sem olvasta, minek, olyan az csak, mint a sajátja. Hisz-toló-gi-ai la-bor, betűzte, nem, ez nem jó, ennek nincs értelme, la-vooor, ezen meg nevetni kellett, Laló bácsit látta maga előtt, ahogy ül a lavórban, és anyuska locsolja az arcába a vizet, ne hisztizz nekem, meg kell tanulnod, ez az élet rendje. Sosem a lépcsőkön akadt el a lélegzete, hanem odabent, az üvegekben preparált szervek, szövetek, kitért

tüdő, gége, figyelte, hogyan emelkedik, süllyed saját mellkasa, jár le-fel a gégefő, a hossz- és keresztmetszeti szív az üveg prizmarendszerén keresztül mintha lüktetne még, csak a vér hiányzik az erekből, a kéken kanyargó artériák a semmit lüktetik, hallgatta a saját szívdobogását, nem tudta, nem akarta felfogni, hogy ez ugyanaz, Ágoston jutott eszébe, az egyetlen, akivel nem kellett szavak, megértették egymást mégis.

– Sebész lesz, meglásd – simogatta meg selyemszalagos copfjait Laló bácsi, de apja csak legyintett, ugyan Laló, egy lányból, soha.

Kettesével szedte az egyetlen lépcsőit, mintha ezeket a lépcsőfokokat csak így lehetne megmászni, a lélegzete sem akadt el, csak a szertár bejáratánál torpant meg egy kicsit, az ajtón idegen név, professzor zé vagy iksz, mindegy, akárki, nem Laló bácsi már régen, végigszaladt a folyosón az auditórium felé, késésben volt már így is, Laló bácsi drága, ha még élnél, rád törném az ajtót, tiéd lenne az első percem az egyetemen.

A sok száz fős előadóterem már zsúfolásig megtelt, Gitta jóleső öntudattal nyugtázta, hogy lány alig akad köztük, meg persze üres hely sem, az előadó felső sarkában, mintha derengett volna néhány szék, felfutott hát, a fiú egyedül ült a pad sor szélén, szép, nyugtázta Gitta a szakértők biztonságával, az esztétikai kategória érzélem nélkül nyílt meg, Laló bácsi nevelése reflexessé vált, gyönyörködő a létben, Gitta, mindenben, ami eleven, szabad, kérdezte az üres székre intve, s határozottan nyújtott kezét, Hadházy Margit. A fiú felállt, kezét se adott, csak elmotyogta a nevét, érteni belőle semmit sem lehetett, s már fordult volna el, Gittában felcsapott a düh, azért mert lány vagyok, van annyi jogom itt lenni, mint neked, bocsánat, kolléga, nyomta meg a szót, nem értettem pontosan.

– Goldwald. Goldwald Hánnán.

Nem várta meg a lány reakcióját, visszacsúszott a padba, a könyveibe, Gitta gyorsan elrendezte maga körül a holmiját, megpróbálta kivonni magát a fiú jelen nem létéből, de nem ment, a neve is szép, tele lett az orra gyantaillattal, milyen fekete ez az erdő, Gittike, nemhiába a neve, szinte fenyegető, Béci, a bolond, a szemétől se lát, a reggeli fény éles pászmában vágta át a sötétet, aranyút ég és föld között, egy ilyen nevet büszkén kellene hordani, a fenyvesek sudárságával.

Elcsendesült a terem, ahogy prof. zé vagy iksz, gyakorlatilag mindegy, belépett tanársegédjével, hogy megtartsa az első, tájékoztató jellegű előadást, a mihez tartás végett, ne, csak őt ne, fohászzkodott fel Gitta, istenem bárki mást, csak őt ne, de prof. zé vagy iksz már olvasta is a hozzá beosztott medikusok névsorát, Árkos Jenő, Bérczi Károly, Csizmadia László, Hadházy Júlia Margit, kézcsókom kisasszony, mély tisztelője voltam a nagybátyjának, én is, vetette oda Gitta, a professzor ezt nem hallhatta, nem is neki szánta, váltott egy cinkos oldalpillantást Goldwalddal, no végre, csak lehet vele valamit kezdeni, a fejek még forogódtak, te, ez csak nem annak a Hadháznak az unokahúga, nem törődött vele, megszokta már, jobban érdekelt a fiú, milyen színű lehet a szeme, nem tudtam megállapítani, szürke, talán, Goldwald, Goldwald Hánnán.

A név belécsapott a csendbe, a szövet élesen nyítt, ahogy a padhoz súrlódott

a zakója, mikor felállt, most kellene az arcába nézni, milyen lehet a szeme, milyen színű most, de nem merete felemelni a fejét, még a suttogásra sem kapta fel, ez a fajta kiirthatatlan, ezek ott vannak mindenütt, Róza köpte ki így, ilyen undorodva a mondatot, hogy még a gyerek Gittának is felfordult tőle a gyomra, naccságos asszonyom, ez a fekete ménkű kiirthatatlan, pedig Róza harcolt tűzzel, vassal, méreggel és mésszel a csótányok ellen, ha éjszaka hirtelen felkapcsolták a konyhában a villanyt, fényes, fekete hátuk széles menetszlopban kanyargott a falak mentén. Kiszökött hozzájuk éjszaka, gyönyörködj a létben, Gitta, mindenben, ami szép, a partfis közéjük csapott, elhullott néhány, lábukkal még idétlenül kalimpáltak a földön, pusztulj te szemét, dögölj meg, a kitingpáncél reccsent a talpak alatt, nem baj, suttogta a gyerek Gitta, úgylis ti győztök, meglásátok, buta egy néember ez a Róza. Mereven nézte maga előtt a padot, szembe kellene nézni velük is, hogy megtudják, de nem nézett fel, látószögében csak a fiú keze, idegesen babrált a könyveken, sebész lesz biztosan, vagy nőorvos, csak lenne már vége.

– Nagyságos uram, kérlek ne ragadd el magad, ennek mentessége van – érintette meg a tanársegéd a professzor vállát.

– Én? – nézett vissza az. – Dehogy. Csak megkérem Goldwald urat, hogy hagyja el a termet.

Kitört a taps, s füttyögtek is hozzá az elsőéves medikusok, Gittának fel kellett állnia, hogy kiengedje, szólni szeretett volna, de csak állt a helyén, figyelte, ahogy lemegy a lépcsőn, ki az előadóteremből, csak akkor mozdult meg, amikor valaki kántálni kezdett, nu-me-rus nul-lus, nu-me-rus nul-lus, s vele az auditórium. Határozottan tudta, mit kell tennie, összekapja a könyveit, lefut az előadó lépcsősorán, a fütty meg a kántálás hirtelen abbamarad, vagy nem is, inkább suttogásra vált, a szokásos, te, a Hadházy prof. unokahúga, na nee, fel se kapja rá a fejét, prof. zé vagy iksz hangja már csak az ajtóban éri utol, Hadházy kisasszony, Önre a felszólítás nem vonatkozik, hova megy, csak egy félfordulatot tesz hátra, keze már a kilincsen, ahová Hadházy professzor is menne, ki.

Az előadó kántált tovább, Gitta megmozdult végre.

Visszaült a helyére.

Goldwald után becsukódott az ajtó, a fütty elült, prof. zé vagy iksz elkezdte első, tájékoztató jellegű előadását, a mihez tartás végett, az előadóterem legfelső sorában hiátus, szédült belé, a gyanta fanyar illata csípte a szemét, égett az arca, két átszálló járna neked gyerkem, hallotta Laló bácsi hangját, két büdös nagy pofon, ilyen nemtelenül viselkedni.

Az ötödik emeleti lakásba csak egy fél órára sütött be a nap, akkor is már lemenőben, súrolófénnyel, srégen vágott be a keskeny ablakon, szerette Gittel mégis ezt a lakást, megmagyarázhatatlanul, eszelős szeretettel. A férfi előtt ment, a parketta ismerősen nyikordult cipője talpa alatt, a férfiét nem hallotta, milyen könnyűek a lépései, szinte súlytalan, mintha nem lenne jelen, pedig itt jön mögöttem, érzem, zavartan állt meg, szerette volna megérinteni, újrarajzolni az arcát, a homlokát, a szája ívét, de mozdulni nem mert, ha hozzá érek, eltűnik, nem lesz többé.

– Vártalak, Hánnán.

Béci akkor is az egyetem előtt várta, virágcsokorral, ahogy illik, de Gittának nem volt jó kedve, nem akaródzott nevetnie. Valójában már a Fekete-erdőn tudta, hogy képtelen lesz szeretni, hiába, a fehér kadét egyenruha jól mutat a táncparketten, meg majd az esküvőn is, mennyit álmodozott erről kislánykorában, hogy zúgnak a harangok, anyuska, tisztek sorfala a templom előtt, kardjuk kapu, ahogy tisztelegnek, eresszetek, ereszetek arany kapun által, nem eresztünk, nem eresztünk arany kapun által, véres a nap, lemenőben, ezüst a hold, felkelőben, Jordán vize megárad, azon által keskeny palló, kezed töröd, ki kötöz be, lábad töröd, ki gyógyít meg, maradj köztünk szép menyasszony, ércboltozat, elzárja az eget, a napot. Az anyák gyönyörködnek bennük, milyen szép pár, azok voltak, valóban, a Bécivel együtt, szép pár. Tudta, hogy már ott a Fekete-erdőn vissza kellett volna adnia a gyűrűt, milyen skandalum, Hadházy Margit felbontotta az eljegyzését Tótvázsonyi Vázsony Bécivel, hát nem adta vissza, vigyázzon Gittike, gyantás lesz a keze, ragadni fog, Bécike, maga nem ért semmit.

Apuskáék miatt nem szakított, Laló bácsi halála után mintha kifordult volna a világ a sarkaiból, felborult minden. Konkrét összefüggés nem volt, vagy Gitta legalábbis nem tudott róla, de apuska banki ügyletei egyre rosszabbul mentek, valahogy elveszítette a magabiztosságát, határozatlanná vált, nem volt jelen Laló bácsi, csak ez az indok, Vázsony Béci viszont jelen volt mindig az életében, kellemes táncpartner, amikor megkérte a kezét, kinevette, viccnek szánta a reggeli-nél is, de apus elkomorult, és mit mondtál neki, mit, hát mit mondtam volna, ne bolondozzon Bécike, én még egyetemre akarok menni. Akkor apus felállt, majd visszaült megint, mit csinál, nem szokott ilyen körülményes lenni, nos, a taníttatásod, azt még igen, de értsd meg, utána semmi. Hozomány is alig, inkább te magad.

Nem értette.

Nem tudta megérteni, hogy eltűnt, hogy vége, hitelből vannak a falak is, igénybe kell venni az egyetemen a fenntartott ingyenes helyet, de azt Laló bácsi, szegény, tehetséges diákoknak, éppen azért, most neked, Vázsony Béci jó parti, nagy terhet veszel le a vállamról, fiam. A fasori villa eladódott, így mondta anyuska, eladódott, mintha neki nem is lenne köze az egészhez, apuska nyugállományba vonult, leköltöztek Földvára, s béreltek egy kisebb lakást az egyetem közelében, elméletileg a család számára, ha felutaznék Pestre, gyakorlatilag Gittának. Logikusabb lett volna a házasság azonnal, de apuska nem erőltette, hadd legyen még néhány szabad esztendeje, Gitta hálás volt neki ezért, nem adta vissza a gyűrűt, de jó kedve nem lett, hiába várta Béci az első napon virágcsokorral az egyetem kapujában, ahogy illik.

– Fáradt vagyok, Bécike, vigyen haza.

Fáradt volt valóban, de pihenni nem tudott, hiába sötétített el, a spaletták résein átvágott a nap, ösvény ég és föld között, gyanta illatú arany.

Gittel, azelőtt soha, senki sem nevezte így, Gittának leginkább, Bécinek Gittike volt, a klarisszáknál Margit, francia nevelőnőjének Juliette, hiába tiltakozott, ez nem az én nevem, értse meg, engem Margitnak hívnak, nem Júlia, semmi kö-

zöm hozzá. Gittel, ezt nem hallotta még soha, de elfogadta azonnal, Béci Gittikéjét sose tudta megszokni, tegezni sem tudta soha, harminc évi házasság után sem, talán annak az egynek örült, a kitelepítés idején, hogy akkoriban Gittázta, bélyegnek tetszett ez is, mint az -y meg az előnevek, de ahogy visszatérhettek Pestre, Gittike lett megint, akkor meg már mindegy volt, minden mindegy. Gittelnek nem szólította többé senki, nálunk így hívják a Margitokat, mondta a fiú, s elpirult, szeretjük az Árpád-házi neveket, Gitta nevetett, hát a Hánnánról az Árpád-házban nem tudok, nem is, az apám neve, de a testvéreim András, László, István, csak én kaptam az apámét, szegény, te, szegény, talán könnyebb lenne neked is Bélaként, nem gondolod, lehet, és újra elpirult, de én szeretem a nevem.

– Én is.

Béci sokáig nem tudott a dologról, bújva találkoztak, könyvtárban, parkban, megtanultak elmenni egymás mellett, ne nézz rám így a többiek előtt, megbolondulok, nem lehet elviselni, Hánnán lehajtotta a fejét, s nem nézett fel, a kőkockákat figyelte a lába előtt, sárga, zöld, vörös árnyékot vetett az ólomüvegablak a folyosó kövezetére, lassan csak az árnyékokat érzékelte, az embereket alig. Árkosékat későn vette észre, majd beléjük szaladt, pedig egy csoportba tömörültek, nem, akkor még egyenruhájuk nem volt, se karszalag, majd mi kiverjük belőled, mit forgatsz az agyadban, hiába sunyítasz, vedd le rólam szemeidet, mert megzavarnak engem.

Titokban találkoztak csak, az ötödik emeleti lakásban, ahová csak félórára, akkor is csak súrolófénnyel vágott be a nap.

– Legyél a felségem.

– Tudod, hogy nem lehet, apuska belehalna.

Hazugságból még a falak is, a keményre kötött enyv, a sokadik réteg tapéta tartja össze, a Törvényről már nem is beszéltek, azért van, hogy az életbe belépjén, hiába a kivétel, mindegy, a Törvény rendelkezéseit nem lehet alkalmazni olyan tűzharcosra, aki az 1914–18. évi háborúban hadifogságot szenvedett, ezüst vagy arany vitézségi éremmel tüntették ki, aki hadirokkant, ezen mentesség kiterjesztetik az 1914–18. évi háborúban elesettek özvegyeire és ivadékaira is, Hánnának elég kimondani a nevét, elég csak arcába nézni, minden zsidótörvény érvényes rá, nemzsidónak zsidóval házasságot kötni tilos, jelen § alkalmazásában zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén – tekintet nélkül származására – az, aki az izraelita hitfelekezet tagja, és a te apád, ha élne, mit szólna hozzá, ha keresztény lányt veszel felségül, Törvény kívül, Törvény belül, tiltva vagyunk.

Akkor is tudta, amikor kimondta, hogy mást kellene válaszolnia, égett az arca, mint akit felpofoztak, ha akkor átlépi a Törvényt, megváltozik minden, szétporlik az enyv a tapétarétegek között, porrá válnak a falak, nem hallja minden éjszaka a német katonacsizmák egyenletes menetelését a kövezeten, akkor most már nem hallana semmit.

A férfi nem mozdult, csak nézte, s Gittel lassan kezdte kigombolni vékony nyári ruháját, szép vagy én kedvesem, de szép vagy, odalent Gyura még mindig

fütyölte a Várnászt, amikor Gittel először járt ebben az udvarban, már akkor érezte, hogy baj lesz, de nem tudott ellene tenni, a lakásba még be sem tette a lábát, vonzotta mégis, eljött ide minden délután, de dönteni nem tudott. Akkor pánikolt be, mikor az ingatlanközvetítő szólt, hogy a körúti, cselédszobás már nem aktuális. Csak állt, kezében a telefonkagylóval, és másodpercekbe telt, míg felfogta, mit is hall, nem aktuális, már hogy a fenébe ne lenne aktuális, most a legaktuálisabb, mikor meghalt a nagy, mikor magával vitte a minden titkokat. Aztán csak felfogta, hogy ez bérlőt jelent, egy másik embert vagy emberpárt, gyakorlatilag mindegy, akik be akarnak költözni a körúti cselédszobásba, Gittel úgy érezte, fejére szakad a világ, az nem lehet, hogy más lakjon ott, Gyura próbálta nyugtatni, ne parázz, ezer és egy van ilyen a városban, majd kiveszél egy másikat, igazán még nem is láttad. Nem, mondta Gittel, valóban, de másikat nem akart, mégsem szólt, úgy sem értené meg Gyura, Gittel maga sem értette, miért ezt, miért éppen ezt.

Béci se sejtett sokáig semmit, kerülték a feltűnést, de kiderült mégis.

– Zsidó rifke – köpött ki előtte Árkos, mikor keresztülvágott előttük a korzón.

Béci ugrott azonnal, magyarázatot követelt, de Árkos csak vigyorgott bele Béci képébe:

– Goldwald Hánnán medikus úrtól kérjen magyarázatot. Ne tőlem.

Árkosnak igaza volt, csak persze nem úgy, mit adtál ennek a zsidónak, azt, amit magának soha, Béci félreértette megint, bűdös ribanc, zsidó rifke, csak akkor nyugodott meg, az első aktus után, nem tudta szeretkezésnek hívni még magában sem, harminc év után sem, aktus, ennyi csak, nem tudott rá odafigyelni, katonák meneteltek odalent a körúton, Béci tartotta az ütemet, fájt és vézett is, tankok meg katonák, túl voltak rajta, végre, most már elhiszi, el, le nem feküdtél vele éppen.

– Éppen nem. Mit akar még?

– Semmit.

Akkortól már végképp nem akartak egymástól semmit, csak végigcsinálták a harminc évet egymás mellett, Bécinek sose mondta meg hányszor feküdtek le együtt, éppen nem azon az ágyon, hanem az ötödik emeleti lakásban, bal karod a fejem alatt, jobboldal átölelsz engem, a férfi világosan tudta mégis, Gitta mennyire akar ta, mennyire vágyta Hánnán ölelését, mégsem merete odaadni magát teljesen, nem vállalta a kockázatot, nem lehet, értsd meg, nem lehet, nekem kell kihordani, megszülni, ha mégis, és aztán, aztán mi lesz, zsidónak a jelen törvény hatályba lépése után, a tilalom ellenére kötött házágából eredő leszármazottak is zsidónak minősülnek, tekintete nélkül arra, hogy a nagyszülők milyen vallásúak, az előbbi rendelkezést a házasságon kívül született gyermekekre is alkalmazni kell, bezárt kert az én menyasszonyom, lepecsételt kút, ki kell várni, lesz ez még jobb is, hidd el elmúlik, ne félj.

Ahogy belépett a lakásba, rögtön ismerősnek tűnt, nem kellett keresni, hol legyen a cselédszoba, a konyha, még a rézcsapot is ismerte a fürdőszobában, a fény ismerősen vágott be a keskeny ablakon, marhaság, mondta Gyura, minden

körúti polgárlakás ilyen, persze hogy tudsz tájékozódni, nem nagy durranás, de neki valahogy mindig nagyanyja jutott eszébe, szintagmáról szintagmára bomlott ki a régi altató, miért van az úgy, hogy a lélek két szárnya szegetten aláhull, röptének magasából, gyerekkorában természetesnek tartotta, mindig ezt énekelte a nagy, csak most döbbsent bele, mit is, miért van úgy, hogy a vágyban örök elmúlás van, ahogy összegömbölyödött az ágyban, mintha gyerek önmaga lenne még, lassan, lassan, soronként tört rá a vers, a falak suttozták tovább, a zuhanásban röpdülni tudás van, jó éjszakát Gittel, szép álmokat, így aludt el minden este, ezzel a zuhanással, miattam lettél Gittel, sose felejtse.

Szürkület volt akkor is, valószínűtlenül hideg délután, mintha nem is nyár lenne, augusztus közepe, hanem inkább ősz, az októberi délutánok ilyenek, a száraz hideg beveszi magát a körútra, mintha csak az estét várná ugrásra készen, hogy ellepje a várost. Futva tette meg az öt emeletet, a liftet megint nem küldték le, pedig jobban szerette, csak besurranni a sötét liftbe, aztán gyorsan ki, senki észre ne vegye, vert a szíve, ahogy a lépcsőfokokat szedte, csak meg ne lássanak, össze ne akadjanak valakivel, bárcsak bátyám lennél, ha találkoznanánk, megcsókolhatnának, nem szólnának meg, már a lépcsőházban elkezdte keresni a kulcsot, persze a retikül legalján, kifulladásra ért fel, idegesen illesztette a zárba, karjában a lendület, hogy kinyissa, de a mozdulat megállt félúton, tudta, üres a lakás.

Ágoston jutott eszébe, Szentágoston, ne hisztizz itt nekem, rángatta anyus a fürdőszoba felé, meg kell tanulnod, ez az élet rendje. De nem tanulta meg, nem, nem, soha, hiába az egyetem, professzor zé vagy iksz, gyakorlatilag mindegy, nem tudta felfogni, pedig végignézte, képtelen volt bennmaradni a házban, ki tépte magát anyuska markából, kivágta a fürdőszoba ajtót, ordítva, csuromvizesen rohant végig a nappalin, konyhán, ki a hátsóudvarra. Csak a kifeszített testre emlékszik, a nyúl félrebillenő fejére, apuska kimért, szakszerű mozdulataira, ahogy a bőrt lefejt, a lecsupaszított test látványa maradt meg emlékezetében, a fedetlen idegek, izomkötegek, a bordák, tavaszi pántlikák a szélben, Szentágoston kifeszített lábai, imára tárt karok az ég felé, pofon járna neked gyerekem, két bűdös nagy pofon, ilyen nemtelenül viselkedni, hát miért nem tettél valamit, miért engedted, csak ordítottál, mi?

Még azt se.

Saját hangjára nem ismert rá, rekedten suttozott.

– Hännán...

Meg se kérdezte Bécit, tudta, az ő keze is benne van, hogy honnan tudta meg a címet, mindegy, nem tudott rá odafigyelni, katonák meneteltek odalent a Körúton, Béci tartotta az ütemet, hiába, ágyamon kereslek, de nem talállok, reggel, ha fölkelek, bejárom a várost, az utcákat és a tereket, hol vagy, merre mentél, tankok meg katonák a körúton, hajnalonként a zsidók széles menetoszlopa, nem láttatok, köztetek kell hogy legyen, a csendőr nagyot lök rajta, takarodj, ha nem akarsz a sorsukra jutni, a sorsuk nem, nem, arra nem, kitinpáncél reccsen a katonacsizmák alatt. Később is, hiába, minden aktusnál katonacsizmák diktálták a ritmust, a német megszállás reflexesen kapcsolódott Béci lihegésével, mondd meg nekem, mennyivel volt jobb veled, miben volt különb.

– Semmiben.

De várta minden éjszaka, véget ért a háború, jöttek vissza, akik visszajöhettek, Jeruzsálem lányai, láttatok-e, köztetek volt-e, akit szívemből szeretek, mivel külön szerelmesed a másokénál, ó asszonyok szépe, mivel külön szerelmesed, hogy visszavárod, keresed a füstben, hamu között, hová ment szerelmesed, asszonyok szépe, merre indult, hiába keresed.

– Nem jön vissza.

– Tudom.

Azt hitte, nem látja többet, de megjelent minden éjjel, minden nappal, hallga, szerelmesem kopogtat, nyiss ajtót, én menyasszonyom, mert fejem belepte a harmat, fűrtjeimet az éjszaka cseppje, kelj föl, kedvesem, ébredj, ajtót nyitottam, de már elfutott, merre vagy, kereslek, de nem talállak, jöjj vissza hozzám, én vőlegényem, járta a várost, az utcákat és a tereket, nem magyarázta meg Bécinek az eltűnéseit, a szeretődnél voltál, ugye, annál hát, annál.

Legalább anyyi, hogy nagy esküvő nem volt, a templomban csak a szűk család, a sekrestyében a pap meg Béci várta, ordítani szeretett volna, nem te vagy az én vőlegényem, de hallgatott, égett az arca, két átszálló kéne neked gyerekm, két büdös nagy pofon, nem volt harangzúgás, és nem voltak ott a tisztek sem, Gittel látta a sorfalukat mégis, érsboltozat, elzárja az eget, eresszetek, eresszetek Jordán vize által, nem eresztünk, nem eresztünk Jordán vize által, véres a nap, lemenőben, ezüst a hold felkelőben, hová futnál szép menyasszony?

Odalent még utolsó hangjait fújta a Várnász, a keskeny ablakon felragyogott végre a nap, Gittel kilépett a ruhájából, ez a lakás is minden ízében nagyit idézi, szép volt nagy, öreg is szép, pedig végigélte a háborút, a kitelepítést, hiába faggatta, nem mondott semmit, ha valaki idő előtt hal meg, hová lesz az élete, amit nem élt végig, a gondolatai, amiket nem gondolt végig, a tettei, amiket nem tudott megcselekedni, hol maradnak a gyermekei, akiket világra kellett volna hoznia, hol van életének többi része, hol a beszéde, hol vannak az imádságai, mondd meg nekem, nagy, ne kínozz Gittel, nem tudom. Nem igaz, hogy nem tudta, csak nem akarta megosztani, nem akarta átadni magát teljesen, ha hallgatsz róla, attól még létezik, de hallgatott, megtartotta a minden titkokat, elvitte magával a sírba, Gittel csak bámulta a követ, Hadházy Júlia Margit, élt, szíve szerint ököllel verte volna, miért hallgatsz, nagyanyám, legalább most beszélj.

– Gittel – vonta magához a férfi, srégen tűzött be a keskeny ablakon nap, a sűrűfény élesen vágott magának utat sötétben, a lány orra tele lett gyantaillattal, erősebb a szerelem, mint a halál, legyőzhetetlen a szenvedély, akár a sír, ki állhatna neki ellen, Gittel, ez volt számára az egyetlen elviselhető név, csak a nagy hívta így, a bögyös-faros mozisztárt, akiről a nevét kapta, rühellte már gyerekként is, ne hidd, hogy a szóke bombázó miatt lettél Brigitta, mosolygott nagy, hanem miattam, sose felejtse, miattam lettél Gittel, hány életed volt, nagyikám, melyiket kell végigélnem helyetted.

Átlépte a ruháit, kinyitotta az ablakot, bordái, mint pünkösdi szalagok a szélben, érezte Hánnán lehetőségét a tarkóján, miért van az úgy, hogy a lélek két szárnya szegetten aláhull, a férfi beléhatolt, saját lélegzetét már nem hallotta, egyé

lett vele, a vágyban, a vágyban örök elmúlás van, szétporlik az enyv a tapétarétegek között, porrá válnak a falak, a súrolófény élesen vág magának utat a sötétben, az ablakpárkányra már együtt léptek fel, aranyút ég és föld között, a zuhánást nem érzékelte, csak azt, ahogy emelkedik, süllyed mellkasa, még jár le-fel a gégefő, odalent elhallgat a Várnász, a megtört fénypázmák prizmarendszerén a szív mintha lüktetne még, de a kéken kanyargó artériák már a semmit lüktetik, én vőlegényem, hát, megérkeztél.

Sorskerék (2002, fa, vas, elektronika, csont, bőr; 200×100 cm;
fotó: Boldog Gusztáv)

Szenti Ernő

Alkalom a szembenézésre

Nem a szó, se a mondat;
érzést átkaroló gondolat.
Nem a mese, nem a reális;
előjegyzett tömegbázis.
Nem a csönd, sem a hangok;
többször átfestett maszkok.
Nem a domb, se a hegy;
büntetéssel felérő kegy.
Titkot kifecsegő életrajz;
egyesült a lesz a volttal.
Félig nyomjel, félig benyomás;
folyton változó besorolás.
Félig lángnyelv, félig füst;
aranynak látszik az ezüst.
Újra és megint csak azt;
jóváhagyta a tél a tavaszt.
Újra, de véletlenül se azt;
mit nem igazolt a tapasztalat.

Nehéz eset

Az meg végképp rossz, ha mindenki
mást ért rajta! Csak azt, amit látsz!
Kibújt csigaházából a tartalom.
Folytatja a mondatot a formakontúr.
Látszik, de a kiadós vibráláson kívül
se állni, se menni nem akar!
Nem, dehogy! Csak megjátssza a szó,
hogy a kimondhatatlan kerékkötője!
Lenyelt kuncogás, kiköpött káromkodás.
Magasba emelt törvény, leejtett véletlen.
Két tűz közé került játékosság.
Nem, dehogy! Itt rajtad kívül
senki nem akarta szalonképpé tenni
a külvilág felé kifordított közhelyeket!

Pollágh Péter

Bennfoglalás

Az első ambíció az,
ami nem múlik el:
mindent tudni a másik nemről,
helyettük is.
Bennfoglalni a „Veled először!”-ért:
megélni, ahogy a két mutató körbejár,
és *kijönnek* az órák,
mert térden a külvilág,
és térden a szép.
Ilyenkor ér a nevem
és ér a tied is, és nem látszanak
a denevérek a tükörben,
csak az a szem, ami
akkor volt nyitva,
mikor a másik kettő nem.

Nem kevesebb annál

Minden asztaltól őt jelzik vissza,
a középszer lobogása ez.
Elhitei, hogy neki
elfogadni az italt: udvariasság.
Csak ráadás meghajlítani
bennük a bambát.
Ha a messziről jött azt mondja
amit kell, meghagyják neki
ami vele jár:
az erő tárgyait
és a kéj tájait.
Kegy ez. Nem kevesebb annál.

Zalán Tibor

A névtelen velszi bárd

Kering a szél, a déli szél,
iszapba bútt halak
tátogják, éljen Eduárd,
de néma szájukat

feszíti kín, feszíti gyász.
Hazug lett mára Velsz.
Kiszáradt lelkek árnya és
rongy nép, *mit benne lelsz.*

Ötszáz bizony, dalolva ment,
mi' szép volt, istenem,
Edwárd király, angol király,
te tetted ezt velem.

Ahányan álltak lángba ott,
hősökké lettek mind.
Emlékük sír a lanton még –,
példájuk visszaint.

Utódjaik szép sírjukon
pergetnek könnyeket,
s a könyvek lapjain nevük
csillagja rengedez.

Övék a hír, s a rang, s a bér,
utóbb' lehet halál,
bár voltak bizton ostobák,
te tetted, ezt, király!

Legtöbbjük rosszul pengetett,
a nyelv gyalázva volt,
ha szájukból a drága vers
akár moslék omolt.

Legtöbbjük bárd alá való
hitvány rossz udvaronc,
ki kapva kap, hogy név legyen,
ha elfogyott a konc.

*Szolgáid szétszáguldtanak,
ország szerint tova,
de megvolt nékik mondva, hogy
kihez, miért, hova.*

Az első ötszáz énekes
nevét a *bárd-nagyok*
erős listája rögzíté,
amin én nem vagyok.

Nem tartozám, se *itt*, se *ott*,
így hát nem szólhatok,
szavam legyen bár mennyverés,
erős az ő okuk.

S hogy tenni vágyván elmenék
nagy Montgomerribe,
vad szolgák állták utamat,
»itt légy se kint, se be«.

Ezért ne vedd zokon Mylord,
ha kérdésem teszem,
a három bárd, ki átkot ton,
hogyan, hogy bé megyen?

Hisz őrzik úgy a zsarnokot,
hozzá a szél se ér,
Ajtó megől fehér galamb...
A fészket hol lelém?

De vakmerőn s hivatlanul,
honnán, ki így belép
a fölpanaszló ifjú is –
hogyan jutott eléd?

Megmondom én, bár nagy harag
követné szólamom,
ám mit tegyek, ha oly' a rend,
nem hagynak szólanom.

E három bárd, ki hírnevét
ily bátran szerzi meg,

a várban régen bent lakott,
tartotta úri kegy.

Midőn elzengték szólamuk
mindhárom visszalép,
s egy rejtekajtó zegzugán
lett lépre csalt a nép.

Ötszáz bizony, dalolva ment,
de él e három még
a montgomerri vár ura
becsült vendégeként.

Továbbra is az ő daluk,
mit bír a hivatal,
üzente, fogjam bé pofám,
különben megvasal.

Hát így vagyunk, e tartomány
ilyen kicsiny, s hamis,
hogy *éltünk immár hasztalan,*
gyanítom magam is.

Mióta éltem, forgószél
keverte föl a gázt
köröttem, s nem tudom ma már
mi végre voltam az,

ki írta, írta énekét,
gondolta, így a jó,
s másokkal indul íme most
az öröklét-hajó.

Edwárd király, angol király,
te régen lent rohadsz,
de talpnyalóid íme fent
osztják a csókokat.

A pányvavesztett tartományt
a régi uraid
rabolják, fosztják most tovább,
s a lantok húrjait

méltatlan udvaronc-sereg
vad hévvel tépdési,
új kiskirályok asztalát
harsogva élteti.

Vadat és halat, s mi jó falat
zabáltatnak velük,
s nekem, ha *egy madárka jut*,
akár a főm veszik.

Ötszáz bizony dalolva ment,
de vajh hiába ment.
Bár tudjuk jól, a falba kell
a friss ember-cement.

Nem csókoltam a lábadat,
övékét sem fogom,
ha kell a nyál, hát arra vár
a sok költő-rokon.

Ülök tovább a vackomon,
majd elfelejtenek,
mert arra jó e rossz világ,
s a hitvány emberek.

Se egy, se ötszáz nem leszek,
se bölcs, se jó, se rossz,
s ha jó időm, majd *ágyban* és
párnák közt meghalok

Elek Tibor

„Ha saját magunknak elmondjuk rendesen...”

Beszélgetés Esterházy Péterrel

– *Három nagy csomópontját, pillérét, főművét emlegetik eddigi pályádnak a kritikusok, de én is úgy gondolom, hogy a Termelési-regény (1979), a Bevezetés a szépirodalomba (1986) és a Harmonia Caelestis (2000) olyan összefoglaló jellegű művek, amelyek kijelölik az életmű igazodási pontjait. Magad is így látod-e, s a Harmonia írása közben működött-e benned valamiféle összegezési szándék, egy újabb főmű létrehozásának szándéka?*

– Úgy mondanám, így látnám én is, ha így nézném. De mivel valamelyest még megőriztem az épp eszemet, nem tudom a saját dolgaimat úgy nézni, mint valami pilléret. Aki pedig főművet akar írni, az más lator gonoszságokra is képes. Azt nem lehet akarni. Én is, egyébként, úgy látom, de ezt értékmentesen mondom, kicsit álságosan, bár csupán annyira, amennyire semmilyen dolgomat nem érték szerint nézem, tehát hogy összefoglaló jellegűek ezek a művek. Az addigi tudásomnak valamiféle összefoglalásai. Különbséget tudok tenni a Bevezetés a szépirodalomba és a *Csokonai Lili* között például, de nem abban az értelemben, hogy az egyik fontosabb vagy jobb, mint a másik, hanem az említettet tekintve. Vagy az *Egy nő* és a *Harmonia Caelestis* között. Nagy akarás nincsen ebben, amivel nem azt akarom mondani, hogy nincsenek nagyra vágyó terveim. Amikor a Termelési-regény végéhez közeledtem, világos volt számomra is, hogy ha befejezem, akkor az valami nagy dolog lesz, a nagynak most inkább a kvantitatív értelmében. Az is világos volt, amikor a Harmoniát elkezdtem, hogy ha ezt jól meg tudom csinálni, akkor valami azért ez is lesz. De az erről való gondolkodást inkább hártja az ember, én, illetve nem is nagyon kell hártani, mert annyira elveszek általában a mindennapi munkában, hogy semmit nem gondolok az egészeiről, csak akkor, ha az munkaköri kötelességem. A saját helyemről, az irodalomban elfoglalt helyemről pedig még ennyire sem gondolkodom, ezen aztán nem is kell dolgozni, noha én mindig dolgozom.

– *Vannak-e ismereteid, visszajelzéseid vagy elképzeléseid arról, hogy az olvasók melyik művedet kedvelik, olvassák leginkább, melyik a legsikeresebb olvasói körökben?*

– Nincsenek, esetleg a példányszám vagy a fordítások száma mutathatna valamit. A Termelési-regény például több mint százezer példányban jelent meg annak idején, ami manapság már sokkal ritkább. A Bevezetés '86-ban nagyon drágán, 85 forintért 30 ezer példányban fogyott el, ami most alig elgondolható, se a 85, se a 30. Bár én ez ügyben szerencsésnek mondhatom magam, mert valahogy mindig barátságosan sokan veszik meg a könyveim, a Harmóniát majdnem százezren és továbbra is fogy. A Javított is. Vagy mondjuk, azt is lehet tudni, hogy az

Egy nőt többen vesznek, mint a Fancsikót. De olyan sokat ezek a tények nem mutatnak. Vagy egyet azért igen, hogy minden könyvem létezik még. Ennek örülök, noha azt szoktam mondani, igaz is, hogy a megírtakkal már nem foglalkozom... Azt is tudom, hogy *A szív segédigéit* fordították a legtöbb nyelvre. Ennek viszont nyilván az az oka, hogy jól meg lehet mondani, miről szól, mert azt szeretik a kiadók. Igaz, az olvasók is. Mindenki szereti, még talán az írók is. De ha megkérdezik például, hogy a Kis magyar pornográfia miről szól, akkor nyilván elkezdődik egy hihetetlen ötölés-hatolás, és még akkor sem járnak jobban, ha engem kérdeznek meg.

– *No, akkor tegyünk is mindjárt egy próbát! Egy korábbi interjúdban beszéltem éppen az irodalomnak a zenével szembeni nagy hendikepjéről, arról, hogy az irodalom mindig szól valamiről, valamit mindig mond, valamit állít. Kicsit durva lesz a kérdésem, de a legutóbbi összegező műved, a Harmonia Caelestis például hogyan áll ezzel a valamit mond, valamit állít kérdéssel? Miről valamiről szól vajon?*

– Minden könyvnek az az egyik problémája, hogy értelemszerűen van valamilyen tárgya. Például a Bovárynénak az, hogy egy érdektelen vidéki nő egy érdektelen vidéki kis városban félrelép, ám nyilvánvalóan nem ez az, amit mi olvasunk, amit aztán találunk a műben. A zenénél nincs ez az elsődleges szint, az irodalomnak ezt le kell küzdenie, miközben használja a nyelvet, azt a nyelvet, amelyiken mi most beszélünk, egyszerűen meg is kell szüntetnie azt, s valami költői nyelvet kell létrehoznia. A lírában ez jobban látszik, a prózában bonyolultabb a helyzet, de ott is értelmes probléma ez, számomra legalábbis.

– *Igen, de a kérdésem nem erre irányult igazából.*

– Na, arra te viszont nyilván nem fogsz tölem választ kapni.

– *Akkor megpróbálok segíteni, másként megfogalmazva a kérdést. Ha ajánlanod kellene a HC-t azoknak az olvasóknak, akik még nem olvasták, ha a kiadód azt kérné tőled, hogy monddjál valami kedvcsináló ajánlást, akkor mit tudnál mondani?*

– Igen, akkor nyilván linkül hasalnék, és azokat a dolgokat mondanám, amelyek szerint legitím módon félreérthető ez a mű. Arról beszélnék, hogy egy nagy arisztokrata család stb., de attól tartózkodnék, hogy bármit is mondjak arról, mit is állít a mű, mert azt is reméli az ember, aki vagyok, hogy a könyve az többet tud, mint ő maga. És ez így is van. Én ezer dologra figyelek, ezer módon megdolgozom a szöveget, és akkor belép valahol a nyelv (miközben ezt nem akarom nagyon misztifikálni – kicsikét azért igen), és a nyelv is elvégzi a maga munkáját; akkor egyébként, ha azt én jól előkészítem. Figyelek arra az ezer dologra, amire tudok, miközben tízezer dolog kerül bele, de az a kilencezer magától nem tud belekerülni, azt a munka adja meg. Persze hogy miben mi van, azt nem lehet tudni. Klasszikus példám az indián esete a Kis magyar pornográfiával. Amelynek fordításáról tudni lehet... szóval jobb róla nem tudni semmit. Mégis azt történt, hogy az indián, vagyis egy irodalom professzor Limából mélyen a szemembe nézett, mondván, hogy ez a könyv neki megváltoztatta az életét. Körülbelül ilyesmit mondott. Vajon mire gondolhatott egy olyan könyv kapcsán, amely főleg a Kádár-kor provincialitásairól szól, áttéve egy kuruc-labanc dichotómia történetiségébe, ezt szépen mondta, kislovag, mindez egy szavatoltan elcseszett fordítás-

ban – szóval mit mondhatott az én szegény meggyötört könyvem ennek a messzi embernek, mert valamit mondott, mert nagyon csillogott a szeme... A világban tapasztalható sok tompa tekintetre természetesen nem emlékszem.

– *A HC-ben nincsen egyetlen, állandó s főként rögzített nézőpont, így nincsen valamiféle uralkodó viszonyítási pont sem, a beszélő szubjektum folytonosan átalakul. Ez egyrészt nehezíti a befogadást és az értelmezést, másrészt rendkívül tág lehetőségeket, szabadságot biztosít az olvasónak. Ennek ellenére vagy éppen ezért én most a mű személyességére kérdeznék rá, ugyanis Esterházy Pétert én a magyar irodalom nagy vallomástevő írői ezredvégi utódaként is tudom olvasni, a konfesszionális irodalom sajátosan posztmodern alkotójaként. Szerintem egész életművednek lehet egy ilyen olvasata is, így a HC-t is lehet nem csak a történelmi regény dekonstruálásaként, a családregény szétírásaként, de a konfesszionális irodalom, regény posztmodern változataként is olvasni, miközben itt sokkal áttételesebben, rejtettebben érhető tetten a vallomástevői szándék, mint némelyik korábbi művedben, nem is beszélve a Javított kiadásról.*

– Semelyik könyvemre vonatkoztatva nem gondolom, hogy azt történnék, hogy volna valaki Én, aki most vallomást tesz, aki valamit magáról elmond – bár föltehetően ebben van védekezés is. Mások a szempontjaim, a reflexeim, más ehhez az egészhez a viszonyom. Azt gondolom, hogy nekem ez anyagom, a saját életem is anyagom, a saját életemnek az érzelmeit, tényeit ugyanúgy tekintem, ugyanúgy használom, mint valamit, amit a könyvtárban olvasok, aminek utána nézek. Ugyanúgy használom, ugyanazzal a hűvösséggel, felelőtlenséggel, közömbösséggel. Nem gondolok arra, hogy én magamat megmutatom, hogy kiszolgáltatottá teszem, még arra sem gondolok, hogy szemérmetlen lennék. A HC-ben is így van ez. Ott annyival bonyolultabb, hogy az játszik is evvel a kérdéssel vagy problémával. Hogy időnként mintha azt sugallná, most végre megtudhatjuk az igazságot. Hogy milyenek is voltak ezek valójában. De hát talán ez nálam mindig is így van... Ez a viszony vagy felfogás valamiféle szabadságot is jelent, új lehetőségeket. Bizonyos dolgokat például nem mernék megírni, mondjuk, hogy az apának, vagyis a szöveg szerint édesapámnak viszonya van a lányával, vagy lehetne még konkrétabban. Én ezt nem merném megírni, ha ez merés kérdése volna, de azt meg merem csinálni, hogy találok egy ordenáré szöveget egy szociológiai leírásban, hogy mi minden történik meg egy családban, például egy svájci kanton egyik városában egy ilyen és olyan nevű édesapa, Heinz Koller, ezt és ezt csinálta, és akkor fogom ezt a szöveget, a Heinz Kollert kihúszom, és beleírom, hogy édesapám – utánam a vízözön! Ezt meg merem csinálni, azt, hogy egy alanyt kicserélek egy másikra! Ennek az egésznek a következményeiről sem morális alapon gondolkodom, hanem szépészeti alapon. Nekem ez a durvaság ide kell, és akkor odateszem. Különösen a második rész olvastathatja magát valamiféle vallomásos családregényként, s akkor bizony furcsa helyzetek állhatnak elő.

– *Világos, hogy a szerző valóságos személye és vallomástevő énje csak sokszoros áttételeken keresztül van jelen az irodalmi művekben, nem is beszélve a Te műveidről, amelyekben még bonyolultabb az ének és nem-ének viszonya. Ehhez képest kü-*

lönleges helyzetbe kerültél, nyilván íróilag is, a Javított kiadáson dolgozva, hiszen abban a műben maga Esterházy Péter beszél, ahogy írod is. (Bár szerintem, irodalmi műről lévén szó, ott sem olyan egyértelmű ez.) Jelentett-e számodra írói gondot a szerző személyes jelenlétének, őszinteségének műbeli megformálása, nem gondoltad-e például, hogy az őszinteségnek az a foka, amire ott törekszel, talán már másfajta írói eszközöket (is) igényelne, mint amikkel ez idáig dolgoztál?

Váratlanul belekerültem egy helyzetbe, amelyet igyekeztem leírni, néztem tehát a helyzetet, és néztem magamat ebben a helyzetben. Az persze igaz, hogy ha fogalmazunk, akkor formát adunk, és a forma az mindig fiktív, akkor is, ha épp mindenestül nem fikciós. Ezt én egyfelől tudtam, másfelől nem érdekelt, nem tudott érdekelni, harmadfelől meg persze ostobaság volna nem látni a valósághoz való viszonyok közti különbségeket, ami a HC első, második részét és a Javítottat illeti. Érdekes látni, hogy van, aki ezt nem akarja látni. Az eszközeimről se nagyon terveztem, sőt, semennyit, ez olykor kritika tárgya is. Nem apám történetét írtam újra (föltéve, hogy a HC-ben az ő történetét írtam – én nem így szoktam mondani), hanem apám új történetét, azt is csak éppenhogy. A másfajtaság, amit kérdezel, az éppen a sokféle korlátozottság volt. Ezeket nem próbáltam kicselezni, ami egy regénynél munkaköri kötelességem volna. De szerintem ebből a korlátozottságból, néha által sok mindenről képet kapunk, a személyes és a diktatúrabeli kiszolgáltatottságokról. – De csitt, ne tovább, vagy ha igen, akkor csak magamban.

– Az egész életműveden végighúzódnak, de az említett nagy, összefoglaló művekben figyelhető meg talán a leginkább, így a legutóbbiban, a HC-ben is, három fontos fogalomnak, értéknek a hangsúlyos jelenléte, a hozzájuk való bonyolult viszonyod újra és újra történő megfogalmazása. Tudom, hogy nem sok közöd van a kisgazdákhoz, mégis azt kell mondanom: Isten – Haza – Család. A három közül talán a családhoz fűződő viszonyod az, ami kevésbé látszik egymással ellentétes emóciókból táplálkozóan összetettnek és bonyolultnak, a szeretetteljes viszonyulás, a kiemelt értékként megjelenítés egyértelmű...

– Azért van ez így, mert ilyenek a tapasztalataim. Az én életem egy családban, egy nagy családban zajlott gyerekkoromban is (négyen voltunk testvérek) és most is. Ez, persze, nem magától értődő, mert az is elgondolható, hogy vagy író az ember, vagy nagy családja van. És ez elvileg helyes megállapítás lehet, de nálam mégsem így van, és én nagyon jól érzem magam ebben a „konstrukcióban”, nagyon jó nekem ezekkel az emberekkel, akiket szeretek, együtt lennem. Nekik nem mindig olyan jó, mert ez ügyben semmilyen ellágyulás nincs bennem. Semmilyen családra vonatkozó felelősség nincs bennem... van bennem rendesen, mert nem lehet másként, szóval ez nem igaz, de az írással összevetve... hát a család labdába sem rúghat. Ezt nem kivagyin mondom. Talán csak annyit akarok állítani, hogy engem váratlanul nem korlátoz a családom, soha nem cenzúráztak és én sem magamat, vagy ha igen az ennél bonyolultabb, soha nem kellett magam előtt a családra mint alibire hivatkoznom, soha nem fékeztek. De persze ahogy múlik az idő, úgy azt is jobban látom, mi mindent nem csináltam meg mint apa. Hogy tényleg harminc éve ténylegesen a szobámban ülök. Ez néha, ha

illogikusan is, meglep. Egy rendes apa nem ilyen, mondta egyszer a fiam. Ha rendesnek nem is, de közepesnek elmegyek. Lehet, hogy kéne, de nincs ez ügyben lelkifurdalásom... Amúgy a családról mint formáról nagyon sok jót és nagyon sok rosszat el lehet mondani, az elmúlt években elég sok politikai rizsa is elhangzott ez ügyben. A nemzet támasza, gondolom. Nem olyan biztos az, hogy a család önmagában valamit is megoldana, sőt biztos, hogy önmagában semmit nem old meg. El lehet tűnődni azon, hogy mennyire élő formáció ma stb. Ez mind nem érdekel engem, amit én a családról tudok, tapasztalatból, az nekem nagyon megfelelő. Ráadásul a családhoz nekem van az a másik viszonyom, amiből a HC is született, nekem mindig két családom volt, van. Egyrészt az, amiben éltem, hol gyerekként, hol felnőttként, és emellett van ez a történelmi is. Ami átvezethet már bizonyos értelemben a hazához való viszonyhoz is, ami azért is olyan erős bennem, mert nagyon kézzel fogható számomra. És hogy ez ambivalensebb, az is természetes, mert azt gondolom, patriótának lenni azt jelenti, hogy az ember szidja az országát, ez a normális, a szeretete ebben tud megnyilatkozni, minden más nyafogás, mafláság, szerintem. Az, hogy ezzel a fogalommal az ember valamit kezd, az már önmagában hazafiság. Az Istenhez való viszony pedig azért olyan erős, mert én rendes katolikusként lettem nevelve (és úgy is nővök – mint a dudva), de ez nem olyan, hogy az ember rátalált a megoldásra, hanem ahogy mondani szokás, a hívő ember a hitelenség fenyegetésében, a hitetlen meg a hitében él, és mindez értelemszerűen tárgya annak, amiről én gondolkodom.

– *Különböző szövegeidben, megnyilatkozásaiddban utaltál az elmúlt években a sajátos magyar történelmi érzéketlenségre, az amnéziás történelemszemléletre, a nemzeti önvizsgálat elmaradására. Két konkrét és aktuális téma kapcsán, egyrészt az ügynökügyek, másrészt a holokauszthoz való viszony kapcsán is megfogalmazod: nincs meg a társadalomban az az erő, hogy szembenézzon saját múltjával, „ezért öncsalásba fut”, „öncsalás ritmusában van az ország”. Az én olvasatomban esszéidben, publicisztikáidban Te azért igyekeztél, de a Javított kiadásban is írod, és egy interjúban is mondod, hogy a magyar történelmi emlékezetet, a történelmi érzéketlenséget illetően a Harmonia Caelestis nem használta ki a maga lehetőségeit, pedig módjában állt volna. S a Javított kiadásban annak a reményednek is hangot adsz, hogy az édesapád két könyvbéli története együtt talán szerepet játszhatna ebben a nemzeti önvizsgálatban.*

Kérdéseim ezek után két irányba mutatnak. Egyrészt, minek az elmaradását is hiányolod annyira, és véleményed szerint az elmúlt másfél évtizedben miért is nem történt meg, aminek meg kellett volna történnie? Másrészt, így utólag ebből a szempontból hogyan látod a két művet, a HC miért nem használta ki a maga lehetőségeit, s a kettő együtt tudott, tud-e szerepet játszani az amnéziás történelemszemlélet megtörésében?

– Hogy mit tört meg, mit nem tört meg a két könyv, erre csak azt tudom mondani, hogy valamit megtört, aztán valamit nem tört meg, de ezt (a történelmi amnéziát) egyedül vagy egyenként nem lehet megtörni, csak akkor, ha van rá fogadókészség. De a könyvek meg vannak írva, bármikor föl lehet lapozni őket.

Arra nincs fogadókészség, hogy eltűnjünk a saját múltunkon, azon, amire emlékszünk. Aki öregebb, az a világháború környékéről, mi pedig erről a trutymós Kádár-korszakról. Ehhez senkinek nincs kedve, mert nem kellemes, sőt nagyon kellemetlen dolog. Ezért aztán az egész ország azzal foglalkozik, hogy a másik történetével mi van, mindenki a másik történetére emlékezik, a sajátjára nem.

– *Erre mondd, hogy az öncsalás ritmusában van az ország?*

– Erre, politikai hozzáállástól függetlenül. Bár másféle öncsalást jelent az egyik, mást a másik. Egészen addig, amíg ez a politikai elitről szól, addig lehet annak a felelősségéről, felelőtlenességéről beszélni, vagyis kritikával. De amikor egy egész ország hajlandó lesz ezt benyalni, akkor föl kell tenni (leírólag) a kérdést, hogy ez miért is van így. Nyilván nem gazemberségből, ez nem volna ésszerű. Azt gondolom, azért, mert nincs meg az erőnk ahhoz, hogy elmondjuk azokat a kicsi piti-ségeket, amikben éltünk. S ebből lesz aztán az a jobboldali önkép, miszerint mindenki áldozat volt, a másik oldalon pedig jön a rizsa a reformkommunistákról, a Moszkvában a magyar szabadságért hősiesen harcolókról. Ez egyformán nevetéses és siralmas dolog. Azt is lehet mondani, hogy ennek ez a rendje, először csak a maszatolás megy. A nemzeti önvizsgálatban, a múlthoz való viszonyban a németek a legjobbak, igaz nekik kellett a leginkább elhelyezni magukat ebben a világbotrányban. 1945-től '60-ig nem történt semmi, az összes náci ott ült, halálra keresték magukat a wirtschaftswunderban, aztán jött egy új generáció, amelyik már föl tudta tenni a kérdéseket. Úgy tűnik, hogy mi sem tudjuk saját magunknak föltenni a kérdéseket. Csak a másokra vonatkozó kérdéseket tudjuk föltenni. Te szemét kommunista! Te vacak antiszemita... Azt a kérdést, hogy én mi vagyok, azt nem akarjuk föltenni, mert sejtjük, hogy nem sok jóra jutunk.

Van itt, persze, egy kis félreértés. Nem valami nyilvános gyónásról volna szó. Nem arról, hogy én is bevallom: kisdobos voltam. Ezeket a történeteket nem is volna egészséges mind elmondani, nem olyan egyszerű az. Az volna a fontos, hogy saját magunknak mondjuk el, ne másoknak. Ha saját magunknak elmondjuk rendesen, akkor másként fogunk beszélni, csöndesebben például. Mindenki olyan nagypofájú, oldaltól függetlenül. Persze, mert nem magáról, hanem a másiktól beszél. Itt lehet szerepe a művészeteknek. Azért mondja el egy író a maga történetét, hogy a másiktól ne kelljen. Rémes lenne folyton a saját dolgokról beszélni. Én is csak bizonyos értelemben vagyok azonos a Javított kiadás szerzőjével, én már nem akarok arról beszélni. Le van írva, mindenki elolvashatja (én is), én már nem akarok arról beszélni, mert nekem az már sok. Nem mintha nem tudnék, vagy kínos volna, de nem kell már. Rémes volna, hogyha mindenki előállna, hogy mit csinált az apja. S még akkor a legjobb eset, ha csak III/III-as volt, hiszen mi minden irtózatot tudunk, akár saját magunkról is, gyerekeinkről is. Nem kell mindig mindent elmondani, nem erről van szó. És nem is olyan szépen van, hogy a becsületes emlékezés, az őszinteség azonnal megoldást hozna. Hiszen a történeteink nem mind, nem okvetlenül összeegyeztethetők, hiszen nagyon más tapasztalataink voltak, diktatúráról lévén szó: más dolgoktól féltünk. Aki egy adott helyzetben nem félt, el sem tudja hinni, hogy ott félni is lehetett. Hogy éppen tőle, azt meg különösen nem. Se arra

nem jó emlékezni, hogy félelemben éltünk, se arra, hogy félelmet keltettünk, és egy diktatúrában főként félelem van. A saját magunkhoz való viszony a fontos. S ehhez rosszak a tradícióink, az, amiben fölnőttünk, ezt nem tette szükségessé, a diktatúra gyerekként tartja az embert, nincs felelőssége. Ha egyszer diktatúra van, akkor oldják meg a problémát a komcsik, úgyis övük itt minden, elzabrálták, mi meg, amit lehet, azt majd visszalopjuk tőlük. Rendben van, de a mai napig lopjuk – csak most már magunktól.

– *Az mondtad, itt lehet szerepe a művészeteknek, az íróknak. Arra gondolsz, hogy a nemzeti önvizsgálatban? Visszakanyarodunk ezzel abhoz a régi gondolathoz, hogy a reális nemzeti önismeret megteremtésében az írónak valamiféle sajátos, kiemelt szerepe, feladata van?*

Nem, tudod jól, hogy én kiütéseket kapok attól, ha az írónak bármiféle feladatot próbálunk előírni. Az író ennél linkebb. Mit mindig a nemzetről, a hazáról... Csak nem illik ezt a táncrendet felrúgni. Mostanra is elszaporodtak ezek az új, szigorú, összevont szemöldökök... Hirtelen mindenki a kereszténységről öblöget, meg az Úristent emlegeti. És a szomszédasszonyom nem azt mondja, hogy vacak a tévéműsor, hanem hogy lám, itt tart a nemzet. Röhej ez az új szemfogatás, és fenntartom magamnak a, nem is a jogot, hanem a kedvemet, hogy ezt mindezeknek megfelelően ki is röhögjem... Ebben az összefüggésben a feladat nem is írói feladat, hanem olvasói. De ugye az író is olvasó. Nem lehet az, hogy valakik csinálják, mások meg nézik. Van az életünk, mindenkinek a sajátja. Hány és hány alibi keresés van, végig lehet az életet alibiként is élni. Miért is vagyok ilyen? Hát, azért mert a kommunisták így és így. Persze a felelősségeknek, a mutyizásoknak, a kompromisszumoknak különböző szintjei voltak. Más kompromisszumban élt például a Népszabadság újságírója és másban én. De én azt nem tudtam, hogy mekkora kompromisszumban élek, lásd Javított kiadás, vagy hogy a családom mekkorában élt. Ehhez a, mondjuk így, meglepetéshez, viszonyt kellett találnom. Vereséget kellett szenvednem, elszenvednem, hacsak nem akartam dühödten acsarkodva és egyébként majdnem tárgyyszerűen rákenni mindent ama rendszerre és természetesen az utódjaira. A jobboldal nagy felelőssége, vagyis felelőtlenége, hogy újrahozta már a fiatal generációban is ama régi magyar sérelmi politizálást. A sérelmi érvelést, a sérelmi gondolkodást. A sérelmi életet. A valóságos sérelmekkel játszik, ez a felelőtlenége, a valóságos fájdalmakat teszi ebbe a hazug rendbe. Ehhez jön még a maszatolás a szélsőjobbal. Erre a kettős felelőtlenégre épül a baloldali felelőtlenég és öncsalás.

A bizonytalanság, amiben élünk, valóságos bizonytalanság, és abban valóban nehéz élni, ennek a módozatait keressük. A bizonytalanság egyébként nem magyar sajátosság, a nyugati világra is jellemző, sőt az egész világra. Ebbe a bizonytalanságba léptünk mi be, mint független, szabad ország és emberek. És nagyon kevés a kultúránk, a tradíciónk, hogy ezzel a szabadsággal élni tudjunk. Mindig csak saját magunkra támaszkodhatunk. A tradíció pedig azért jó, azért lenne jó, mert személytelenül, mintegy magától működik, nem kell rá gondolni, van. Így a gondolkodás másra is szabad lesz.

– *Jól tudjuk, hogy a regények mellett még számos más műfajban (esszé, publicisz-*

tika, kis színes stb.) írod az életedet, az életünket, A szabadság nehéz mámora című tavaly megjelent köteted immár a hatodik azok sorában, amikbe azokat a szövegeidet gyűjtöd össze, amik nem a regény részeként íródtak vagy nem kerültek bele a regénybe. A nyolcvanas évek vége óta rendre közzéteszed a véleményed a közéleti, politikai élet némely jelenségéről, eseményéről is. Ebből a legutóbbi kötetből, szemben a korábbiakkal, miért hagytad ki ezeket az írásaidat?

– Azért, mert nem érdekesek. Néha megírok ilyeneket – ha egyszerűbb megírni, mint nem megírni. Nagyon sokat változott ezeknek a beszédeknek, szövegeknek a státusa. 1989–90-ben volt annak jelentősége, amikor eltűnődtünk azon (mai szemmel naivan és nevetséges módon), hogy milyen is legyen az az ország, amelyben élünk, az a nyelv, amelyet beszélünk. 1995 táján már látszott, hogy nincs jelentősége, semmi jelentősége nincs, nem annak van jelentősége, hogy az ember ír egy kis színeset az aktuális kérdésekről. Meg lehet írni, mert ez természetes dolog, a világ lábjegyzetelése, ha valakinek ehhez kedve van. De öncsalás volna azt hinni, hogy ennek van társadalomformáló jelentősége. Nincsen. Épp most hallottam valahol Csoórit idézni, aki szerint épp ez volna nagy hiba, ezt gondolni, mert lám, újra és újra van. Nincsen, öncsalás volna azt gondolni, fontossága van annak, hogy úgymond a szellem embere mit mond. Ennek tudatában lehet aztán megírni, és akkor lehet látni, hogy egy kicsi jelentősége lehet, lokálisan stb. De elvileg nem ez mozgatja a világot, még a politikát sem. Nem is lenne jó. Miért is értene hozzá az író? Persze, van amihez ért, s az nem is baj, ha szóvá van téve, de annak is csak annyi jelentősége van, mint egy szonettnek, s tudjuk jól a világtörténelem menetét kevésbé befolyásolták a szonettek. De nem is volna jó, ha mondjuk egy Weöres Sándor-szonett szerint menne a világ, hát elég bonyolult lenne. Mindenesetre nem euklidészi. Tudniillik ha a világ rigó lenne...

– *Nem teljesen értek egyet veled ebben, mert például a *Té civil, polgári mentalitásodat, ami íratta, íratja veled ezeket a szövegeket, bizony, felülírja az írói rangod, az a helyzet, amiben elhangzik a szöveged, az a fórum, ahol megjelenik. Nem lehet azt mondani, hogy nem jelentenek ezek az írásaid semmit, hogy nincsenek befolyással mások véleményére, hogy nincs szerepük a közvélemény, s így a társadalom formálásában, mint ahogy szerintem minden jó irodalmi műnek is van, természetesen nagyon-nagyon áttételesen.**

– Jó, nyilván van jelentőségük, és fordítva is igaz, hogy alibiként sem lehet használni azt a tényt, ha valaki író. Nem lehet az mondani, hogy én író vagyok, ilyen piszlicsaré dolgokkal én nem foglalkozom, én a mindenséggel mérem magamat. Az embernek nem kell Teréz anyának lenni, illetve hát lehet hogy kéne, de nem tud, de ha ott áll a küszöbön egy ember, akinek baja van, akkor ott valamit mondani kell. Ugyanígy, ha valami helyzet van, akkor az ember mond valamit, A-t, B-t, aztán... Csak ennek ahhoz a tradicionális magyar írószerephez már nincsen köze, azt muszáj elengedni. Nem azért, mert rossz volt, vagy túl jó, szükségszerű volt, egy szabadsághiányos világban szükségszerűen alakultak ki ezek a szerepek. Nem azért kell vele szakítani, mert most már modernebbek, sőt nemde posztmodernekk vagyunk, hanem mert kiment alóla a szociális valóság, mint a

népi irodalom alól is. Ettől még a tradíció volna, és át is kellene gondolni, hogy mit jelent, mondjuk, egy közösségcentrikusság, vagy a szegényekhez való viszony. De nem látom, hogy azok, akiknek ez a tradíció fontos volna, vagy akik e tradíciót hangoztatva ágálnak, modern, mai módon ezt újragondolták volna.

– „Új könyvet várni kell, akár (mondjuk) a *beaujolais*-t, várni, készülni rá, mint egy találkozóra, álmodozni, hogy majd hogyan lesz, arcátlanul találgatva, milyen is lesz, azután keresni, kajtatni, lecsapni rá – megérdemelni.” – írod *A szabadság nehéz mámore című írásában Kertész Imre kötete kapcsán. Lesz-e idén új Esterházy-kötet?*

– Nem, hanem megjelenik újra *A halacska csodálatos élete és a Bevezetés a szépirodalomba*. Meg ősszel a *Termelési-regény*, amely épp 25 éve jelent meg először. Van valami irritáló egyébként abban, hogy amikor még meleg a könyv, még gőzölög, már kérdezik is, mikor jön a következő. Nem jön. Mi köze hozzá? Itt van ez, néhány évig el lehet szöszmötölni vele. Ha minden kötél szakad, olvasson mást! Ez nem lóverseny. Van egyfajta publikálási kényszer a világban, lehet például a nyugati kollégáknál látni, hogy mindig ott kell lenni egy művel, hogy jelen kell lenni. Ez lassan hozzánk is átszivárog, bár nálunk (ebből a szempontból) megnyugtató módon könyvvel nem nagyon lehet pénzt keresni... Aki irodalommal foglalkozik, az tulajdonképpen az élet lassításával foglalkozik. Én azal foglalkozom, hogy lassabb legyen az életem. Ha kicsit is nem figyel az ember, azonnal begyorsul minden.

– *Az új kötet várása olvasóid részéről ezúttal azonban, hogy úgy mondjam, sokkal inkább motiváltabb lehet, mint általában. A kritikusok közül is többen megírták, Te magad is beszélsz arról egy interjúban, hogy a Harmoniával és a Javított kiadással „rendesen végig van csinálva” valami, például a fikció-nem fikció, az elbeszélői ének, maszkok játéka, általánosabban fogalmazva az, hogyan is működik az irodalom, hogyan jelennek meg egy regényben a tények. Szóval mindaz, ami kezdetektől nagyon fontos volt számodra. Mindebből arra (is) lehet következtetni, hogy innentől valami más következik. A hogyan tovább a létező világok elbeszélhetősége terén, a lét titkainak fűrkészésében (hogy a Mindentudás Egyetemén elhangzott előadásodra is hivatkozzam) kérése tehát bizonyára nemcsak téged, engem, de olvasóidat is nagyon érdekli. A kérdés igazából tehát az, hogy min dolgozol? Tudom, hogy nem szeretsz erről beszélni, de nem állhatom meg, hogy ne kérdezzek rá.*

– Jól mondd, ez olyan kérdés, amire nem szoktam válaszolni, meg nem is nagyon lehet rá válaszolni. Szövegelni lehet, hogy mi az a más. Beszéltünk róla, hogy vannak olyan könyvek, nekem vannak olyan könyveim, amik összefoglaló jellegűek, ilyen a *Harmonia* is. Ez azt jelenti, hogy valóban összefoglalja, amit addig csinált az ember, s ilyenkor élesebben vetődik föl, ami egyébként minden könyv után fölvetődik, az újabb könyvhöz való viszony kérdése, mert abban az irodalom felfogásban, ami az enyém, azt gondolja az ember, hogy minden könyvet másképpen csinál. Aztán, amikor megcsinálta, akkor látja, hogy annyira azért nem más. A járt utat mindig fölcsereéli a járatlanra, aztán a járatlanról is kiderül, hogy az is az ő útja, tehát a végén megtalálja saját magát. Mindenesetre ez belülről mindig nagy dilemma vagy dráma. Ahogy múlik az idő, minden ilyen kérdés

még élesebben fölmerül. Huszonkilenc évesen mást jelent ennek a rémülete, mint harmincöt évesen és ötvenévesen is mást. Nádas Péter fogalmazta meg ezt jól: ugyanazok a rémületei vannak az embernek, csak most már nem ijed meg annyira tőlük. Egy rossz oldaltól már nem ijedek meg úgy, tudom, hogy mindig írok rossz oldalakat, egyik nap megírom, másik nap kihúzom, ez két jó nap. Tudom, hogy ennek ez a természete, nem lehet másképpen, nem lehet nem megírni a rossz oldalakat. Ez is hozzátartozik az írói munkához. Az írói munkához főleg ilyenek tartoznak hozzá. Ha az ember éppen tehetséges mint a nap, ahhoz nem kell sok munka. Ahhoz kell munka, hogy mit csinál az ember a tehetségtelenségével, avval mit kezd, amikor látja, hogy valamihez nem ért, nem tudja megcsinálni, de a regényben valami olyasmi kéne. Ahhoz kell a sok munka, hogy ne érjek olyan helyhez, ahol egyedül kell maradnom a tehetségtelenséggel. Önismeret, anyagismeret – csak úgy röpi az idő...

A konkrét kérdésedre utalva, én el tudom gondolni, hogy mit vagy min akarok változtatni, akár még teoretikusan is tudom mondani, hogy az elbeszélő én és az én viszonyának az arányait, például. De ebből érthető valami? Én értem, de én sem azt értem rajta, amit te értesz, mert én praxisból beszélek. És ha nem változik meg, akkor nem változik meg, valami majd lesz, és akkor én egy kicsit már megváltoztam... de nem mondom meg, ki a gyilkos, amivel nem azt mondom, hogy van.

Az időspirál-csiga katonái (1999, akrill, vászon; 140×200 cm; fotó: Váradi Zoltán)

Nagy Gábor–Nagy Erika*

Az Alföld múltja, jelene és Európában betöltött szerepe Gondolatok a III. Alföld Kongresszus ürügyén

Az első Alföld Kongresszust azzal a céllal rendezte meg az MTA Regionális Kutatások Központjának Békéscsabai Osztálya 1993-ban, hogy fórumot teremtsen a térség természeti és gazdasági-társadalmi sajátosságaival, fejlődésével foglalkozó, különböző tudományterületet művelő kutatók, illetve azon gyakorlati szakemberek és politikusok számára, akik az Alföld fejlesztésének tényleges vagy potenciális szereplői voltak. Az azóta eltelt tíz év során alapvetően megváltoztak térségünk fejlődésének feltételei a gazdasági és politikai reformok, a csatlakozási előkészületek és a globalizációs folyamatok eredményeként. Ezek a tendenciák meghatározták az eddig megrendezett, az Alföld fejlődésével, jövőjével foglalkozó kongresszusok (1993, 1998, 2003) tematikáját, az ott felvetett gondolatok kereteit is. Egyrészt megváltoztak az elemzések és a jövőkép-alkotás viszonyítási pontjai – az Alföld történelmében gyökerező sajátosságok feltárásától eljutottunk a régió fejlődésének hazai, európai és globális folyamatokkal összefüggésben történő értelmezéséig –, másrészt új súlypontok jelentek meg a vitákban. Ezért a III. Alföld Kongresszuson lezajlott szakmai viták, beszélgetések (a szokványos konferencia-beszámolókra jellemző) áttekintése helyett azok tartalmi elemzésére, társadalmi folyamatokba ágyazottságának feltárására törekedtünk. Ez lehetővé tette, hogy megfogalmazzuk azokat a problémákat, konfliktusokat is, amelyeket tíz év alatt nem sikerült feloldani, s hozzájárultak az Alföld egészének növekvő leszakadásához. A problémák kiemelése – e tanulmány súlypontjai – és a viták értékelése során használt kategóriák természetesen tükrözik a szerzők (a tér és a társadalom viszonyát vizsgáló kutatók) sajátos viszonyulását a régió gazdasági, társadalmi, környezeti folyamataihoz.

Az „alföldi út” és az átalakulás kérdőjelei – visszatekintés

A kilencvenes évek elején megrendezett első Alföld Kongresszus aktualitását az *Alföldről szóló törvény*, illetve az *Alföld-kutatások* első szakaszának lezárulása adta. A régió helyzete ugyanakkor politikai kérdéssé is vált, ezt tükrözte a térségre irányuló kutatások

* Nagy Gábor az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztály tudományos főmunkatársa, a földrajztudomány kandidátusa.

Nagy Erika az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztály tudományos főmunkatársa, a földrajztudomány kandidátusa, a konferencia fő szervezője.

kormányzati támogatása is. Az, hogy a térség fejlesztési kérdései a területi szempontok iránt kevésbé fogékony központi kormányzati politika szintjén is megjelentek, önmagában is jelezte a strukturális válság mélységét és súlyosságát, illetve az agrárszektor átalakulásával (átalakításával) kapcsolatos tanácsstalanságot. A krízis regionális vonatkozásai azonban ekkor még kevésbé voltak érzékelhetők: a gazdaság teljesítményének romlása, a munkanélküliség növekedése, a háztartások romló pénzügyi helyzete általános jelenség 1993-ban, a válság sok szempontból nivelláló hatású volt. A kilencvenes évek eleje ugyanakkor az új szabályozórendszer és intézményi struktúra kiépülésének időszaka, valamennyi ágazatban, amely tele volt bizonytalansággal, működési zavarokkal, konfliktusokkal. Nem meglepő, hogy az Alföld fejlődési/fejlesztési lehetőségeiről zajló viták középpontjában ekkor a térségi sajátosságok, azok múltbeli gyökerei, illetve a potenciálok számbavétele álltak.

Az Alföld gazdasági „elmaradottságának” gyökereit kétségtelenül történelmében – azonban a nem túl távoli múltban kell keresnünk. A térségben élők a 16. századtól kezdve formálódó és egyre több térséget integráló világgazdaság kereteibe illeszkedő termelési struktúrát alakítottak ki, amelynek szervezeti keretei illeszkedtek a táj természeti adottságaihoz, valamint az aktuális politikai feltételekhez. Az árutermelő mezőgazdaság sajátos üzemi formái piac- és exportképes termékekkel jelentek meg Nyugat-Európában, egészen a napóleoni háborúk lezárultáig. Arról, hogy az alföldi gazdaságnak az Osztrák-Magyar Monarchián belüli területi munkamegosztásban betöltött szerepe a leszakadás fontos állomásának tekinthető-e, megoszlanak a vélemények. Tény, hogy a térség termékei (elsősorban a gabona) a Monarchia védett piacán versenyképesek voltak, s az is, hogy ez konzerválta a meglévő termelési struktúrát – lassítva ezzel a szektorban a szervezeti keretek átalakulását, illetve a régió világgazdasági alkalmazkodását is. Ugyanakkor ez az éra az Alföld számára a gazdasági prosperitás időszaka is, ami megteremtette a szellemi élet, az iskolafejlesztések és egészében véve, a polgárosodás alapjait az alföldi városokban, és a vasútépítések révén bekapcsolta a térséget a hazai és nemzetközi áru-, munkaerő- és tőkeáramlásokba. Az első világháborút megelőző évtizedek alatt azonban végbement az alföldi településhálózat és társadalom differenciálódása is, már ekkor láthatóak voltak a későbbi nyertesek és vesztesek.

A védett, belső piac összeomlása, a korábbi termelési és kereskedelmi kapcsolatok megszűnése, a gazdasági protekcionizmus, majd 1949 után az ipari fejlesztések favorizálása és a mezőgazdaság szervezeti kereteinek átalakítása az Alföld leszakadó, hátrányos helyzetét – elsősorban a tőkehiányt és az elvándorlást – erősítették. Ugyanakkor a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években érvényesülő gazdaságpolitikák hatása és következményei összetettek, a kedvező jelenségek azonban többnyire az 1989-ig fennálló rendszer sajátosságaiból eredtek, amelyek – már 1993-ban is látható volt – nem „élhették túl” az átmenet időszakát.

A térségnek a gazdasági átalakulás eredményeként formálódó új térszerkezetben betöltött szerepének meghatározására kevesen vállalkoztak, elsősorban azoknak az *előnyöknek és hátrányoknak a számbavételére* irányultak az előadások és viták, amelyek segíthették, illetve gátolhatták a válságból történő kilábalást. A leszakadás egyik alapvető okának ekkor a régió gyenge nemzetgazdasági integrációja tűnt: a hetvenes, nyolcvanas években idetelepített „telephelyipar” megszűnésével a vállalati szintű kapcsolatrendszerek meggyengültek, a forrásokat az átalakuló állami vállalatok a budapesti agglomeráció és az iparosodott térségek nagyobb centrumaiba vonták össze. Ez a folyamat 1993-ban elsősorban foglalkoztatási gondokkal járt, de a későbbiekben elhúzódó strukturális válságot

is eredményezett a régióban: az állami vállalatokról leváló és önállósuló vidéki (alföldi) telephelyek túlnyomó részét tőke és fejlesztések híján a kilencvenes években felszámolták, kevés példa akadt a sikeres privatizációra, még kevesebb külföldi működő tőke bevonására. Mindebben fontos szerepet játszottak a kedvezőtlen makrogazdasági körülmények (különösen a magas inflációs ráta és kamatlábak) mellett a bankrendszer fejletlensége, a stabil piaci feltételek megteremtését segítő intézményrendszer kialakulatlansága, továbbá a nemzeti gazdaságpolitikák, amelyek – a kongresszus üzenetei ellenére – csekély érzékenységet mutattak mind a hazai kis- és középvállalkozói kör igényei, mind a térségi sajátosságok, szükségletek iránt.

Az Alföld mélyülő gazdasági válságának sajátos elemét alkották a régióbeli, hagyományos (helyi döntési központokkal rendelkező) iparágak, amelyek túlnyomórészt a rugalmatlan kereslettel jellemezhető, kevésbé kvalifikált munkaerőt foglalkoztató, a fejlett piacgazdaságokban „válságágazatként” aposztrofált tevékenységek közül kerültek ki (könnyűipar, élelmiszeripar). A strukturális hátrányok közé soroltattak azok a sajátos tevékenységi formák is, amelyek a központi tervezésű rendszerben hiánypótlók és innovatívák voltak, a piacgazdaságban azonban elvesztették szervezeti háttérüket (háztáji kistermelés), illetve piacukat (termelőszövetkezeti melléküzemágak).

A nemzetgazdaság szerkezeti keretei átalakulásának tehát az Alföld egyértelműen vesztese volt és súlyosan érintette a strukturális válság is, hiszen sem a meglévő (privatizálható) ipari termelő bázisok, sem az ipari infrastruktúra, sem a képzett ipari munkaerő szempontjából (szakmunkások, műszaki diplomások) nem volt kedvező helyzetben – néhány, jelentős ipari potenciállal rendelkező nagy- és középváros kivételével. Ezek, a kongresszuson is felvetett problémák végigkísérték a térség kilencvenes évekbeli fejlődését, hozzájárulva a térség növekvő leszakadásához.

Az *Alföld jövőjéről* a kilencvenes évek elején kialakított képek – a válság kezelésének lehetséges, a résztvevők által felvetett módozatai – a régió sajátosságaira építkeztek, s végső soron alternatív (a fennálló, neoliberais elveken nyugvó struktúrától eltérő) fejlődési modelleknek tekinthetők. A strukturális gondok egyik meghatározó eleme az agrárszféra mélyülő válsága volt ebben az időszakban, amely a termelői magatartás konzervativizmusában, a termelési szerkezet, illetve a földhasználat változatlanságában gyökerezett. Az ágazat belső problémái mélyülő társadalmi konfliktusokkal – elszegényedéssel, a fiatal, képzett munkaerő eláramlásával – jártak együtt, és e jelenségek halmozódásának térbeli meghatározottsága egyre nyilvánvalóbbá vált. A megoldást az ember és táj harmóniájára épülő gazdálkodásban, a táj adottságaihoz igazodó termelési struktúrában és a szervezeti rendszer átalakításában (sokan a családi gazdaságokban) látták. Az új gazdálkodási rendszer kialakítására vonatkozó, átfogó modell felvázolására azonban senki – az agrárpolitikáért felelős állami szervek képviselői – sem vállalkozott. Ez a tanácstalanság az elkövetkező évtized történéseire is rányomta a bélyegét.

A fejlődés lehetséges útjaként vázolták többen a rugalmas kis- és középvállalatokra épülő, ágazati szempontból diverzifikált (hagyományos és új feldolgozóipari ágazatok, valamint a szolgáltatások egymást ösztönző növekedésére épülő), globális szinten is versenyképes gazdasági struktúra kialakulását. Ennek alapját egyrészt az alföldi városokban föllelhető, képzett munkaerő jelentette volna, másrészt az érintett térségi szereplők – gazdasági szervezetek, központi és helyi kormányzatok, a civil szféra – együttműködése. Fontos eleme volt ezen elképzeléseknek a térség szellemi (elsősorban felsőoktatási) centrumaira épülő tudásalapú gazdasági fejlődési modell, amely a felhalmozott szakmai tapasztalatokra, nemzetközi kapcsolati tőkére és infrastrukturális-intézményi háttérre épül-

hetett volna. A vázolt modell(ek) több, alapvető feltétele – a közlekedési infrastruktúra, az új szereplők közötti együttműködés és az arra való hajlandóság, továbbá a tudásalapú fejlődéshez szükséges kockázati tőke – azonban a kilencvenes évek elején nem volt adott, és megteremtésükre az alföldi települések politikai–kapcsolati tőkéje már ekkor sem volt elegendő. A formálódó helyi (a gazdasági szereplők és a helyi önkormányzatok viszonyában, a helyi politikai erők közötti, illetve a lokális elit különböző csoportjai között feszülő) konfliktusok, továbbá a térségi szinten jelentkező érdekellentétek (a város és vidéke, illetve a megye és megyei jogú városok között) is akadályozták a közös gondolkodást, új stratégia alkotását. Mindez, a válság területi aspektusainak feltárására és átfogó kezelésére irányuló kormányzati szándék hiányával együtt előrevetítette az Alföld további lehetséges (valószínű) leszakadását – bár az erre vonatkozó következtetések még többnyire a „sorok között” voltak olvashatóak 1993-ban.

Az 1998-ban megrendezett II. Alföld Kongresszus előadásainak és kerekasztal-beszélgéseinek súlypontjait, tematikáját a kilencvenes évek közepén-végén zajló folyamatok határozták meg. Lényegében lezajlott a gazdasági és politikai intézményrendszer átalakítása helyi és országos szinten – bár a területi igazgatás reformja, annak koncepciója továbbra is szakmai és politika viták kereszttüzébe állt –, megkezdődött a magyar gazdaság strukturális átalakulása, s e folyamatok térben erősen differenciált társadalmi következményei, hatásai is nyilvánvalóvá váltak. Ugyanakkor az 1996-ban elfogadott *Területfejlesztési Törvény*, illetve az annak szellemében elvégzett feltáró munkák és elkészített fejlesztési dokumentumok arra ösztönözték a résztvevőket, hogy a térbeli folyamatokba történő beavatkozás elveit, módszereit és eszközeit is megvitassák, illetve fejlesztési/fejlesztési potenciálokat tárjanak fel és jövőképeket fogalmazzanak meg az Alföld és térségei számára.

Ennek megfelelően, a konferencián a hagyományok és az „alföldiség” értékei, illetve az esélyek latolgatása helyett egyrészt a *versenyképesség tényezőinek vizsgálatára* és a térség globális és nemzetgazdasági beágyazottságára, másrészt a *területfejlesztés* kérdéseire irányultak a viták. A *gazdasági elmaradottság* kérdését egyértelműen a neoklasszikus közgazdaságtani kategóriákat használva definiálták és tárgyalták a résztvevők – nyilvánvalóan, részben a már működő és sikeresnek tekintett, export-orientált ipari szerkezetváltásra épülő észak-dunántúli modellek, illetve a neoliberális elveken nyugvó nemzeti gazdaságpolitikák hatására. Az elemzések szerint a fejlődésben a külföldi működő tőke töltötte be a kulcsszerepet, amelynek térbeli megjelenésében a nemzetközi közlekedési és gazdasági kapcsolatrendszerek (az Alföld esetében elsősorban a Balkánra irányuló) meghatározóak voltak. Jellemző módon, a befektetések struktúrája kevésbé tűnt fontosnak, a gazdasági szerkezet átalakítását és a foglalkoztatást állították középpontba a vitázók. Emellett a megújuló-képesség helyi–térségi tényezőit is sokan hangsúlyozták – kiemelve az Alföld hátrányait is. A tudásalapú fejlődés alapvető akadályaként határozták meg a piac és a felsőoktatás, illetve a piaci szereplők és a kutatás-fejlesztés intézményeinek kiépítetlen kapcsolatrendszerét, az együttműködés hiányát. Az egyeztetés mechanizmusainak kialakulatlansága, tárcaközi egyeztetésen alapuló, átfogó állami K+F koncepció és politika hiánya, továbbá a tudományos elit és a helyi politika csupán esetinek nevezhető együttműködése miatt az alföldi nagyvárosok továbbra is elsődlegesen a felsőfokú közszolgáltatások bázisai maradtak és nem válhattak a fejlett technológián alapuló ipari fejlődés nemzetközileg elismert centrumaivá.

A helyi erőforrások feltárása és az azokkal kapcsolatos viták további, „alföldinek” te-

kintett sajátosságok átértékelését is eredményezték. A szellemi foglalkozásúak, s azon belül a diplomások (országos szintű összehasonlításban is) magas aránya az alföldi városokban önmagában nem bizonyult dinamizáló tényezőnek, ami összefüggött egyrészt a gazdasági növekedéshez szükséges, egyéb tényezők hiányával, ugyanakkor az értelmiségnek a társadalom átalakulásában, működésében betöltött szerepének átalakulásával is. Ez utóbbi folyamatban növekvő szerepet töltött be a szaktudás, a társadalmi kapcsolati tőke és a lakóhely – a fiatal diplomások jelentős része tehát elhagyta a régiót, míg a helyi diplomás réteg anyagi helyzete bizonytalanra vált, illetve megrendült, s ezzel társadalmi presztízsük is csökkent. A folyamat a településhierarchia alsóbb szintjein – különösen a térség falvaiban – erősödött fel a kilencvenes években. A lakóhely szerepének növekedését a társadalmi kapcsolatok alakulásában és a viselkedési formák megjelenésében azonban más társadalmi csoportok esetében is megfigyelték. Az átalakulás évtizede tehát, az Alföld sajátos társadalmi struktúrájának, „arculatának” változását, a kisebb lélekszámú településeken a helyi társadalom megújuló-képességének gyengülését eredményezte.

A településstruktúra – a lakott helyek viszonylag magas átlagos lélekszáma – korábban szintén az Alföld (verseny-)előnyei közé soroltatott, hiszen a térben koncentrált piac kedvez a városi szerepkörök megtelepedésének és működésének. Ennek ellenére az alföldi városok között különösen nagy számban találtak a résztvevők leszakadókat a kilencvenes évek végén, a lakossági jövedelmeket, a helyi gazdasági szervezetek teljesítményét és a fejlett piaci szolgáltatásokat vizsgálva. Bár a közszolgáltatások és a kereskedelmi szerepkörök eloszlása alapvetően követi a népességszámra felépített településhierarchiát – s ezek a funkciók meghatározó szerepet töltenek be az életminőség alakításában –, a piacméret önmagában (különösen a kisvárosok körében) nem bizonyult versenyképességi tényezőnek. Ugyanakkor a városok területi (különösen a munkaerőpiaci) vonzásának gyengülése kedvezőtlenül befolyásolta a térségi kapcsolatokat és az együttműködési hajlandóságot, erősödött a befelé fordulás tendenciája. Ez csökkentette a városok és térségeik esélyeit közös, racionális ellátó-szolgáltató rendszerek kialakítására és külső források (állami támogatások és magánbefektetések) bevonására.

Az agrárszférával kapcsolatos viták hangvételére a kritika és a kiábrándultság volt jellemző: a résztvevő szereplők zöme leszámolt korábbi illúzióival. A szektor szerepét a gazdasági szerkezetváltásban és a foglalkoztatásban átértékelték, nyilvánvalóvá vált, hogy nem válhat húzóágazattá a mezőgazdaság, és az is, hogy hosszabb távon is munkaerő-kibocsátó ágazat marad. A hatékonysági kritériumok szerinti értékelések alapján a szektor teljesítménye elmaradt a nemzetgazdasági átlagtól, amelynek háttérében a termelési struktúra konzerválódása, illetve a szervezeti rendszer átalakulása állt. Ez utóbbi folyamat nem váltotta be az öt évvel korábban hozzáfűzött reményeket: a nagyüzemi keretek lebontása és a családi gazdaságok elterjedése nem teremtette meg a táj és az ember (a gazdálkodó) harmóniáját, s egyre kevesebbeknek biztosított megélhetést ez a gazdálkodási forma. Ennek okát a tulajdon és a földhasználat elaprózódásában, a termelők piaci kapcsolatrendszerének kiépíttelenségében (elszigeteltségében), a tőke, a tudás és piaci információk hiányában látták a vitázók. A kilencvenes évek végén a szektor válságát összekapcsolták a leszakadás és elmaradottság kérdésével – sőt, az ágazat országos átlag fölötti súlya az értéktermelésben és a foglalkoztatásban kifejezetten a (gazdasági–társadalmi értelemben vett) periférikus helyzet mutatójává vált.

Mivel az Alföldet néhány „modernizációs sziget” (nagy- és középvárosi térség) kivételével a leszakadó régiók közé sorolták az elemzők, a viták szükségszerűen elvezettek a felzárkózás, illetve a területi különbségek régióon belüli mérséklésének kérdésköréhez.

Ennek aktualitását a területfejlesztés intézményrendszerének kialakítása, illetve az azzal kapcsolatos viták is megerősítették, nem is szólva a még éppen csak körvonalazódó vidékfejlesztési politika kérdőjeleiről. A konferencián már bemutatták a területfejlesztési dokumentumokat megalapozó vizsgálatok eredményeit: a feltárt alföldi térségek erőforrásait, a helyi és térségi konfliktusokat, a külső feltételek alakulásában rejlő kockázatokat. Ugyanakkor a megfogalmazott célok, kitörési lehetőségek realitását megkérdőjelezte a területfejlesztési intézményrendszer kialakulatlansága és a rendelkezésre álló, e célra fordítható források szűkössége. Ez utóbbi tényezőre a kongresszuson elhangzott vélemények, kritikák ugyan csekély befolyással bírtak (a résztvevő állami tisztviselők magas száma ellenére), az intézményi struktúrával kapcsolatos szakmai viták azonban jelezték a rendszerben rejlő ellentmondásokat. A kongresszuson felmerülő kérdések napjainkig szakmai viták tárgyát képezik, és intézményi reformokat is ösztönöztek.

Az egyik, középpontban álló kérdés a *regionális politika területi egységeinek lehatárolása és funkciója* volt: egyrészt a régiók (NUTS II szint) és a kistérségek (NUTS IV szint) közigazgatási és közhatalmi szerepének megteremtése körül alakult ki vita, másrészt a megyék helyéről (létfogosultságáról) a területi igazgatásban és területfejlesztésben. Az alulról építkező fejlesztési elképzelések és megvalósításuk legfontosabb akadályának a közigazgatási rendszer (funkció-megosztást gátló) merevségét, a térségi kohéziós és identitás-problémákat, és – a felsoroltakból fakadóan – a hatáskörök és források decentralizációjának hiányát tekintették a vitázók. Az Alföld esetében további nehézséget jelentett (már ekkor) a régióhatárok és régióközpontok körüli vita, ami szintén hátráltatta a munka- és forrásmegosztás folyamatát.

A fejlesztés elvi kérdéseivel (kiegyenlítés kontra dinamizálódó térségek támogatása) összefüggésben vetődött fel a *vidékfejlesztés* kérdésköre. Ennek a támogatási rendszernek elsősorban a térségi különbségek mérséklésében szántak meghatározó szerepet 1998-ban, bár – mint a viták során kiderült – seregnyi, alapvető kérdést kellett tisztázni ezzel kapcsolatban is. Az egyik a „vidékiség” definíciója volt, amelyet a hozzászólók saját szakmai és térségi beágyazottságuknak, érdekeiknek megfelelően próbáltak megalkotni. A vita alföldi vonatkozású eleme a kisvárosok körének rugalmasabb értelmezése volt (az ilyen központtal rendelkező térségeket tekintették „vidékinek”). Elvi és gyakorlati kérdésként is felmerült a területfejlesztés és a vidékfejlesztés viszonya, amelyet a szakemberek egész/rész viszonyként, vagy egymást kiegészítő cél- és eszközrendszerként értelmeztek, míg a jelenlevő döntéshozók (túlnyomórészt a központi apparátus tisztviselői) kevéssé törekedtek a két struktúra és a célok közötti kapcsolatok keresésére. Ez utóbbi megközelítés EU-csatlakozásunk előkészítésének sajátos körülményeiben gyökerezett, s a vidékfejlesztésre fordítható uniós források felhasználása (intézményi) feltételeinek megteremtése állt a középpontjában. A vitáknak ugyanakkor volt szakmai hozadéka, kikristályosodott a vidékfejlesztés célja: a hátrányos helyzetű, leszakadó térségek integrálása a világgazdaságba, a helyi szereplők együttműködésére és a térségi adottságokra, sajátosságokra építkezve. Az alföldi térségekben a mezőgazdaság, azon belül a kistermelők és magángazdaság viszonylag nagy súlyát, illetve a településrendszer egyes sajátosságait (tanyakérdés) jelölték meg a vitázók elsődleges, a vidékfejlesztés által kezelendő (a területfejlesztés eszközeivel nem megoldható) problémaként. Ugyanakkor – bár néhány hozzászólás és a hangulat nem volt mentes a pátosztól és a csodavárástól – a vitázók egyetértettek abban, hogy az állami intézményrendszer kialakítása és az uniós források bevonása csupán a helyi kezdeményezőkézségre és a térségi szereplők együttműködésére épülhet. Míg a következő években a helyi (térségi) tervezésben (SAPARD-progra-

mok) és kooperációban érzékelhetően sikerült előre lépni, az országos/állami szintű intézményrendszer lassú, vontatott kiépítése miatt a vidékfejlesztéssel és a bevonható forrásokkal kapcsolatos várakozások nagy része mégsem teljesülhetett a következő években.

Az Alföld Európában

Az EU-csatlakozás előtt néhány hónappal megrendezett III. Alföld Kongresszuson elhangzó előadások és szakmai viták középpontjában az Alföldet is érintő európai integrációs folyamatok állnak. A rendezők célja az volt, hogy sokféle nézőpontból elemezzük a bővítési folyamat hatásait, az azzal összefüggő konfliktusokat egy olyan térségben, amely földrajzilag és a hagyományos (gazdasági, infrastrukturális) fejlettségi mutatókat tekintve is „távol” esik az Unió dinamikus centrumaitól, régióitól. A konferencián az Alföld helyét, lehetséges szerepét az európai térben és a globalizálódó nemzetközi kapcsolatrendszerekben is kerestük, a szakmai beszélgetések ezért átlépték az ország (és az Európai Unió majdani) határát, egyrészt tematikájukban, másrészt a szomszédos országokból érkező résztvevők révén.

Mivel mindennapi életünk valamennyi szféráját és szereplőjét érintik a csatlakozásból eredő változások, kihívások, a kongresszuson minden eddiginél több résztvevő – az akadémiai élet, a civil szervezetek, a gazdasági, az igazgatási, az oktatási, egészségügyi, kulturális szféra szereplői – vett részt, hogy a szakmai beszélgetések során az Alföld sajátos értékeit, előnyeit számba vegye, és megvitassa, hogy milyen fejlődési utak képzelhetők el tágabb térségünk számára az Európai Unió keleti peremén. A konferencia negatívumaként említhető azonban, hogy – különösen az 1998-as tanácskozással összevetve – a politikai döntéshozói csoportok részvétele a kongresszus munkájában marginális maradt.

A kongresszus munkájának eszmei felütését megadó nyitó plenáris ülésen számos olyan felvetés, kérdés fogalmazódott meg, melyek a panelviták során ismételten előke-rültek, ezért kiemelésük célszerű:

1. Abban már nem volt vita a résztvevők között, hogy a jelen neoliberais gazdaságpolitikai kurzusában az Alföld a kilencvenes évtized egyik legnagyobb vesztese, amit világosan jelez a térség gazdasági teljesítményének stagnálása, a leszakadás az ország dinamikus pólusaitól.

2. Alapvető kérdésként merült fel azonban, hogy a nagyrégió jövőképe és kívánatos fejlődési pályájának megrajzolásakor milyen mintához kell igazodni. A probléma feloldása nem egyszerű, hiszen a globálissá váló gazdasági folyamatokat ma döntően a neoliberális gazdaságfilozófiai elvek mozgatják, az alternatív modellek épp csak feltűntek a véleményformálók horizontján (pl. Amartya Sen közgazdasági Nobel-díjas professzor elmélete). A mai gazdasági kurzusban az Alföldnek, mint egésznek a felzárkózási esélyei szerények. Bár a nagyrégió nem homogén periférikus jellegű térség, a meglévő modernizációs szigetek nem kapcsolódnak egymáshoz, sem az európai léptékű folyamatokhoz kellő mélységben.

3. Az alternatív jövőképek között visszatérően megjelenő tudásalapú fejlődési pálya a bevezetők során is megfogalmazódott, de korlátainak említésével (agyelszívás nemzetközi és országos léptékben). Az Alföld tudáskészlete, valamint az agrár hagyományok által átörökített kockázat-minimalizálási gazdasági magatartásforma nem kedvez a tudás-társadalom létrehozásának, elterjedésének.

4. A hagyományos gazdasági ágazatokra, illetve a nem termelő gazdasági tevékenységekre építő fejlődési pálya sem kecsegtet gyors sikerrel. Sajnálatos módon, a különlegesen magas minőséget hordozó egyedi termékek száma csekély, a bio-gazdálkodás elfogadottsága mérsékelt, a kulturális gazdaság pozitív hozadékai pedig legfeljebb néhány településen válhatnak mérhető gazdasági teljesítménnyé.

5. Az információs gazdaság és társadalom megjelenése az Alföldön a jelenlegi kezdeti stádiumban még nem mutat érdemi elmaradást az ország többi régiójától, de a ráfordítások tartósan alacsony szintje akár exponenciálisan növekvő különbségeket eredményezhet. Társadalmi oldalról a fejlődési modell „ára” a jelenleginél jóval éleesebb területi és társadalmi különbségek felerősödése, amely a munkaerő megtakarításon keresztül akár a jelenlegi szintet is jóval meghaladó munkanélküliségi réteg kialakulását is eredményezheti.

6. A táji, természeti, illetve a kulturális értékek megőrzésén alapuló gazdaságfejlődési modellek megjelenésére mindaddig nincs értelme várni, ameddig a bevezetésükhöz szükséges gazdasági érdekek kellően meg nem erősödnek. Az azonban várható, hogy egyes elemek (pl. a táji-természeti értékek fokozott védelme) megjelennek a „fősodorhoz” tartozó gazdasági elméletekben is, s elvezethetnek a jóléti modell újrafogalmazásához. Abban már csak reménykedni lehet, hogy ezt a szemléletváltást nem egy bolygó méretű válság, vagy katasztrófa fogja kikényszeríteni.

Nem célunk e helyen, hogy a kilenc párhuzamos szekcióban folyó munkát (szekciónként három-négy vitaindító előadással és általában az időkeretet feszegető érdemi vitákkal) tételesen bemutassuk, sokkal inkább azokra a kérdésekre és csomópontokra kívánunk koncentrálni, melyek egyrészt folyamatosságot mutattak a megelőző kongresszusok vitáival, másrészt, amelyek új hangsúlyokat adtak korábbi témáknak, vagy éppen új utakat nyitottak a további gondolkodás előtt.

Az agrárszférában egyik oldalról a tájgazdálkodás (extenzifikálás) felé való elmozdulásra érkeztek javaslatok, másik oldalról a multifunkcionális agrártevékenység gyakorlati megvalósítását szorgalmazták. Az Európai Unió közös agrárpolitikájának reformja a hazai agrárkörökben is felszínre hozta azt az irányzatot, mely kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy a mezőgazdaságnak a pusztá termelési feladatok mellett környezeti, társadalmi és foglalkoztatási (pl. ökoszociális szolgáltatások) feladatokat is magára kell vállalnia. Ennek mértéke régióként eltérő ugyan – vélhetően az Alföldön ennek jelentősége nagyobb –, de a szemléletváltás elengedhetetlen.

A vidéki terek fejlődése szempontjából kulcsfontosságú volna az uniós csatlakozással előtérbe kerülő új értékekre való építkezés. A természeti környezet tisztasága, a térségek egyedi arculata, a kulturális örökség fennmaradása, a helyi tudásbázis, az extenzív mezőgazdálkodás esélyei, a belső és kifelé irányuló együttműködési képesség, a minőségre és a teljes életre való törekvés feltételeinek felértékelődése újraírhatja a vidéki terek rangsorát és fejlődési lehetőségeit ezen új dimenziók által meghatározott térben. Bár a centrum-periféria szerepek lényeges átalakulására nem lehet számítani, a hagyományosan hármasszoros elmaradottság tengelyek (lemaradás, alávetettség, alacsony fejlődési potenciál) esetében éppen az utolsó elemekben várható érdemi elmozdulás a mai periférikus, vidéki terek javára. A versenyközpontú stratégiák határain belül a perifériák fejlődési lehetőségei korlátozottak, igaz, a kommunikáció, a partnerség, a szolidaritás megléte, vagyis az ún. „kooperációs előnyök” (szemben a közgazdaságtanban uralkodó komparatív, vagy

versenyelőnyökkel) egy, a centrum és a periféria kölcsönös érdekeltségén alapuló, az erőforrások fenntartására koncentrálnó fejlődési pályát nyithat.

A fejlődési potenciál új megfogalmazásában kulcsszerepet játszik az innováció fogalmának újraértelmezése, mely alapvetően az „új” iránti igényben és az arra adható válaszban fogható meg. A vizsgált folyamatok arra engednek következtetni, hogy a perifériák korábban nem értékelt és/vagy a fejlődés fő áramából való kimaradásuk következtében kialakult adottságai a posztmodern társadalomban értéké vál(hat)nak. A periféria nem egyszerűen elmaradottságot jelenít meg az új értékrendben, hanem egy más minőséget, mely adottságaival kiegészíti a centrum fejlődési kapacitáit. Bár a változások az európai vidékfejlesztési gyakorlatban (és lassan már a politikában is) eléggé jól érzékelhetők, a hazai periférikus térségek fejlesztési tervdokumentumaiban a szemléletváltásnak még az előjelei is ritkán köszönnek vissza. A cél a ma fejlettnak tekinthető térségek fejlődési pályájának másolása (kevés helyi sajátosság beépítésével), mely önmagában konzerválja a fejlesztendő térség hosszú távú elmaradását az élenjárókhöz viszonyítva. Nehezíti a programalkotók és tervezők dolgát az univerzálisnak hitt, országos szinten egységesített eszközrendszer is, mely eleve elzárja a fejlődés alternatív útját a pénzügyi ösztönzők koncentrációján és telepítésén keresztül. Bár a fejlesztési stratégiákban megjelenő alternatívák egy része „visszarévedő” (a hagyományos paraszti létbe és faluba menekülne a kihívások elől), más része „utópista”, akik újra, egyedire és korszerűre vágynak, de nem találnak a megvalósításhoz kapaszkodókat, így álmaik nagyrészt beteljesületlenek maradnak, a szereplők tudatos felkészítésével és szemléletformálással érdemi elmozdulást lehetne elérni.

Az Alföld számára az agrárválásból való kilábalás és a vidékfejlesztés súlyponti helye a jövőképből két szempontból is elsőrendű fontossággal bír. Egyrészt a szektor szerepe a foglalkoztatásban (különösen beleértve a részfoglalkoztatást is) kiemelkedő jelentőségű, számos településen és több kistérségben a helyi gazdaság alapját alkotja. Másik oldalról tudomásul kell venni, hogy a „klasszikus” (neoliberális) és több alternatív gazdaságfejlesztési filozófia alkalmazása, eltérbe kerülése a nagyregióban csupán néhány – alapvetően nagyvárosi – térség számára jelenthet kitörési esélyt.

A hagyományos alföldi gazdasági ágazatok és tevékenységek – már amelyek túléltek a rendszerváltás viharos korszakát – nagyobbrészt kis növekedési potenciállal rendelkeznek, erős versenyhelyzetben működnek, ezért a nyereségráta alacsony, s a fejlesztésre fordítható források is mérsékeltek. A külföldi működőtőke érdeklődése a régió iránt csekély, s ez várhatóan az uniós csatlakozás után sem változik érdemben. (Különösen a román és bolgár csatlakozási tárgyalások megindulása erodálta jelentősen a keleti régiók tőkevonzó erejét.) A kis- és középvállalkozások közül valóban nagy ívű fejlődési pályára azok voltak képesek, melyek bekapcsolódtak egy multinacionális vállalat termelési láncába, a hazai piac dinamikája évek óta minimális, erre kitörést, vállalati stratégiát alapozni felelőtlennek volna.

A korábbi Alföld-kongresszusokról már visszaköszönő tudásalapú fejlődési út annyiban a „helyére került”, hogy a vita során nyilvánvalóvá vált, a két egyetemi városon kívül (Szeged és Debrecen) a kiépítésnek lényeges feltételei hiányoznak. (Igaz, az egyik vitaindító szerint a „hagyományos” gazdaságfejlesztésnek sincs 6–8 városnál nagyobb tere a hat alföldi megyében!) Vélhetően a prosperáló nagyvállalatoknál újra erősödő kutatási és fejlesztési háttér, az egyetemek, kutatóintézetek szellemi kapacitásával karöltve több területen is (különösen az agro-, bio- és élettudományok terén) képes nemzetközi szintű eredmények elérésére. Bár a tudás-transzfer intézményi háttere még csak most van for-

málódóban, a meglévő keretek (és források) máris lehetővé tennék az új eredmények piacositását, azaz gazdasági hasznosítását, még ha nem is feltétlenül itthon, az Alföldön.

A gazdasági fejlődés azonban nem lehet önmagáért való. Ha ezt a társadalmi és területi különbségek markáns kiéleződése kíséri, akkor újra kell gondolni a célt és az eszközt rendszert egyaránt. Nem lehet cél, hogy az Alföld egy kis része (a nagyvárosok térségei, a jómódú rétegek) európai szinten éljen, miközben a régió belüli perifériák, illetve a kevésbé tehető rétegek még tovább szegényedhetnek. Ha a növekedést és versenyképességet preferáló társadalmi csoportok érdekei kerülnek domináns helyzetbe, az egyértelműen növeli a szegénység által veszélyeztetett csoportok, a kirekesztettek létszámát, s ez a negatív visszacsatoláson keresztül a versenyképesség fokozására tett erőfeszítések hatásfokát is rontja. (A társadalmi stabilitás látványos megingása tehát végső soron az annyira áhított fejlődést akadályozhatja meg.) Erre utaló jeleket máris lehet tapasztalni: a romák integrációjának elmaradása, a tartós magas munkanélküliség által generált (vagy inkább deformált) munkaerőpiaci jelenségek szaporodása, a tanyak egy részében a leszakadt, halmozottan hátrányos helyzetű családok tömörülése, az olyan családok számának növekedése, ahol a munkanélküliség több generációt is sújt, az iskolarendszer esélyegyenlőtlenséget konzerváló szerepe mind ugyanannak a jelenségcsoportnak a különböző megjelenési formái. Bár válaszok ez alkalommal nem születtek a társadalom feszítő kérdéseire, a válságjelenségek gyarapodása, ezek bemutatása mégis a kongresszus fókuszába emelte a témakört.

Kikerült viszont az érdeklődés fő áramából a területfejlesztés és a vidékfejlesztés, ami egyértelműen a hozzá tapadt illúziók elvesztésének a következménye. Még a küszöbön álló – sokadik – közigazgatási reform, amely (mint annyiszor) ismét EU-konform közigazgatási és területfejlesztési intézményrendszert kíván megalkotni (akár a benne résztvevő szereplők ellenére is), sem hozta lázba a résztvevőket. A fásultság oka alapvetően az 1996 óta eltelt 7 év sikertelensége, hiszen kiderült, a területfejlesztés eszközeivel sem a gazdasági leszakadást, sem a térségi-társadalmi problémák megoldását nem sikerült elérni. Az érdekeltek – kimondva-kimondatlanul – érzékeltették, hogy az uniós csatlakozás, a közösségi fejlesztési források megnyílása hazánk és az Alföld számára sem hozhat olyan léptékű tőkebeáramlást, amelynek révén a lemaradást gyors ütemben fel lehetne számolni.

A területfejlesztés aktuális feladata – s nem csak Magyarországon, mint erre a záró plenáris ülés kapcsán is fény derült – a decentralizáció, a területi középszint helyének és feladatának hosszú távú rendezése. Ezzel kapcsolatban azonban újra kell gondolni a teljes közigazgatási rendszert, a központi kormányzattól az önkormányzati szintig. A jelenlegi politikai egyeztetési folyamatban az IDEA munkacsoport által megfogalmazott korszakos reform törekvések (még ha minden részletében és elemében nem is voltak kiérlelve) elvérezni látszanak, ugyanakkor látható, hogy a ma működő struktúrák nem feleltethetők meg a modern, decentralizált területfejlesztési és közigazgatási rendszereknek. A területi középszintről, valamint az önkormányzatisággal felruházott kistérségi szint megteremtése kapcsán folyó vitákban épp a lényeg sikkad el, vagyis a centralizált területi politika drasztikus átalakítása, a szubszidiaritás elve alapján.

Bár az Európai Unió területfejlesztési politikájában egyre nagyobb teret kap a klasszikus városfejlesztés (URBAN és URBAN+ programok), ami a viszonylag magas városodottságú Alföld számára kedvező is lehetne, számottevő közösségi fejlesztési források e csatornán keresztül mégsem érkehetnek. A programok ugyanis alapvetően a nyugat-európai nagy városrégiók problémáinak megoldására hivatottak, s Magyarországról

legfeljebb a főváros és agglomerációja lehet esélyes érdemi források megszerzésére. Ugyanakkor világosan láthatók az alföldi városok terében megjelenő koncentrált válságövezetek (ipari és nagykereskedelmi-raktározási negyedek, lakótelepek, a városmagot körbefogó előregedett kisvárosias lakóövek) s ezek problémáinak megoldása a piacgazdaság keretein belül, döntően magán-erőforrásokra támaszkodva nem lesz lehetséges.

Hasonló nagyságrendű problémát jelent a szűkebb települési és a tágabb természeti környezet állapotának megóvása, illetve javítása. Bár a szabályozás terén az ország nincs leszakadva a világ élvonalától, a végrehajtás, s főleg a szemléletváltás esetében már kedvezőtlenebb a kép. A környezeti érdekek érvényesülését több tényező is akadályozza: az érdekelt szereplők hátrányos helyzete, a kooperáció hiánya, a gazdasági ösztönzők elmaradása, a szegénység, a gazdasági fejlődés vontatottsága. Bár a növekvő jólét (társadalmi rétegenként erősen eltérő mértékben), a környezeti problémákra érzékeny társadalmi csoportok arányának növekedése, az egészség-kultúra terjedése, vagy éppen a felnövekvő korosztályok környezettudatos nevelése adhat okot némi bizakodásra, a változás azonban bizonyosan lassú, alig érzékelhető lesz a következő években. Az uniós csatlakozás hatása viszont több dimenzióban is kedvező folyamatokat indíthat el. Egyik oldalról a nyugatról közvetített viselkedési minták (pl. szelektív hulladékgyűjtés, öko-gondolkodás, zöld-aktivitás) szerepe nem elhanyagolható a tudatformálásban. A másik oldalról az Unió oldaláról előírt kötelező fejlesztési feladatok a hulladékgazdálkodás, a szennyvízkezelés, vagy éppen az infrastrukturális fejlesztések területén kényszerít, de ugyanakkor fejlesztési forrásokat is jelentenek olyan feladatok megoldására, melyekre az ország belső erőforrásait tekintve hosszú évtizedekre lett volna szükség. Az EU-ban elfogadott és alkalmazott ún. „keret-irányelvek” a környezetvédelem területén is kínálnak olyan lehetőségeket (pl. vízgyűjtőben való gondolkodás), melyek nélkül a szakmai feladatok magas szintű, távlatos megvalósítása szenvedhetett volna csorbát.

Befejezés – mérlegen a valóság

Az Alföldön élők számára a kilencvenes évtized vége, az új évezred eleje az utolsó esélyt kínálta, hogy a rendszerváltás lezárulta és az újonnan megszilárduló struktúrák keretei között a korábbinál kedvezőbb helyzetbe hozzák magukat, felhasználva hozzá minden számbajöhető belső és külső erőforrást. Ez a kísérlet rendkívül kedvező gazdasági környezetben indult el, amikor nem csupán az ország, de a szélesebb nemzetközi környezet is egyidejűleg volt növekedési szakaszban. A gazdasági növekedés hajtóerejét ugyan a külföldi tulajdonosi körhöz köthető nagyvállalatok adták, de a gyarapodás érintette a hazai tulajdoni többségű kis- és középvállalati kör jelentős részét is. Ennek ellenére az Alföld, mint egész, s a nagytérseget alkotó kistérségek meghatározó része nem tudott élni a kínálkozó helyzettel. Bár egyedi sikerek akadtak, ezek nem álltak össze az Alföld felzárkózását előmozdító fejlődési pályává, a leszakadás ezekben az években is tovább folytatódott. Az ezredfordulót követő világgazdasági recesszió, illetve a hazai gazdaságpolitika irányváltása (a belső fogyasztás élénkítése) elvben új fejlődési impulzust jelenthetett volna a döntően helyi, térségi piacokra termelő alföldi kis- és közepes méretű cégeknek, de a folyamatosan emelkedő jövedelemszint ellenére a belső értékesítés érdemben nem nőtt, s a korábban a helyi cégek uralta szegmensekben is egyre erősödött a külső szereplők versenye.

Gazdasági értelemben az Alföld tehát nem tudott válaszolni a kihívásra, sőt, úgy tű-

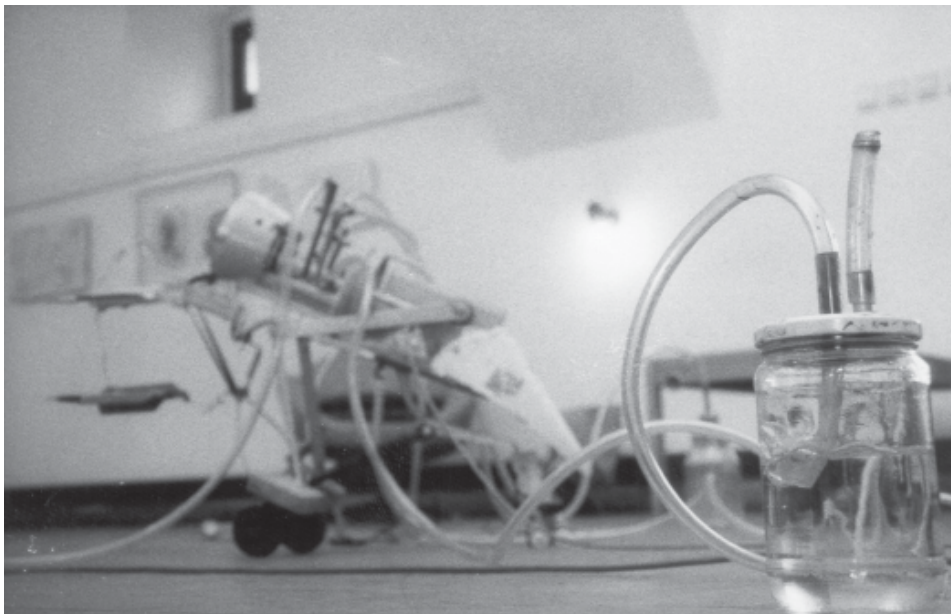
nik, nem lesz képes eljátszani a „keleti-Burgenland” szerepet sem, hiszen a román csatlakozási folyamat elindulása óta a külföldi tőke érdeklődése egyre nagyobb mértékben fordul a nyugati román régiók nagyvárosai felé (Temesvár, Arad, Nagyvárad), s fejlesztesseikkel mintegy átugorják az Alföldet. E városok mérete, gazdasági potenciálja és fejlődési lehetőségei azt a jövőképet erősítik, hogy a tömeges ipari munkahelyek vonzásának időszaka elmúlt az Alföld számára is, a fejlődés stratégiáját meghatározóan más elemekre kell (muszáj) építeni. Bár a III. Alföld Kongresszus a válaszokat nem adta meg, a felismerés, hogy az Alföld az európai térben a félperiféria-perifériája szerepet tölti be, világosan levonható volt az ott elhangzott előadásokból és a nyomukban kibontakozó vitákból.

Források

Szerk.: Timár Judit (1994): *Az „alföldi út” kérdőjelei.* (Az 1993. december 1–2-án Békéscsabán megtartott I. Alföld Kongresszus előadásaiból szerkesztett kötet.) MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba, 325 o.

Szerk.: Baukó Tamás (1999): *Az Alföld a XXI. század küszöbén.* (Az 1998. november 12–13-án Békéscsabán megtartott II. Alföld Kongresszus előadásaiból szerkesztett kötet.) Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 398 o.

Szerk.: Timár Judit–Velkey Gábor (2003): *Várossiker alföldi nézőpontból.* MTA RKK ATI – MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba–Budapest, 253 o.

A Birodalmi lépegető és a Challenger vadházasságból született valami (1996, fém, elektronika, műanyag, üveg; 70×400×300 cm; fotó: Litkei Zsolt)

*Kugler József**

Felekezetiileg is számba véve

Gondolatok a 2001. évi népszámlálás Békés megyei vallási-felekezeti vonatkozásairól

A 2001. évi honi népszámlálás több mint félévszázados kényszerű szünet után ismét megkérdezte az állampolgárokat vallási-felekezeti hovatartozásukról. Erre a tényre az összeírás során alkalmazott ún. „Személyi lap” 24., egyébként igen szerényen meghúzó-dó kérdése utalt, a felekezetek, egyházak felsorolása nélkül, vagyis a megkérdezett személy válaszadását – a nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozó tudakolódzástól eltérően – ez esetben nem segíthette a kérdőív. Az állampolgár gyakorlatilag három lehetőség közül választhatott, megnevezhetett egy felekezetet, vagy jelezhette, hogy nem tartozik egyik vallási közösséghez sem, illetve nem kívánt a kérdésre válaszolni. Ez utóbbi lehetőséggel is élhettek az összeírtak, mivel az egyén maga dönthetett arról, hogy megossza-e a nemzetiségére, a vallására és az egészségi állapotára (fogyatékoságára) vonatkozó információit a számlálóbiztossal.

A Központi Statisztikai Hivatal egyébként igen nagy gyakorlattal rendelkező és nemzetközileg is elismert szakemberi számára mindenestre nem volt egyszerű feladat a kérdőívek összeállítása, mivel főként az említett kérdés, illetőleg a válaszadást megkönnyítő felekezeti felsorolás esetleges mellékelése már hónapokkal korábban az országos politikai vita egyik központi kérdésévé vált. Az akkori kormánypártok (FIDESZ, MDF, FKgP) szószólói és a keresztény történelmi egyházak vezetői egyértelműen támogatták mind a vallásra vonatkozó kérdésfeltevést, mind pedig a felekezeti felsorolást a válaszadáshoz kapcsolódóan. Nem így a kiségyházak, közülük is az utóbbi egy-két évtizedben alapítottak többsége, amelyeknek képviselői az esélyegyenlőség kifejezett megsértésének vélték a felekezeti felsorolást, pontosabban néhány népesebb felekezet megnevezését, illetve az egyéb kategória bevezetését is. Így pl. az 1949. évi (megelőző) összeírásakor római kat., görög kat., református, evangélikus, görögkeleti, unitárius, izraelita, egyéb (mégpedig), illetve felekezetenkívüli szerepelt a felsorolásban. Az izraelita hitközségek magyarországi vezetői pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy a kedvezőtlen történelmi tapasztalatok miatt a felekezetükhöz tartozók közül számosan inkább „elhallgathatják” kötődésüket. Az akkori ellenzéki pártok (MSZP, SZDSZ) viszont leginkább az egyén „intim szférájába” történő illetéktelen állami behatolásnak tekintették a vallási hovatartozásra vonatkozó kérdésfelvetést. Felfogásuk szerint ugyanis az állampolgárok mindenféle vallási tevékenysége kizárólagosan magánügy. Az élénk politikai vita háttérében – mint ezt a későbbi viták is bizonyították – az egyházak finanszírozásának elméleti és gyakorlati problematikája, legfőképpen pedig az egyházak társadalmi szerepének eltérő megítélése húzódtott meg.

E rövid tanulmány Békés megye, illetve a békési településeken élők vallási-felekezeti összetételéről szeretne áttekintést adni, vagyis a közelmúlt összeírásának számszerűsített adatait elemezni, azokat történeti távlatba helyezni. A több mint fél évszázados kihagyás után elvégzett „felekezeti számbavételt” gyakorlatilag egyfajta „szociológiai felmérésnek”

* A szerző az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztály tudományos főmunkatársa

is tekinthetjük, ahol ugyan mindössze egyetlen kérdésre kellett válaszolnia a megkérdezettnek, a „mintavétel” azonban jelen esetben az ország egész lakosságára kiterjedt. A települési és területi számsorok jelzésértékűek lehetnek a vallás társadalmi befolyásának mérésére is, vagyis fontosnak tartotta-e a megkérdezett, hogy felekezeti kötődését jelezze, vagy pedig ez a kötődés fellazult, feledésbe merült, esetleg már létre sem jött.

A vallásosság szociológiai vizsgálata sok évtizedes késéssel, inkább csak a hetvenes évek végétől jelent meg a honi társadalomkutatásban. Az ilyen típusú felméréseket ugyanis leginkább ideológiai okok hátráltatták, mivel az akkor egyeduralkodó marxista-leninista eszmerendszer, illetve annak hivatalos és hivatásos képviselői a vallás fokozatos elhalásában reménykedtek. A hetvenes-nyolcvanas évektől megélnéknélő magyarországi vallás-szociológiai kutatások számos szakembere közül nemzetközileg Andorka Rudolf, Tomka Miklós és Kamarás István a legismertebbek. A vallást, a vallásosságot a közgondolkodás még napjainkban is leginkább külsőségeivel, vagyis a templomba járással azonosítja. E felfogás szerint vallásos az, aki több-kevesebb rendszerességgel látogatja az istentiszteleteket, résztvevője a miséknek, az élet nagy fordulópontjait (keresztelés, házasságkötés, temetés) pedig egyházi szertartással teszi emlékezetessé, lelkileg feldolgozhatóvá. A hazai szociológiai kutatások (a nemzetközi gyakorlatot követve) egyebek mellett kiterjedtek a hitélet intenzitásának vagy pedig a különböző módon kialakult vallási közösségek összetartó, a hitéletet megújító szerepének feltárására is. A hetvenes-nyolcvanas években az akkori vizsgálatok szerint a lakosoknak kisebbik fele, harmada vallotta magát vallásosnak, arányuk a nyolcvanas évek végére azonban már felülmúlta az 50%-ot.

A történelmi Magyarország, ezen belül pedig Békés megye népességének vallási-felekezeti összetételére az elmúlt évszázadok során a reformáció–ellenreformáció, a török kiűzését követő XVIII. századi újratelepítés, és a XX. században kibontakozó, gazdasági és politikai okokkal egyaránt magyarázható migráció gyakorolta a legnagyobb hatást. Továbbá a XX. század közepétől egyre inkább felértékelődött az egyes egyházközségek (gyülekezetek) összetartó ereje, illetve a közösségek élén álló lelkész személyisége is. Mint közsismert, a Kárpát-medencét etnikailag-vallásilag és műveltségében is sokszínű, „multikulturális” területként ismerte meg a nagyvilág. Itt találkozott egymással ugyanis a keleti és nyugati kereszténység, a nyugati kereszténységen belül pedig a katolicizmus és protestantizmus. Ezek után nem meglepő, hogy többé-kevésbé Békés megye népességére is jellemző ez a felekezeti sokszínűség. A középkor századaiban a megye mai területén élők csaknem kivétel nélkül római katolikusok és magyarok voltak. Jóllehet épségben fennmaradt román vagy gótikus műemlékünk nincs, elődeink templomépítő munkáját azonban számos rom (köztük a legismertebb a vésztő-mágori és a nagykopáncsi) őrzi. A török háborúk évszázadaiban a megfogyatkozott magyar népesség a Körösök és a Berettyó nehezen megközelíthető ágai között nyert oltalmat, élte túl a harcokat. A Kárpát-medencei magyarság többségéhez hasonlóan a XVI. század közepétől köztünk is gyökeret vert a kálvini reformáció. A Mohácsot követő évtizedekben a történelmi Magyarország lakossága is protestáns többségűvé vált, amit a következő két évszázadban csak a kibontakozó ellenreformáció fordított meg. A megyében a kálvini reformáció központjaivá a hódoltság korában Békés és Gyula váltak. A neves reformátorok közül a rövid ideig Békésen tartózkodó Szegedi Kis István iskola- és egyházszervező tevékenysége a legismertebb. A XVI. század közepétől a megye északkeleti, egykoron Biharhoz tartozó községeiben is sorra alakultak meg a református gyülekezetek. A török háborúk befejezését követő években a megye északi és középső részén jelenlevő gyér magyar népesség, akiknek ősei lényegében a honfoglalás óta éltek itt, csaknem kivétel nélkül reformátussá

lettek. A kálvinizmus a Kárpát-medencében leginkább a Tiszántúl északi és középső részén, valamint a Partiumban erősödött meg. Békés megyének tehát a Kettős-Körös vonalától észak-északkeletre elterülő, a Gyula–Békés–Mezőberény és Gyoma által határolt része is ehhez a csaknem homogén református tömbhöz tartozik, míg a Tisza mentén Szentes, Hódmezővásárhely és Makó mezővárosok jelölték (jelölik) ki a reformátuság térségbeli határát, nyugat felé már az alföldi, többségében katolikus területekhez mintegy átmenetet képezve.

A XVIII. századi újratelepítés eredményeként a megye középső és déli része lakosságának etnikai és vallási összetétele is megváltozott: a Körösöktől délre magyar–szlovák, kisebb részben pedig német és román lakosságú települések jöttek létre, amelyeket az etnikai mellett a felekezeti sokszínűség is jellemezett, evangélikus, református és római katolikus népeiséget ugyanis az 1700-as évek első felétől egyaránt találunk ezen a vidéken, sőt az említett időszakban néhány ortodox közösség is szerveződött. A Körösök vidékének és így Békés megyének a Rákóczi-szabadságharc utáni új földesura a felső-ausztriai polgári családból származó, később azonban nemesi levelet szerzett Harruckern János György maga ugyan buzgó katolikus volt, a birtokként kapott lakatlan vidék benépesítésében, termővé tételében azonban protestáns alattvalói munkájára is számított, akiknek ezért letelepedésük esetére vallásuk szabad gyakorlását ígérte. A három nagy történelmi felekezet hívei közül Közép-Békésben a XX. század közepéig az evangélikusok voltak többségben. Békéscsaba, Szarvas, Orosháza és Mezőberény evangélikus gyülekezetei országos (Kárpát-medencei) viszonylatban is lélekszámukat tekintve a rangsor elején foglaltak helyet, sőt a Körösöktől délre eső vidéket (Tótkomlóst és környékét) is hozzákapcsolva a történelmi Magyarország „levegélikusabb” térségei között tartották számon. Így nem meglepő, hogy a történelmi Magyarország legnagyobb befogadó-képességű evangélikus templomát éppen Békéscsabán emelte a közösség a XIX. század első éveiben. A vidék szellemi életében is a XVIII. század közepétől napjainkig fontos szerepet tölt be az evangélikus egyház. A számos országosan is ismert név közül Tessedik Sámuel vagy Haán Lajost említhetjük, vagy elegendő arra a tényre gondolnunk, hogy megye első gimnáziumát is ez a felekezet hozta létre 1802-ben Mezőberényben. Az iskola 1834-től már Szarvason folytatta munkáját. Néhány évtizedes Békés megyei tartózkodás után az evangélikusok más vidékeken is (Nyíregyháza, Szemlak) további új közösségeket alapítottak.

A XVIII. századtól a közép-békési térség településhálózatát a nagyhatárú és népesebb mezővárosok jellemezték. Népeiségük vallási és etnikai összetételét pedig a homogenitás és a sokszínűség egyaránt jellemezte. Szarvas és Tótkomlós az újratelepítését követő évtizedekben csaknem teljes egészében evangélikus szlovák település volt. A békéscsabaiak többségét a kezdeti időszakban evangélikus szlovákok alkották, mellettük azonban egy kisebb szlovák ajkú katolikus közösség is gyökeret vert. Gyula újkori alapítói pedig a római katolikus magyarok és németek, a református magyarok és az ortodox románok közül kerültek ki. Mezőberény lakossága is az 1730-as évektől több felekezet és nemzetiség között oszlott meg.

Végül az Elek, Kétegyháza, Békéscsaba, Orosháza, Tótkomlós és Battonya által közrefogott kincstári igazgatás alatt álló ún. kelet-csanádi és kisebb részben aradi területek benépesítése csak a XIX. század első évtizedeitől vette kezdetét. Mindössze a döntő többségében katolikus németek által alapított Elek, a katolikus magyar és az ortodox román, illetve szerb családok által létrehozott Battonya, valamint a II. József által megszervezett ménésbirtok (Mezőhegyes) szerepelt lakott helyként.

A XVIII. század végére a katolikus egyház teret veszített Békésben, a megye mai területének népessége döntő többségében ugyanis protestánssá vált. Az újratelepítés során ugyan néhány jelentősebb lélekszámú katolikus közösség is kialakult. A már említett Elek mellett a magyar és szlovák ajkúaknak egyaránt otthont adó színkatolikus Endrőd érdemel említést. Békésszentandrásan és Gyulán ugyan többséget képeztek a katolikusok, de itt reformátusokkal, illetve (Gyulán) ortodoxokkal éltek egy településen. Az Alföld egyes részein (így többek között a Tisza jobb partjának a Szolnok és Szeged közötti szakaszán, valamint a Duna-Tisza közén is) a XVIII. század közepére a katolikus egyház jelentősen meg tudta erősíteni hídfőállásait. Ugyancsak növekedett a katolikus hívek száma a telepítések hatására az osztrák császár közvetlen fennhatósága alatt álló Bánságban és a Bácskában, ahová főként a magyar ajkú protestáns családokat a törökök kiűzése után évtizedekig nem engedték megtelepedni. Ezért az említett vidékeken a katolikus falvak, városok mellett zömmel ortodox szerb vagy román lakosságú települések alakultak ki, illetve néhány szlovákok vagy németek által alapított lutheránus közösség is szerveződött. Földrajzilag tehát a mai Békés megye részét képező igen gyér népességű kelet-csanádi területeket, a XVIII. század végén északról vegyes, főként protestáns lakosságú települések, míg nyugat és déli irányból nagyjából katolikus falvak vették körül, keleti határán pedig fokozatosan az ortodox közösségek váltak meghatározóvá. A dél-alföldi katolikus közösségek újjáélesztésében a telepítések mellett igen fontos szerepet töltött be Szeged városa, pontosabban a városban a török uralom alatt is többé-kevésbé zavartalanul tevékenykedő ferences szerzetesek. Leginkább ugyanis a barátoknak volt köszönhető, hogy szegedi és környékbeli magyarságot a reformátorok nem tudták új vallásuk igazságáról tartósan meggyőzni. A XVIII. század elejétől a XX. század közepéig folyamatos volt Szeged katolikus népességének kiáramlása a várost övező, sőt még a távolabbi gyér népességű területekre a Homokhátságtól a Bánságig. Békés megye néhány községének (Újkígyós, Csanádapáca) alapítói is a szegedi dohánykertész családok közül kerültek ki.

A XIX. század elejétől a csanádi pusztákon sorra szerveződtek meg a kincstári, részben pedig a magánalapítású kertészközségek, amelyeknek többsége a dohány termesztésére specializálódott, római katolikus lakosságuk pedig a már említett Szeged és Csongrád mellett a mai Magyarország északi megyéiből (Heves, Borsod, Nógrád) toborzódott. A XIX. század elejétől megfigyelhető, hogy a még településhiányos térségek benépesítésében továbbra is mindhárom történelmi felekezet tagjai részt vettek, és etnikailag továbbra is sokszínű maradt a lakosság. Így Közép-Békésben főként az evangélikus és katolikus szlovákok, illetve magyarok (Csorvás, Kondoros, Nagyszénás) alapítottak új községeket. A megye déli részén azonban egyre meghatározóbbá vált a magyar és szórványként a szlovák ajkú katolikusok. Néhány református és evangélikus sziget is létre jött (Reformátuskovácsbánya, Magyardombegyház), illetve Medgyesegyháza, Nagybánhegyes. Az utóbbiak azonban Békéscsabán, illetve Tótkomlóson keresztül kapcsolódnak a békési evangélikusok által lakott területekhez. A dél-békési (kelet-csanádi) területsáv pedig éppen a XIX. századi betelepítések eredményeként vált a dél-alföldi katolikus tömb részévé.

A XIX. század elejétől a második világháború végéig mindegyik történelmi nagyegyház Békés megye településein is gyarapította hívei számát, a katolikusok térnyerése azonban a legfigyelemreméltóbb. A XIX. század utolsó évtizedeitől sorra szerveződtek az új egyházközségek a megyének a Kettős-Körös vonalától északra elterülő, reformátusok lakta településein (Szeghalom, Vésztő, Füzesgyarmat, Doboz). E tájon ugyanis még a reform-

korban mindössze Dévaványán és Körösladányban volt önálló plébánia, ahová filiaként tagozódtak be a vidék szórványai. Fényes Elek és Palugyay Imre összeírásai is legfeljebb csak néhány katolikust jeleznek az említett békés-bihari községekben. A katolikus lakosság lélekszámának emelkedéséhez a viszonylag magas születési arányszám mellett a további bevándorlás is hozzájárult, míg az önálló plébánia megszervezését, a templomépítést a katolikus földbirtokos családok is jelentős összegekkel vagy más természetbeni adományokkal támogatták. Részben az uradalmak munkásai, részben pedig értelmiségiek, köztisztviselők, vasutasok gyarapították a plébániák híveinek számát. A korábban evangélikus többségű mezővárosokban (Békéscsaba, Szarvas vagy Orosháza) pedig református gyülekezetek szerveződtek. Az iskolák államosításig széles körű elemi iskolai hálózattal rendelkeztek a történelmi nagy felekezetek, sőt a megyének mind a négy gimnáziumát is egyházak tartották fenn. (Szarvas és Békéscsaba evangélikus gimnáziumnak adott otthont, míg Békésen reformátusok, Gyulán pedig katolikusok hozták létre önálló középiskolát.) Az egyetlen magyar alapítású protestáns felekezet az unitárius, amelynek önálló gyülekezete található több mint egy évszázad óta Füzesgyarmaton is. A XVI. század második felétől főként Erdélyben alakultak unitárius közösségek. A trianoni országterületen részben az Erdélyből áttelepülő hívek hozták létre gyülekezeteiket, részben pedig a református egyházból kiszakadt családok lettek unitáriussá.

A második világháború alatti népszámlálás szerint a trianoni országterület lakosságának közel kétharmada római katolikus, ötöde pedig református volt, rajtuk kívül még az evangélikusok és az izraeliták alkottak népesebb felekezetet (1. táblázat). A Békés megyében élők vallási összetétele (mint közismert) ekkor is eltért az országos átlagtól, mivel a protestánsok jelentették a lakosság többségét, míg országosan csak minden negyedik polgár tartozott soraikba (2. táblázat). Az 1949. évi népszámlálás mind országos, mind pedig megyei szinten kisebb módosulást jelzett a felekezeti összetételt illetően. Az ország

1. táblázat

A népesség vallási összetételének (felekezeti kötődésének) alakulása Magyarországon (1941–2001)

Felekezet	1941		1949		2001		
	Fő	Arány (%) ¹	Fő	Arány (%) ¹	Fő	Arány (%) ²	Arány (%) ¹
Római katolikus	6 119 218	65,7	6 240 427	67,8	5 289 521	69,5	51,9
Görög katolikus	233 836	2,5	248 355	2,7	268 935	3,5	2,6
Református	1 934 853	20,8	2 014 707	21,9	1 622 796	21,3	16,9
Evangélikus	557 193	6,0	482 152	5,2	303 864	4,0	3,0
Görögkeleti	38 317	0,4	36 010	0,4	15 298	0,2	0,1
Unitárius	-	-	9 447	0,1	-	-	-
Baptista	-	-	18 874	0,2	17 705	0,2	0,2
Izraelita	400 760	4,3	133 862		12 871	0,2	0,1
Egyéb és ismeretlen ³	31 897	0,3	8 674	0,1	79 623 ⁴	1,1	0,8
Felekezeten kívüli	-	-	12 292	0,1	2 987 702 ⁵	-	25,9
Összesen	9 316 074	100,0	9 204 799	100,0	10 198 315	100,0	100,0

¹ Az össznépesség %-ában

² A felekezethez tartozók %-ában

³ Az unitáriusokkal, baptistákkal és felekezeten kívüliekkel együtt

⁴ Egyéb az ismeretlenek nélkül

⁵ Az egyházhoz, felekezethez nem tartozók, a kérdésre nem válaszolók és az ismeretlen felekezetűek együttesen

2. táblázat
A népesség vallási összetételének alakulása Békés megye mai területén
(1941–2001)

Felekezet	1941		1949		2001		
	Fő	Arány (%) ¹	Fő	Arány (%) ¹	Fő	Arány (%) ²	Arány (%) ¹
Római katolikus	173 017	36,6	183 939	39,2	106 309	45,0	26,7
Görög katolikus	1 695	0,3	1 962	0,4	2 035	0,9	0,5
Református	148 216	31,3	156 609	33,4	72 843	30,8	18,3
Evangélikus	124 212	22,3	106 335	22,6	45 125	19,1	11,4
Görögkeleti	14 895	3,2	13 638	2,9	4 427	1,9	1,1
Unitárius	-	-	571	0,1	-	-	-
Baptista	-	-	1 900	0,4	1 935	0,8	0,5
Izraelita	7 027	1,5	2 708	0,6	75	0,0	0,0
Egyéb és ismeretlen ³	3 620	0,8	543	0,1	3 459 ⁴	1,5	0,9
Felekezeten kívüli	-	-	1 327	0,3	161 583 ⁵		40,6
Összesen	472 682	100,0	469 532	100,0	397 791	100,0	100,0

¹ Az össznépesség %-ában

² A felekezethez tartozók %-ában

³ Az unitáriusokkal, baptistákkal és felekezeten kívüliekkel együtt

⁴ Egyéb az ismeretlenek nélkül

⁵ Az egyházhoz, felekezetekhez nem tartozók, a kérdésre nem válaszolók és az ismeretlen felekezetűek együttesen

és ezen belül a megye népessége is csökkent a háborús veszteségek és a háborút követő migrációs hatások következtében. Országosan és a megyén belül is 1949-ben a római katolikusok lélekszáma és aránya mérsékelten emelkedett, míg az evangélikusok és főként pedig az izraeliták aránya csökkent. Ez utóbbi két felekezethez tartozók lélekszám-beli visszaesése a közismert történelmi traumákkal magyarázható. A negyvenes évek elején az országban élő zsidó vallású népesség felülmúlta a négyszázezetet, a zsidó felekezethez tartozók közel fele (185 ezer fő) a fővárosban élt, míg Békésben számuk alig haladta meg a hétezetet. A többségében neológ, kisebb részben pedig ortodox és statusquo ante zsidó közösségek leginkább a városokban (Békéscsaba, Gyula) és a népesebb községekben (Szarvas, Orosháza) alakultak meg. Az ország német megszállását követő hónapokban 1944 áprilisa és júniusa között először gettókba kényszerítették, majd pedig deportálták a generációk óta itt élő, döntő többségében már magyar ajkúvá lett zsidó családokat. A Dél-Alföldről indított szerelvények egy részét azonban Auschwitz helyett a Bécs melletti Strasshofba irányították. Így a szerencsés véletlennek köszönhetően a Békés megyei családok nagyobb arányban élhették túl a megpróbáltatásokat, mint az ország más részein élő hitsorsosaik. Kelet-Közép-Európában Horthy kormányzónak és a magyar politikai elit németellenes részének is köszönhetően csak a budapesti közösség került el a deportálására. A második világháborút követően a holokauszt túlélői közül számosan Amerikába vagy Palesztinába (Izrael) távoztak, illetve nem kevesen érezték úgy, hogy a népesebb városi közösség nagyobb biztonságot nyújthat számukra, ezért főként Budapesten próbáltak új életet kezdeni. Mindezen okok is közrejátszottak az 1949. évi népszámlálási adatok alakulásában.

A megyében közel háromszáz éve élő ortodox (görögkeleti) vallásúak száma ugyan nem jelentős, az azonban már kevésbé ismert, hogy a trianoni országterület e felekezet-

3. táblázat
A második világháború utáni népességmozgás hatása néhány Békés megyei település vallási összetételére

Település	Össznépesség			Római katolikus			Református			Evangélikus		
	1941	1949	Eltérés	1941	1949	Eltérés	1941	1949	eltérés	1941	1949	Eltérés
Békéscsaba	52 404	45 892	-6542	13 297	14 216	+919	4 385	4 750	+3 365	31 502	25 661	-5 841
Szarvas	25 023	22 728	-2 295	3 269	3 674	+405	677	792	+115	20 239	17 842	-2 397
Mezőberény	14 578	13 652	-926	1 293	2 226	+933	3 946	4 231	+285	9 071	7 050	-2 021
Tótkomlós	10 993	9 314	-1 679	838	2 322	+1 484	343	529	+186	9 577	6 303	-3 274
Köndörös	7 483	8 144	+ 661	1 969	2 465	+496	264	352	+88	5 120	5 121	+1
Nagybánhegyes	3 743	2 570	-1 173	492	828	+336	92	705	+613	3 110	1 022	-2 088

hez tartozó népességének több mint harmada élt Békésben. Az egyházközségek csaknem mindegyike román ajkú, Battonyán azonban a román mellett a szerb közösségnek is saját temploma van. Az ortodox felekezetűek lélekszámbeli visszaesése a trianoni országterületen már a húszas évek elejétől nyomon követhető, a határok kijelölése után ugyanis néhány ezer délszláv és néhány száz román ajkú polgár saját elhatározásából az utódállamokba költözött. Battonyáról is a szerb kormány által ígért jobb lét reményében mintegy ezren távoztak, akiknek egy része azonban látva a mostoha szerbiai körülményeket, visszatért szülőföldjére. A 2001. évi összeírás a görögkeletiek számának további visszaesését regisztrálta, és az ország e felekezethez tartozó népességének már 30%-a sem él megyénkben. Az ortodox vallásúak fogyása (a jelzett okok mellett) a baptista gyülekezetekbe való „betéréssel” is magyarázható.

A Békés megyei evangélikusok 1941 és 1949 közötti csökkenéséhez legfőképpen az 1946 és 1948 között lebonyolított lakosságcsere, illetve kis mértékben a németek (Mezőberény) kitelepítése járult hozzá. A Békés megyéből önkéntes elhatározásukból Csehszlovákiába költöző, magukat szlováknak vallók száma ugyanis felülmúlja a húsz ezret, akiknek több mint 90%-a volt lutheránus. Számos településen, így többek között Békéscsabán, Szarvason és Tótkomlóson is meggyengültek a gyülekezetek, sőt Nagybánhegyes éppen ezen okok miatt veszítette el korábbi meghatározó evangélikus többségét (3. táblázat).

A XIX. század közepétől a lakosság vallási összetételét illetően a békési településeken továbbra is kisebbségre változások, módosulások történtek. A XVIII. századi újratelepítést követően legtöbb helységben egy-egy, vagy egy-két felekezet hívei kerültek túlsúlyba, és ritkaságszámba ment az olyan város vagy község (Gyula), ahol három népesebb felekezet is gyökeret eresztett. A további belső vándorlások eredményeként számos településen újabb felekezetek képviselői jelentek meg, először csak szórványként, később azonban már gyülekezetet, egyházközséget szervezve. Ez főként a katolikusokra jellemző, akik a protestáns többségű községekben fokozatosan növelték lélekszámukat. Ennek ellenére még az 1941. évi felekezeti összeírás településenkénti számsorai is jól tükrözik a megye hármas felekezeti-területi tagoltságát: az észak-északkeleti református térséget, a középső vegyes, evangélikus–római katolikus és református lakosságú vidéket, ahol a jelentősebb evangélikus gyülekezeteket találjuk és végül a katolikus többségű (kelet-csanádi) végeket (1. ábra).

Az 1941, illetve 1949 óta eltelt több mint fél évszázad

során számos tényező befolyásolta egy-egy település lakosságának felekezeti összetételét, a vallási közösséghez való tartozás erősödését vagy gyöngülését, esetleg éppen eltávolodását, felekezetenkívülivé válását. A politikai okok közismertek, és az ország területén az egyház- és vallásellenes törekvések többé-kevésbé egyformán érvényesültek. Azt azonban mindenképpen számításba kell vennünk, hogy a „Viharsarok” részeként számon tartott Békésben az erős baloldali vagy éppenséggel szélsőbaloldali befolyás eredményeként, az osztályharcos szellem, a „klerikális reakció” elleni permanens küzdelem más megyéknél is erősebb volt, ezért félelemből, karriervágyból vagy egyszerűen csak közömbösségből, beletörődésből e vidéken az országosnál is nagyobb arányban hagyták el korábbi gyülekezetüket, egyházközségüket az emberek. Míg országosan csak minden negyedik állampolgár jelezte, hogy nem tartozik egyik felekezethez sem, vagy pedig nem kívánt e kérdésre válaszolni, addig Békésben ez az

arány elérte a 40%-ot, és közülük is egyedülállóan magas a felekezeti kötődést nem vállalók 30%-os részaránya. Minden bizonnyal másfél-két évtizeddel ezelőtt az említett számsorok akár büszkeséggel is eltöltötték volna az ideológiai harc Békés megyei élmunkásait. (4. táblázat) E téren – Szabolcs-Szatmár-Bereget kivéve, ahol mindössze 6% körüli volt az arányuk – az alföldi megyéket találjuk az „élbolyban”, a dunántúliakat pedig a „rangsor” végén. Ha az egyes településeken élők felekezethez való tartozását vizsgáljuk, megállapítható, hogy a 60% körüli megyei átlagon belül igen nagy a szóródás: a két végpontot Nagykamarás (93,2%), illetve Kertészsziget (5,5%) jelöli ki (2a. ábra). Az

4. táblázat

A felekezetenkívüliek és a felekezeti hovatartozásokra választ nem adók aránya megyénként (2001)

A felekezethez nem tartozók		A felekezeti hovatartozásukra választ nem adók	
sorrendje a legmagasabb értékek (%) szerint			
1. Békés	30,5	1. Budapest	15,1
2. Jász-Nagykun-Szolnok	25,6	2. Pest	11,7
3. Hajdú-Bihar	24,5	3. Csongrád	11,2
4. Csongrád	19,9	4. Fejér	11,0
5. Budapest	19,5	5. Komárom-Esztergom	10,3
sorrendje a legalacsonyabb értékek (%) szerint			
1. Vas	3,4	1. Szabolcs-Szatmár-Bereg	6,9
2. Szabolcs-Szatmár-Bereg	5,7	2. Tolna	6,9
3. Zala	6,1	3. Vas	7,0
4. Győr-Moson-Sopron	6,6	4. Zala	7,2
5. Somogy	8,7	5. Borsod-Abaúj-Zemplén	7,7

átlagot meghaladóan magas a felekezeti kötődést jelzők aránya a megye déli, nagyobb részt katolikus falvaiban (Csanádapáca, Medgyesbodzás, Nagykamarás), valamint az északkeleti, egykori bihari részeken (Körösnagyharsány, Biharugra), ahol viszont leginkább református közösségek találhatóak. Ugyancsak a lakosság döntő többsége nyilvánította ki vallási kötődését Kétsopronyban és Hunyán. A megye néhány északi településén (Kertészsziget, Ecsegfalva) ugyanakkor jóval alacsonyabb a vallási közösséget felvállalók hányada, míg a megye városainak többsége a megyei átlag körüli értékeket mutat.

A megye lakosságának felekezeti összetételében is kisebb átalakulás ment végbe az 1949 óta eltelt több mint fél évszázad alatt. Az elvándorlás és a negatív természetes szaporodási ráta következményeként több mint hetvenezzerrel csökkent Békés megye népessége, egyúttal pedig abszolút számokban kifejezve kevesebben lettek a vallási közösségekhez tartozók is. A felekezethez tartozását vállalók abszolút száma az 1949. évihez képest a felére csökkent, és jelenleg mindössze alig több mint 230 ezren vannak, a korábbi közel 470 ezerrel szemben. A katolikusok „mindössze” korábbi lélekszámuk kétharmadára estek vissza, míg a reformátusok és az evangélikusok a felénél is kevesebbre. Ezért növekedhetett közel hat százalékkal a katolikusok aránya megyénkben, jóllehet Békést még így is a legkevésbé katolikus megyék között tartják számon (5. táblázat). Összességében alig módosult az ország vallási térképe, továbbra is a dunántúli és az észak-magyarországi megyék alkotják a két katolikus tömböt. A reformátusok pedig a korábbiakhoz hasonlóan továbbra is a Tiszántúlon és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében tömörülnek. Az evangélikusok pedig a XXI. század elején is a békési, a nyugat-dunántúli és a nógrádi térségben vannak jelen számottevően, illetve a fővárosban él a honi evangélikusok mintegy hatoda-hetede, részarányuk azonban Budapesten az országos átlag (4%) körüli.

A 2001. évi megyei települési (felekezeti) adatok az 1941. évihez képest kisebb-nagyobb eltérést tükröznek (2b. ábra). Az északi református többségű megyeharmad városai közül Szeghalomban emelkedett a katolikusok részaránya. A legszembetűnőbb átalakulás azonban a középső harmad településein következett be. A szíkatolikus Endrődből és a református többségű Gyomából alakult város immár jelentős katolikus többséggel rendelkezik. A negyvenes évek végén a közép-békési mezővárosok közül csak Békésen és Gyulán voltak kisebbségben az evangélikusok. Az ezredfordulóra azonban már csak Szarvason tudták megőrizni elsőségüket a lutheránusok. Békéscsabán és Orosházán a katolikusok, Mezőberényben pedig a reformátusok kerültek lélekszámukat tekintve az élre. Elek római katolikuságának térvesztését a német ős lakosság háború utáni kitelepítésében kell keresnünk. A megye déli harmadában Tótkomlóson még éppen az evangé-

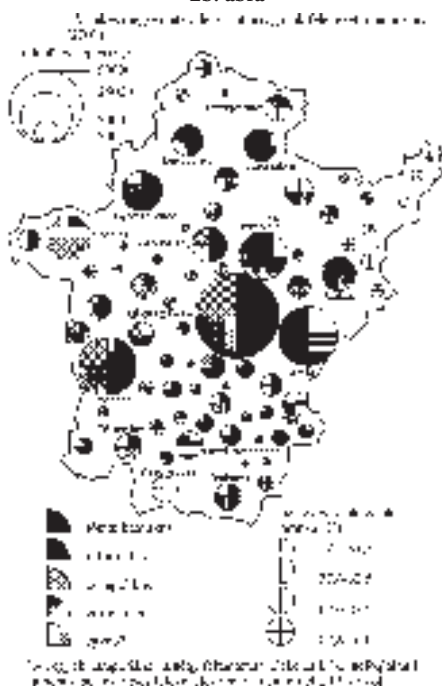

5. táblázat

A három nagy történelmi egyházhoz tartozó hívek aránya megyénként (2001)

Római katolikus		Református		Evangélikus	
Sorrend a legmagasabb értékek (%) szerint					
1. Zala	93,8	1. Hajdú-Bihar	64,5	1. Békés	19,1
2. Heves	90,0	2. Szabolcs-Szatmár-Bereg	47,7	2. Vas	8,7
3. Nógrád	89,1	3. Borsod-Abaúj-Zemplén	31,7	3. Győr-Sopron-Moson	8,3
4. Vas	86,7	4. Békés	30,8	4. Veszprém	6,3
5. Somogy	86,3	5. Jász-Nagykun-Szolnok	26,2	5. Nógrád	6,3
Sorrend a legalacsonyabb értékek (%) szerint					
1. Hajdú-Bihar	20,0	1. Nógrád	3,2	1. Hajdú-Bihar	0,5
2. Szabolcs-Szatmár-Bereg	27,9	2. Zala	3,5	2. Heves	0,6
3. Békés	45,0	3. Vas	3,9	3. Jász-Nagykun-Szolnok	0,7
4. Borsod-Abaúj-Zemplén	57,2	4. Győr-Sopron-Moson-	4,3	4. Borsod-Abaúj-Zemplén	1,0
Budapest	70,7	5. Heves	7,8	5. Csongrád	1,7

2b. ábra

likusok oldalára billen a mérleg. Medgyesyegyházán és Nagybánhegyesen azonban a katolikusok lélekszáma már nagyobb.

A nyolcvanas-kilencvenes évektől a napi sajtó vagy a rádió és a különböző tv-csatornák is egyre gyakrabban adnak hírt az új „egyházak”, szekták térhódításáról. Ezek az információk többnyire negatív képet rajzolnak a régebbi és újabb alapítású, a kívülállók által többnyire alig ismert kisebb vallási csoportokról. Legtöbb panasz azért éri az e csoportokat megszemélyesítő aktivistákat, mert térítésükkel egyre több család nyugalma dűljék fel. Előfordultak ugyanis olyan esetek, hogy egy-egy ilyen vallási közösségbe betért fiatal szinte kizárólagosan csak a „szekta” tagjai léteznek, más esetekben azonban a házastársak együtt vállalják fel új életmódjukat, vallási kötődésüket vagy már új környezetükből választanak maguknak társat. Ilyenkor természetesen harmo-

6. táblázat

Néhány Békés megyei település római katolikus népessége a népszámlálás, illetve az egyházi kimutatás (becslés) szerint (2001)

Település	A 2001. évi népszámlálás szerinti			Az egyházi kimutatás szerinti hívek száma	Arány: népszámlálás/ egyházi kimutatás
	Össznépesség	Felekezethez tartozók száma	Ebből római katolikus		
Békéscsaba	67 968	39 185	16 470	15 700	105,0
Gyomaendrőd	15 381	8781	5579	5 800	96,1
Gyula	33 041	20 078	8 879	15 400	57,7
Mezőkovácsháza	7 006	4 489	3 693	5 100	50,5
Bélmegyer	1 174	574	179	270	66,3
Csanádapáca	2 879	2 319	2 000	3 000	66,6
Dombiratos	753	600	549	950	57,8
Hunya	814	696	630	900	70,0
Kétsoprony	1 559	1 295	1 056	1 080	97,8
Újkígyós	5 707	4 790	4 104	3 840	106,9

nikus családi közösségek is kialakulhatnak. A közvélemény nem kis részében még napjainkban is keveredik a kiségyház és szekta fogalma. A nagy történelmi egyházakon (római és görög katolikus, református, evangélikus, izraelita) kívüli felekezeteket, vallási csoportokat ugyanis többnyire szektaként tartja számon a közvélekedés, függetlenül attól, hogy azok szigorúan zárt közösséget képeznek-e. Így előfordul, hogy a magyarországi baptista közösségeket is a „szektások” közé sorolják, jóllehet az Amerikai Egyesült Államokban éppen ők alkotják az egyik legnépesebb protestáns felekezetet. A 2001. évi vallási adatok nem tükrözik a kisebb vallási csoportok előretörését. A több mint száz kiségyházhoz, vallási csoporthoz, melyek közül a Jehova Tanúi, a Hit Gyülekezete és a Krisna-tudatú hívők a legismertebbek, mindössze nyolcvanezren tartoznak, vagyis a felekezetsválasztók alig több mint egy százaléka. Békésben arányuk valamelyest nagyobb: 1,7%.

A római katolikus és az evangélikus egyház, pontosabban az egyes egyházközösségek, gyülekezetek kimutatásai a hozzájuk tartozó hívek lélekszámáról és a népszámlálási adatok többé-kevésbé „szinkronban” vannak egymással, jóllehet néhány település esetében jelentős az eltérés. Még egy-két évvel ezelőtt is, amíg a 2001. évi népszámlálás felekezeti adatai nem kerültek nyilvánosságra, alkalmanként egyházi körökben is fogós kérdésnek számított a magyarországi települések lakosságának felekezeti megoszlása, a megoszlás számszerűsítése. Az egyházfenntartási járulékot (adót) fizető egyháztagok és családtagjaik, illetve a protestáns egyházaknál a választási névjegyzékbe felvettek száma ismert volt, róluk pontos kimutatást vezettek az egyházi tisztviselők. Ők azonban legtöbbször csak egy részét (negyedét, felét, jó esetben háromnegyedét) jelentették a korábbi gyülekezetnek. Az egyházat meggyőződésből (materialistává válás) vagy karriervágyból (párttagság) tudatosan elhagyók képezték a másik, nem túl népes réteget. E két „végpont” között találunk azonban egy nagyobb csoportot, akik alkalmanként még igénybe veszik az egyházi szolgáltatásokat. A hatvanas évektől ugyanakkor csaknem általános tendenciaként értékelhető, hogy egyre kevesebb gyermeket keresztelnek meg, míg az elhaltak többségét egyházi szertartás szerint temetik el. Gyakran előfordult, hogy az egyházi adót nem fizetők is családtagjaiktól egyházi szertartással vettek végső búcsút, vagy gyermekeiket megkeresztelték, később esetleg még templomi esküvőt is kértek számukra, ezzel azonban évekre-évtizedekre megszakadt kapcsolatuk a gyülekezettel. E népes csoporthoz tarto-

7. táblázat

Néhány Békés megyei település evangélikus népessége a népszámlálás, illetve az egyházi kimutatás (becslés) szerint

Település	A 2001. évi népszámlálás szerinti			Az egyházi kimutatás szerinti hívek száma ¹	Arány: népszámlálás/ egyházi kimutatás
	Össznépesség	Felekezethez tartozók száma	Ebből evangélikus		
Békéscsaba	67 968	39 195	13 935	18 100	73,3
Mezőberény	11 389	6 647	2 212	2 729	81,0
Orosháza	31 764	16 978	6 652	11 723	45,2
Szarvas	18 497	11 099	6 664	9 068	73,3
Tótkomlós	6 547	3 750	1 934	5 301	36,5
Gerendás–Csorvás ²	7 326	4 366	1 170	1 800	73,1
Kondoros	5 921	3 866	2 471	3 000	82,4
Medgyesegyháza	4 098	3 202	971	3 040	31,9
Nagybánhegyes	1 490	1 107	373	450	82,9

¹ A gyülekezethez tartozó szórványokkal együtt

² A két település együttesen

zők állásfoglalása vált tehát döntő fontosságúvá a 2001. évi népszámláláskor, illetve ők voltak azok, akiket az egyházi becslés kiszámíthatatlan alanyaiként tarthatunk számon (6. és 7. táblázat).

Mindenesetre az elkövetkezendő években az egyházi és világi szakemberek számára egyaránt nélkülözhetetlenek a 2001. évi népszámlálási-felekezeti számsorok, mivel további vizsgálatainknak egyik tárgya éppen az lehet, milyen helyi okokra, esetleg más tényezőkre vezethető vissza, hogy egyes települések lakossága kisebb, míg másoké jóval nagyobb arányban jelezte felekezeti kötődését. Holott ezt az eltérést a gyülekezeti élet élénksége, intenzitása vagy az egyházi statisztika (keresztelés, házasságkötés, temetés) számos esetben nem támasztja alá. Ugyancsak szélesebb körű szakmai és részben közérdeklődésre tarthat számot annak a kérdésnek a megválaszolása is, hogy miként vesztette el egy-egy felekezet települési elsőbbségét, jóllehet ezt sem demográfiai, sem pedig migrációs okok nem indokolják.

Irodalom:

Andorka Rudolf: Vallásosság és egyházak a 20. században – fő tendenciák és nyitott problémák. In: INFO – Társadalomtudomány. (Szerk. Enyedi György és Tamási Péter.) 1991. július, 17. sz. 41–48. o.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára I–IV. Pest, 1851. (Reprint kiadás 1984.)

Hunyadi László: A világ vallásföldrajza. Bp., 1995.

Kamarás István: Kis magyar religiográfia. Pécs, 2003.

Karácsonyi János: Békésvármegye története. II. kötet. Gyula, 1896.

Palugyay Imre (ifj.): Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest, 1855.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999.

Sólyom Jenő (Szerk.): A Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerülete az ezredfordulón. (2000–2001.) Bp., 2002.

Szeged-Csanádi Egyházmegye kalendáriuma a 2003. évre. Szeged, 2003.

Tomka Miklós: Vallás és vallásosság. In: Társadalmi riport 1990. (Szerk. Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György.) Bp., 1990.

Tomka Miklós: Vallás, szociológia, politika. Replika, 1993. 11–12. sz. 181–196. o.

Források:

1. és 2. táblázat: Az 1941. évi népszámlálás 2. Demográfiai adatok községek szerint. Bp., 1976. (Történeti statisztikai kötetek) 20–21. o.; Az 1990. évi népszámlálás – Magyarország nemzetiségi adatai megyénként. Bp. 1992. 72. o.; 2001. évi népszámlálás 5. Vallás és felekezet. Bp. 2002. 46. o.

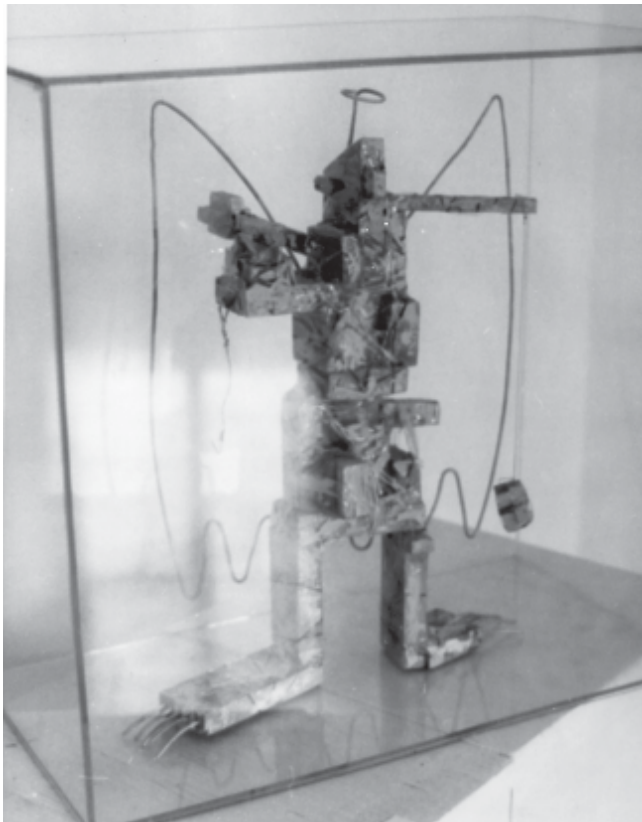
3. táblázat: KSH Levéltára, Népszámlálási Osztály Bp.; Az 1949. évi népszámlálás A. 44/29–30.

4. és 5. táblázat: 2001. évi népszámlálás 5. Vallás és felekezet. Bp., 2002. 46. o.

6. és 7. táblázat: 2001. évi népszámlálás i. m. 57–58. o.; Sólyom László (Szerk.) i. m. 414–415. o.; Szeged-Csanádi Egyházmegye kalendáriuma i. m. 128–154. o.

1. ábra: Az 1941. évi népszámlálás i. m. 188–191. o.

2. a. és b. ábra: A 2001. évi népszámlálás i. m. 57–58. o.

Tokio–New York, Well, Well Terminátor (1993, fa, fém, üveg; 40×30×25 cm;
fotó: Boldog Gusztáv)

Erdész Ádám

A siker változó formái

Várossiker alföldi nézőpontból

Szerk. Timár Judit, Velkey Gábor

A siker az elmúlt évtizedben a gazdaságtól, a művészetig, mind a közösségek, mind az egyes ember életében kulcsfogalommá vált. Természetes, hogy sokan próbálják definiálni a siker fogalmát, és még többen kutatják a hozzá vezető utat. Az *MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének* munkatársai is a siker nyomába szegődtek: az Alföld II. Program keretében azt vizsgálták meg, hogy a piacgazdasági átmenet során hátrányos helyzetbe került Alföld egyes városai miért tudtak az új viszonyokhoz alkalmazkodni, és mennyiben váltak a településhálózat megújulásra kész csomópontjaivá.

A kutatás irányának kijelölésekor először is arra a kérdésre kellett teoretikus igényvel válaszolni, hogy egy-egy város fejlődése során mik a siker kritériumai. A kutatócsoport által áttekintett elméleti kérdések és a következtetések összegzését a kötet egyik szerkesztője, *Timár Judit* végezte el. Egymás mellé helyezte a várossiker igen elterjedt verseny- és gazdasági szemléletű értelmezési modelljeit, valamint e modellek kritikáit. A '90-es években, a piacgazdaság kiépítésével párhuzamosan, a gazdasági szemléletű sikerkoncepció vált uralkodóvá a hazai települések teljesítményének mérésekor. Egy-egy város fejlettségi szintjét leginkább a népesség számával és összetételével, a helyben termelt GDP értékével, a foglalkoztatottság arányszámaival, a multinacionális cégek jelenlétével, a humán tőke arányával jellemezték. A rendszerváltást követő gazdasági átalakulás időszakában a magyarországi kutatók figyelmét a verseny szemléletű interpretációk kritikája alig-alig keltette fel. Ezzel szemben az alföldi városokat vizsgáló kutatócsoport a nemzetközi szakirodalom alapján számos versenykritikai elgondolást tett mérlegre. Először is azt, hogy a gazdasági verseny vállalatokra szabott koncepciója aligha alkalmazható jelentős módosítás nélkül a városokra. Már csak azért sem, mert a versenyben alulmaradt városokat – a gazdaságtalan üzemekkel ellentétben – nem lehet egy gyors csődfelszámolás keretében megszüntetni. Magától értetődő, hogy a siker régióként és településtípusonként eltérő. Vannak területek, ahol a városok lakossága a részleges innovációt is kevésnek tartja, másutt a bevált modellek adaptációja komoly előrelépésnek számít. Kérdés, hogy egy-egy város gazdasági sikere polgárainak egészét érinti-e, vagy esetleg éppen településen belüli polarizáció, s így konfliktusok forrásává válik. A kutatási koncepció kidolgozásakor a csoport tagjai komoly figyelmet szenteltek a várossiker és a társadalmi kohézió kapcsolatát boncoló felvetéseknek, többek között Giddens gyakorlati politika terén is eredménnyel alkalmazott „befogadás” elvének. A vizsgálat kereteinek kijelölésekor ugyan-csak nagy gondot fordítottak az életminőség kvantitatív eszközökkel nehezen megragadható paramétereire: például arra, hogy milyen tényezők befolyásolják leginkább egy város lakóinak elégedettség érzését. Milyen szerepe lehet a siker szubjektív megélésében az adott településen érvényesülő interperszonális kapcsolatoknak vagy akár a hagyományok biztonságérzetet adó rendjének?

A kutatás koncepciójának kialakításakor a csoport tagjai – úttörő módon – a siker matematikailag mérhető és elemezhető paramétereinek vizsgálatával egy szintre emelték

a várossiker szubjektív módon megélhető tényezőinek feltárását. Timár Judit megfogalmazásában: „Koncepciónk ... alapelemeként várossiker-kutatásunkban szembesíteni próbáltuk az *objektív statisztikai mutatókkal mérhető világot* és a *városlakók által megélt valós, létező világot*.” A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az ilyen jellegű kutatásoknál hagyományos matematikai-statisztikai módszerekkel elemezték a városok gazdasági-társadalmi jellemzőit, országos és alföldi viszonylatban. A kvantitatív módszerekkel kiszűrt sikeres városokban azután sor került a személyes jellemzők vizsgálatára: „Arra tehát, hogy a *városlakók milyennek látják saját településüket*, sikeresnek tartják-e vagy nem, s ők maguk miben mérik a várossikert.” Az utóbbi kérdéseket mélyinterjúk és kérdőíves felmérések révén próbálták meg feltárni. Az interjúkkal – korábbi vizsgálatoktól eltérően – nem csak a versenyszféra szereplőinek véleményét kívánták megismerni, hanem megkelesték a közigazgatás, a kulturális élet, az egészségügy meghatározó személyiségeit is. A városenként 500 fős mintán elvégzett kérdőíves felmérés kiterjedt a kiválasztott városok vonzaskörzetében fekvő községekre is. Minden város közeléből egy magasan fejlett és egy a fejlődésben elmaradt településen is elvégezték – 100–100 fős mintán – a felmérést. A kutatás térbeli kiterjesztése révén további dimenziókból vizsgálhatták meg egy-egy város sikerességét. Nevezetesen: vajon a kívülállók értékítélete hol különbözik, és hol egyezik a várossikerével.

A kutatás koncepciójának sarokköve volt az „alföldiség” megjelenítése. „Az Alföldet nem egyszerűen a sok közül egy lehetséges »vizsgálati terepnek« tekintettük, hisz magunk is egyetértünk azzal a véleménnyel, hogy a területi sikernek (versenyképességnek) számos területi (regionális, településhierarchia szerinti) sajátossága van” – olvashatjuk a bevezető tanulmányban. Az „alföldiségből” adódó történeti meghatározó tényezőket *Beluszky Pál* tekintette át. *A Nagyalföld történeti földrajza* című munkájának legfontosabb megállapításaira alapozva a mezővárosi fejlődési modell továbbélő hatásait emelte ki.

A távoli múlt meghatározó tényezői után az alföldi városok fejlődésének 1990 utáni feltételrendszerét *Kiss János Péter* foglalta össze. Jól dokumentált megállapításai közül az egyik legfontosabb az, hogy amikor az ország áttért a piacgazdaságra, s a területi különbségek alakulásában a gazdasági folyamatok váltak dominánssá, csakhamar kiderült, a korábbi, valamelyest kiegyenlített térszerkezet gazdasági alapját mesterségesen hozták létre, s természetes piaci körülmények közepette nem tartható fenn. A szocializmus évtizedeiben telepített ipar nagy része összeomlott; a privatizáció során súlyos hátrányt jelentett, hogy a privatizálható vagyon a hat alföldi megyében az országos értéknek mindössze egy tizedét tette ki. A regionális- és a gazdaságpolitika eszközeit alkalmazó állami politika pedig – *Kiss János Péter* hangsúlyos megállapítása szerint – nem tudta érdemben befolyásolni az Alföldet jelentős hátrányba hozó gazdasági folyamatokat. A negatív irányú változások leginkább az alföldi településhálózat belső differenciálódásában mutatkoznak meg. A hat alföldi megyében – 2000-ben – az egy lakosra jutó adózott jövedelem eleve csak 75%-a volt az országos átlagnak, s e jövedelem is igen aránytalanul oszlott meg. A nem megyeszékhely városok jövedelemelőnye – ugyancsak 2000-ben – a falvakkal szemben 41%, míg a megyeszékhelyek előnye 109% volt. Azaz, még a sikeres városok mögött is igen-igen szomorú háttér húzódik meg, s nyitva van a kérdés: vajon a térség egészének sorsát a fejlődő szigetek vagy a leszakadó falvak és kisvárosok fogják-e meghatározni.

A Csatári Bálint által összefoglalt – az alföldi városok esetében összesen 36 mutatóra alapozódott – faktoranalízis vizsgálat eredményeként a régióközpontok közül Szeged,

a megyeszékhelyek közül Szolnok, míg a kisvárosok kategóriájában Mátészalka, Gyula és Kalocsa bizonyult a legsikeresebbnek. A mennyiségi és minőségi analízis eredménye e településeknél mutatta a legkisebb különbséget. A kisvárosok esetében a kiválasztásban bizonyos területi szempontok is érvényesültek.

A sikeres városok gazdasági, társadalmi viszonyait feltáró kérdőívek feldolgozását *Murányi István* és *Szoboszlai Zsolt* végezte el. (Magát a kérdőívet a kötet egyik szerkesztője, *Velkey Gábor* állította össze.) A települések demográfiai viszonyaitól a polgárok értékviszonyaitól, interperszonális kapcsolatrendszeréig terjedő felmérés néhány kiragadott, érdekes eleme: a munkahelyek ágazati megoszlásánál minden településen a közalkalmazottak és a társas vállalkozásokban alkalmazottak száma a legnagyobb. A gazdasági téren a városoktól elmaradó magasan fejlett községek társadalma a városokénál és az alacsonyban fejlett községeknél nagyobb kohéziót mutat, e települések lakói bizakodóbbak és elégedettebbek a többiekénél. E települések mutatói arra utalnak, hogy a hasonló helyzetű községekben a kisebb befektetések is igen jól hasznosulhatnak. Mind a községekben, mind a városokban a település fejlődése szempontjából a helyi önkormányzatnak tulajdonítanak legnagyobb szerepet, s a sikertelenség felelőseit is az önkormányzatokban keresik. A megkérdezettek döntő többsége a fejlődésben lemaradt területek preferálását támogatja. A forrásokból mindenütt az egészségügyre költenének legtöbbit, de előkelő helyen szerepel az oktatásügy is. A fejlesztések közül egyöntetűen az infrastruktúrát és a közszolgáltatásokat tették az első helyekre. Meglehetősen alacsony a társadalmi aktivitást mutató egyesületi tagsági arány, településtípustól függetlenül 15%. Ennek ellenére a lakóhelyhez kötődésben messze nem csak az egzisztenciális szempontok játszanak szerepet.

Az együttes vizsgálatot a kutatásban szereplő városokról készített, beszédes címmel ellátott esettanulmányok zárják. (Szeged: Kihasztnalatlan tartalékok és részsikerek / *Nagy Erika – Nagy Gábor – Kiss János Péter*; Szolnok: Az alulról építkező fejlődési út esélyei / *Szarvák Tibor* ; Mátészalka: Siker vagy reményt keltő kitérési kísérlet / *Baranyi Béla – Balcsók István*; Kalocsa: Kisváros nagy feladatokkal / *Duró Annamária – Tóth Krisztina*; Gyula: Elszalasztott lehetőségek vagy irreális elvárások? / *Velkey Gábor*.) Az egyaránt érdekes és töprengésre késztető tanulmányok közül e helyen egyet szeretnék kiemelni, mégpedig a Gyuláról szólót. Gyula kedvező infrastruktúrájának, az alacsony munkanélküliségnek, színvonalas idegenforgalmának, kiemelkedő egészségügyi szolgáltatásának köszönhetően került be a sikeres városok közé. „A város sikerei tehát a harmonikus-szolgáltató kisvárosként értelmezhetők elsősorban” – foglalta össze véleményét az elemzést végző Csatári Bálint. A kvantitatív adatoknak ellentmondva Békés egykori székhelyének lakói kiugróan elégedetlenek városukkal. Az öt vizsgált város lakóinak 40%-a minősítette saját települését fejlődőnek, ugyanez az arány Gyulán mindössze 24%. S az itt élők minősítették legnagyobb arányban hanyatlásnak az elmúlt éveket. A vizsgálat során mérték, hogy a helyi társadalom felső rétegeinek véleménye mennyivel tér el az átlagtól. Az anyagi javak terén – 3 évesnél fiatalabb gépkocsi, jólétet mutató műszaki eszközök stb. – vagy a szellemi tőke terén – diploma, nyelvvizsga – kedvezőbb helyzetben lévők lényegesen, olykor 10–20%-kal is jobbnak látták városuk helyzetét. Ezzel szemben Gyulán a gazdasági szempontból magas státusúak csoportjának csak 6,5%-a látta fejlődőnek a várost. A diplomások között ez az átlag 10%, a nyelvvizsgával rendelkezők között mindössze 6,3%. Az esettanulmány szerzője, *Velkey Gábor* a különös eredményt azzal magyarázza, hogy a település polgárai elsősorban a város korábbi státusá-

hoz, a szomszédos Békéscsabához, a városban a gyógy-idegenforgalomnak köszönhetően régóta jelen levő nyugati turisták által reprezentált életszínvonalhoz mérnek. E megállapítást kiegészíti azzal, hogy a városban kimondottan nagy számban élő értelmiségi – benne a kiugróan magas arányú közalkalmazotti – rétegnek illúziói voltak a rendszerváltozást illetően. A felsoroltak mellett szó esik még az önkormányzati konfliktusokról mintokról és következményről. Ezen a téren alighanem mélyebb elemzésre lenne szükség. A városokról szóló esettanulmányok szerzői igen óvatosan, távolságtartással kezelik a politikum szféráját, noha mint idéztem, a megkérdezettek elsöprő többsége egy-egy város vagy község életében a legmeghatározóbbnak a helyi önkormányzatok szerepét látja. Itt tovább kellene vinni a kutatást. A városokat bemutató esettanulmányok között Szarvák Tibor a Szolnokról szóló fejezet történeti részében kiemeli, hogy milyen nagy szerepe volt egy-egy, „polgári ethoszt” megtestesítő, karizmatikus személyiségnek a város történelmében. Az ismertetett kutatásban nyitva maradnak bizonyos kérdések: vajon a város-sikerben mekkora része van egy-egy szerencsésen kiválasztódott városvezetésnek? Van-e olyan értékrend – természetesen nem a politikai kötődésre gondolok –, amely előre mozdítja egy viszonylag kedvező adottságú város fejlődését. Egyáltalán modellezhető-e, hogy a helyi elit mely csoportjai milyen mértékben vállalnak szerepet a sikeres városok vezetésében. A konkrét gyulai vizsgálat esetében e kérdés úgy hangzana, miért marad következetesen távol a helyi elit számos meghatározó csoportja az önkormányzattól?

A vizsgálódás a jelzett irányba folytatható is lenne. Az Alföldi Tudományos Intézet kötete bizonyára más irányú kutatásokat is fog inspirálni, hisz a jelen munka először emelte a gazdasági szemléletű paraméterek mellé a társadalmi közelítés szempontjait. A vizsgálat eredményei a településfejlesztés terén is jól hasznosulhatnak, az elemzések világosan mutatják, hogy egy-egy város életének mely területét lehet az ott élők számára kellemesebbé tenni nagyobb beruházások nélkül is.

Angyali kikötő (performansz, 1997; fotó: Nyári Attila)

Szilágyi András

Vétkes idő performer anygala

BMZ új dadaizmus és képzőművészetének esztétikai és filozófiai panorámája

Bevezetés

Nemcsak a képzőművészetre, de minden művészetre igaz, hogy saját helyi feltételrendszerében ismerjük meg valójában. Baji Miklós Zoltán (BMZ), egy művészeti centrumoktól távoli helyen, a békési régióban végzi alkotótevékenységét. Egy új nemzedék tagjaként, alkotóként és szervezőként egyaránt meghatározó képviselője lett a Viharsarokban lezajlott alternatív képzőművészeti folyamatoknak.

A személyessé tett vizuális fenomenológia kialakulása

Baji Miklós Zoltán festő, szobrász, *intermediális* művész 1961-ben született Békésen. Itt, az alföldi mezővárosban működő művésztelepen, Lóránt János Demeter szakmai segítségével ismerkedett meg a képzőművészet alapjaival. Első képét a Békési Művésztelepen rendezett tárlaton állította ki a nyolcvanas évek közepén. Stíluszemléleti hatások önisméltése után vált nyilvánvalóvá, hogy számára a vizuális kommunikáció elementáris erejű, személyes létvalóság. Ekkor a Megyei Művelődési Központban dekoratőrként, majd nyomdászként dolgozott.¹ Vallomása szerint a régió képzőművészeti tradíciója, „ez a szegényes ingerkínálat nem elegendő a fiatal, megismerni, tanulni vágyó, lángoló művészpálántáknak, akik befogadásra és megmutatásra vágnak”. BMZ nem a hivatalos művészképzés keretei között, és nem (is) a hagyományos kifejezési formákban kereste a vizuális ingerkínálat bővülését. Az elkertülő úton mégis megtett és elvégzett szakmai képzést a Népművelési Intézet és a Múcsarnok által szervezett nemzetközi kiállítás-szervező tanfolyam (Angyal Mária és Misch Ádám vezetésével), és alkotótáborokban való részvételek jelentették számára (Siófok, Dömsöd, Szentendre, Mór és Hédervár). Itt ismerkedett meg többek között Hegyi Lóránd, Frank János, Mezei Ottó művészettörténészekkel, Samu Géza, Bereznai Péter képzőművészekkel, Bachman Gábor és Rajk László építészekkel. Betekintést nyert a vizuális kultúra aktuális hazai és nemzetközi áramlataiba. Érzékelhetővé válik számára, hogy az új, felnövekvő generáció szubkultúráját egyre inkább a McDonald's-szindróma, a hollywoodi gyorsfogyasztó üzem „termékei”, és az emberi kultúrát „egyszikűvé” tévő reklámok határozzák meg. A fogyasztói társadalom az emberek leelemibb vágyait igyekszik kielégíteni, ilyen értelemben lefelé tolja az igény-szintet. Ennek a folyamatnak legfőbb sajátossága, Jose Ortega y Gasset felettébb találó megfogalmazása szerint: „az önmagába mélyedés képtelensége, hiánya”.² A tömegesedő ember ekképpen nemcsak valakivé lehet, hanem hiányában akárkivé is fakulhat. A képzőművészeti alkotótáborokban, a kifejezés önismereti módján Misch Ádám és Samu Géza tudatosítják a benne konstruálódó dadaista látásmód személyességét. Nem vélet-

¹ Markója Csilla: Baji Miklós Zoltán (BMZ Hungarian Artangel). In: Kortárs Magyar Művészeti Lexikon I. kötet. Főszerkesztő: Fitz Péter. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1999. 99. p.

² Jose Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Nagy Világ Kiadó, Budapest, 2003. 82. p.

len, hogy ebben a létáldozati kifejezésmódban találja meg a „cél-okot”, a fogyasztói társadalom kritikai és ellen-kulturális attitűdjét, formálódó művészetének testi dimenziókban is őrzött hatásmechanizmusát. A magyarországi társadalmi és politikai rendszerváltozástól függetlenül, az úgynevezett mindent átfogó felvilágosult racionalizmus szellemi hajtóereje nem csupán megrendült, hanem lassan önmagába is hullt. Következményeit tekintve az új már nem téríti le abszolút módon a régit. A haladás nagy filozófiai rendszereiben „a teljesült tartalom önmagát mozgató lelke” nem tudott érvényesülni, mert minden lehet egyszerre és egyidejűleg modern és elavult is.³ Nevezhetjük ezt a „szabad ésszerűséget” olyan posztmodern állapotnak is, ahol a posztmodern – Steiger Kornél szarkasztikus pszeudo Heidegger értelmezése szerint a „pont fenomenológiájának” felel meg.

BMZ azon túl, hogy plurális szerkezetűvé kívánta tenni a helyi vizuális szellemteret, a benne élő és formálódó képzőművészeti formanyelvet a performansz kifejezésmóddal akarta honosítani és megújítani, de ugyanakkor be kívánta bizonyítani, hogy amit más művészeti centrumok alkotói a képzőművészetben elfogadtattak, az egy magyarországi régióban is érvényessé tehető. Minden megkésettség ellenére, de minden provinciálisnak tetsző analógia nélkül, ahogy az impresszionizmus elágazásaiban, a nagybányai festészet is más volt mint a francia, ugyanúgy más lesz, más lett, a nemzetközi forrásokból szerveződő regionális magyar dadaizmus is. Ehhez az önmagát kereső, a folytonosságában is megújuló műfaj honosításához – a múlt század elején Európában kialakult izmusokban, illetve a század vég európai és amerikai művészetének irányzataiban – talált Baji tájékozódási pontokat, különösen a dadaizmusban, ahol a klasszikus meghatározottságú műfaji határok már nem voltak egyértelműen elkülöníthetőek. Ugyanakkor nem elhanyagolható szempont, hogy Baji annak a nemzedéknek a tagja volt, aki legalább olyan fontosnak tartotta (és tartja ma is) az ecsetfogás gesztusát, mint a számítógép használatát.

A művészeti funkciók megváltozásának helyi érvényesítése

BMZ 1989-ben szakított a hagyományos táblakép műfajával és megrendezte Békéscsabán az első nyilvános happeninget *INTERNACIONAL ORGAZMUSTRA* címmel. Allan Kaprow, a happening teoretikusa szerint az ilyen esemény meglévő forgatókönyv szerint bárhol és bárki által előadható, de csak egy alkalommal. Baji Miklós Zoltán a fenti koncepciót követve kilépett a kétdimenziós képsíkból, s a tárgykészítés térbeli kiterjedésére, valamint az emberi környezet új szemléletű téralakítására helyezte a hangsúlyt. Az első időszakban – a társadalmi változások kihívásának megfelelően – igen erőteljes politikai-agitatív indíttatás határozta meg vizuális szellemterét, amiben pacifista, anarchista céltételezés mögött a konzervatív ízlésrend tagadása húzódott meg. A közönségi erkölcs bomlása következtében kialakult szellemi vákuum, az erkölcsi értékvesztés, az anómia áthatotta (áthatja) az egész magyar társadalmat. A régi értékek széthullásának, az aura társadalmi, történeti és egyéb faktorai megrendülésének időszakát éltük és éljük át. Ezért Baji törekvéseinek célja, hogy provokatív, szentségtörő ironiával közvetítsen, illetve médiumként bevonja a közönséget egy alkotás történéseibe. Felmerülhet a kérdés: lehet-e ily módon közvetíteni a műalkotást. Értelmezésemben a válasz csak az ember, s a műalkotás létfeladottságával lehet kapcsolatos. Ekképp a hermeneutika gadameri

³ Wilhelm Friedrich Hegel: A szellem fenomenológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 36. p.

módszerét alkalmazom, amely szerint a megértést a különböző horizontok egymásba hatolása és összeolvadása biztosítja. A vizsgálati tárgyból következően a legfontosabb kutatási célom az, hogy BMZ művészetének filozófiai értelmezésében, bizonyíthatóan egybeolvadnak-e az úgynevezett megértési köröket képző horizontok.

A Baji által kezdeményezett alternatív képzőművészeti változások az első időszakban a helyi társadalom közegellenállásába ütköznek: „a „helyi idő” nehezen vesz tudomást a művészeti funkciók megváltozásáról, a műtárgy árujellegét tagadó gondolati irányzatokról.”⁴ Ennek ellenére Baji, egy helyi, fiatal értelmiségi csoport támogatása mellett folytatta ingergazdagító tevékenységét. A fentiek kiemelése azért válik fontossá, mert BMZ a kezdetekben inkább ösztönösen, mintsem egy előre elkészített stratégiai terv követése szerint alakította és hozta létre alternatív irányokat képviselő művészetét. Alkotótevékenysége egyre inkább összefonódott a magyarországi performansz művészet szervezőtevékenységével, és már egyre tudatosabban a közép-kelet-európai régió művészeti eseményeinek összefogásával, a nemzetközi művészeti életbe való bekapcsolódásával is.

Alkotói manifesztumának kinyilatkoztatása szerint a megfogalmazott cél az, hogy minél több érdeklődő, minél több Békés megyei fiatal, nyitott lélekkel „kerüljön ki az ART-ŰRBE, amely ránk szakad a világ gyors tágulásával”. Baji a protestálás első szervezeti kereteit a Vihar Galéria életre hívásával teremtette meg 1988–89-ben. Itt, a saját egyéni kiállítások megrendezésében korlátozott autodidakta (amatőr) alkotó (alkotók) és az úgynevezett hivatásos művészek státusát, mint együtt-szervezőelvet, a minőségben oldotta fel. Ugyanakkor, a kilencvenes években induló újságírói és médiabeli szerepvállalásait is e képzetes és a politikai aktivitást sem nélkülöző reform cselekvés határozta meg.

Baji Miklós Zoltánnál éppen a személyes és személytelen erővonalainak (mélylélektani) találkozása jelöli ki azt a pontot, ahol mindenki mástól elkülönítő sajátja éppen egybeesik azzal, ami összeköti őt azokkal a képzőművészekkel, akik szintén ebben a szellemterében mozogtak vagy mozognak. Ezen hazai kapcsolódási pontokat Szentjóby Tamás, valamint Altorjay Sándor 1966-ban rendezte első happeningjeiben, Erdély Miklós intermedialis gyakorlataiban, de elsősorban a fiatalon elhunyt Hajas Tibor tragikus erejű, megismételhetetlen performanszaiban találhatjuk meg. Ez utóbbi kapcsolási pont egész vizuális szemléletét vissza-visszatérően meghatározza, amelynek eszköze a lét kimondású művészet, amiben már saját testével (is) közvetlenül is „érdekelt” volt. Még további reveláló, áthagyományozódó erővel bírt vizuális szellemterében Eyas Kovács József (1933–1991) konstruktivista és absztrakt expresszionista képzőművész hatása is. Ez a Kétegyházában, szerzetesi magányban élt és alkotott képzőművész a helyi kultúrpolitikai irányítás tiltása alatt állt, s csupán a nyolcvanas évek közepén elvégzett, a megyei képzőművészeket ideológiai megbízhatóság szerint felülvizsgált besorolása alapján „nyerte el” az élni, illetve bemutatni engedő TÚRT minősítést. Ez a tragikus életű zseni, az 1960-as, 1970-es években olyan magasrendű művészetet hozott létre, amelynek értéke egyenrangú a kvalitásos hazai kortárs mesterek életműveivel.

Ugyanakkor BMZ vizuális szellemtere – más irányú nemzetközi áthatásokban – Herman Nitsch, Otto Muehl, Georg Brus és Rudolf Schwarzkogler életművével, valamint a Joseph Beuys által képviselt mágikus-allegorikus tárgyfeldfogással tartott és tart ma is rokonságot. Fontos hangsúlyoznom, hogy BMZ vizuális látásmódjában az akciók,

⁴ Szilágyi András: Szarvashajó a vadvizeken. In: Bárka 2002/4. 126–128. p.

a performanszok (dokumentumok, akciófotó-művek, videó-akciók) kiemelt helyett foglalnak el.

Ebből következően BMZ nem csak a saját testét, nem csak a saját személyiségének mélylélektani effektusait, hanem táji környezetét is témaként és kifejezőeszközként használja. Radikalizmusát a zárt, intézményes kultúrpolitikai mechanizmus, a konzervatív művészeti szemléletet továbbörökítő viselkedéssel szembeni ellenállás éppúgy generálta, mint saját, a lét identitását kifejezni akaró, úgynevezett el nem rejtettség gesztusrendszere. Ekképp értelmezésében a művészet mindig valamilyen feltételrendszer adottságaiban meglévő eredmény, ami kielégíti az igazság alkotó követelményét.

A MASE (Megyei Alkotókat Segítő Egyesület) „alkotva szeretnénk létezni” programja szerint olyan alkotó-társaságot hoztak létre, amely morálisan elkülönül a régióban kialakult művészetpolitikai közállapotoktól és a művészeti élet közszereplőitől. A *Nagykabát* c. művészeti akcióval együtt közzétett, Gubis Mihály által megfogalmazott kiáltványuk szerint: „Intrikusok, önös érdekek építőköveit rakók, egzisztenciális előnyöket hajszolók, válogatás nélküli eszközöket felhasználók kívánják magukat hivatalossá tenni. Trófeák és üres címek eléréséért mit meg nem tesznek! Lassan ott tartunk, hogy országosan és helyileg is rühes farkastörvények fognak uralkodni. Az egészséges farkasok küzdenek, a rühesek FERTŐZNEK! Szabadok vagyunk, viszont ez által kívülállók, „BAJKEVERŐK”. Jól van. Vállaljuk! Megalakítom a Bajkeverők Általános Társaságát, a BÁT!”⁵

A MASE egyesület keretén belül a BÁT elsősorban a képzőművészeket tömörítette, de Baji Miklós Zoltán javaslatára, a kezdőbetűk megtartása mellett, a salonképesebb: Békéscsabai Általános Tömörülés elnevezést vette fel.

Az alanyivá tett dadaizmus filozófiai térdimenziói

Közterületen első alkalommal 1991-ben – többek között Gubis Mihállyal, Kovács Istvánnal, Erdősi Gézával, Váradai Zoltánnal, Penyaska Lászlóval közösen – a pósteleki kastélyromnál megszervezik az I. Csalánleves intermedialis művészeti és életmód fesztivált. A rendhagyó helyszínen tárgy- és a környezetszemlélet változási igényét demonstráló akcióikat megpróbálták belevinni a hétköznapi életbe, vagyis kísérletet tettek a művészet és a valósága határainak egybemosására!

Baji Miklós Zoltán Marcel Duchamp nyomán abból indul ki, hogy a néző az, aki saját szuverén látásmódja alapján dönti el, az intertextuális hagyományoktól teljesen függetlenül, hogy mit lát, mit tart művészetnek (1991: *8 óras kiállítás ötven embernek*, Békés).⁶ Duchamp lassan egy évszázados palackszárító fémállványa és René Magritte festménye óta tudjuk, amit a kiállítóterben állványra helyeznek, az tekinthető akár szobornak is, és ami egy pipa képe, az bizony nem mindig pipa. A radikális kritika érvényesítése mégsem azonos a lerombolással. Duchamp dadaizmusa elementáris hatással volt a huszadik század művészetelméletére, egy tradíciót azonban még ő is elfogadott: művészetnek csak azt a rajtunk kívül létező alkotást tekintette, amit teoretikusan legalább egy néző vagy egy művész annak tart. Baji ebben a vizuális szellemterben határozza meg magát, de ugyanakkor a későbbiekben ki is lépett ebből (1991: *Teremtődés lehetősége*, Hédervár). Művészetfelfogása szerint elképzelhető egy olyan művészettörténet is, amely-

⁵ Nowotny Tihamér: Gubis Mihály. Vajda Lajos Stúdió Kulturális Egyesület, Szentendre, 2001. 90. p.

⁶ Jean Clair: Marcel Duchamp, avagy a nagy fikció. Corvina Kiadó – Imago, Budapest, 1975. 35. p.

ben az önálló műalkotás egyeduralma „megszűnik”, s már a kontextusok (az eddig rögzített elvárás viszonyok) megváltoztatása (is) létrehozhat műalkotást. A műalkotás újra-definiálására van szükség, ami áttöri az eddigi fogalmi konvenciókat és szélesíti egészen a paradoxonig az értelmezés lehetőségeit.

Ez utóbbi jegyében 1992-ben Békéscsabán megszervezi az első Nemzetközi Performansz Fesztivált, az ORIENS '92-t. A HAFE szerelőcsarnokban megrendezett eseményen az I. Kelet-Európai Alkotóműhely résztvevői azok a progresszív művészeti csoportok voltak, amelyek az egykori szocialista tagországokból kerültek meghívásra. „Ezek a performance-ok zaklatottabbak és látványosabbak, az emberi jellemnek a diónüszösi oldalát emeli ki. A bemutatón résztvevő fiatal alkotók tiltakoznak, ha tevékenységüket esztétikusnak nevezik. Számukra az esztétikus, és ez a magatartás az újfestészet iránti ellenszenvüket is bizonyítja, a megvásárolható jelenti. Ők pedig nem akarnak eladhatókká, manipulálhatókká válni. Gondosan őrzik függetlenségüket: ez a magatartás teszi hitelessé, etikussá, fontossá művészetüket”.⁷

Baji, ezen a fesztiválon bemutatott ősfórmát rejtő animális plasztikája és installációja a különféle módon szerveződő kulturális hagyománysorokat kérdőjelezte meg, vagyis a hagyományos kánon archetípusait provokálta azzal, hogy nincsenek számára úgynevezett használhatatlan, kívül eső jelentések. Hamvas Béla gondolatait követve, műveiben nem osztályozta, nem korlátozta a kulturális jelentéseket, vagyis az általa beépített és szervesített attribútumok transzparens módon váltak átszellemített jellegűvé. Az applikálás egyfajta honosítás, sajátos lokalizálása a tömegkultúrának (1991: *Viharsarki Batman*, Békés, Széchenyi tér 2.), ami feltételezi az egyetemleges jelképek felhasználását is. Sajátos műteremtési mágiával van dolgunk, ahol a „kukacivilizációból” kilépő tárgyvilág – érzelmileg és gondolatilag – meghatározott szabályoknak engedelmessé „kezelésen” megy át.

Az 1992-ben megrendezett *Kísérlet az elhunyt halak feltámasztására* című akció és installáció már nem elsősorban allegorikus cselekvéssorok összességét, hanem nyers megfelelések egyidejű, de nem oksági összefüggések felismerésére készítették. Baji itt provokatív módon demonstrálja, hogy a műalkotásban az érzelmi és szellemi teljesítmény a legfontosabb, illetve megfelelő körülmények között bármi műalkotássá válhat, és bárki lehet művész. Ugyanakkor nem hagy kétséget arra vonatkozóan, „hogy kell valami »szellemlátás«, ami (...) új, tagadható egységet terem”.⁸

Az újabb akciókban már Ervin Schrödinger gondolatát követi, aki annak ellenére, hogy fizikus volt, a biológusoknak vázolta az élet definícióját. Értelmező álláspontja szerint az élőlényben az információk, (kémiai térkép, RNS, DNS) mindig egy sajátos program alapján működő gépezet (fluid automaták, sejt plazmáktól a növényi-állati testig) szerint valósítják önmagukat, vagyis az élőlények a bennük kódolt program alapján működnek. Ez a gondolat áthatja a későbbi periódusok munkáit is, azzal a kétséggel, hogy vajon az anyag „mozdulatlan” állapota mennyire átszellemíthető? Magasabb fokon hitelesebbnek lenni, ez újabb és újabb kihívás egy alkotó számára (1992: *Jelenés*, performansz, AnnART III. Sepsiszentgyörgy).

Az 1992-ben megrendezett II. Csalánleves Fesztiválon „Az elvetett csalánmag tehát megsokszorozottan kelt ki, sőt virágozott újra. A fogyasztói társadalom normákat alkot, de nem törődik az ökológiai törvények huszadik század előtt is létezett struktúrájával”.⁹

⁷ Lóska Lajos: Performance fesztivál Békéscsabán. In: Új Művészet 1993/3. 67–68. p.

⁸ Szilágyi András: A képzőművészet szellemterében. A szerző magánkiadása, Békéscsaba, 1998. 122. p.

Áldoztatás (performansz, BMZ és Jakob Erika, Jászberény, 1993; fotó: Art-Camp, Palkó Tibor)

Áldoztatás I–II. című performanszában az ősi vizuális mitológiai példázatok erejét mozgósította, a saját test, „feláldoztatásával” az új érzések létkockázata (is) megkísérti.

Az általa keresett: a személyes, a megismételhetetlen, az egyetlent kiváltó áldozat. Ez a szellemesítés már Nitsch művészetelméletéből indult ki, aki az informel festészetből levezetett *Orgia Misztérium Színház* elméleti alapját C. G. Jung kutatásaira építette. Jung 1944-ben, a *Pszichológia és alkímia* című kötetében kísérletet tett az ezoterikus gondolkodás pszichológiai aspektusból történő megfogalmazására. Értelmezése szerint „alkímia és asztrológia szünet nélkül azon igyekeznek, hogy megóvják a természethez, azaz a tudattalanhoz vezető hidat a pusztulástól”.

Az alternatív képzőművészeti folyamatok újabb megnyilvánulásait a helyi társadalmi közeg (is) egyre toleránsabban fogadta. Az ismétlődő rendezvények a regionális szubkulturális hatókörön már túlléptek, valóságos társadalmi eseménnyé váltak. Olyannyira, hogy a III. Csalánleves Fesztivál túlnőtte önmaga addigi kereteit. Az 1993-ban megrendezett – s ebben a szervezeti keretben már utolsó – pósteleki rendezvényre a nagyszámú külföldi résztvevővel együtt több mint háromezer ember látogatott el. Sajtónyilvánossága is szokatlan méreteket öltött, hiszen a *Napi Délkelet* c. megyei napilap mellékleteként megjelent *Csalánújság* (A Pósteleki Kastélyfoglalók Lapja) mintegy 15 000 példányban került terjesztésre. BMZ a *Meg kell közelíteni* és a *Misztikum és mágia* c. performanszait mutatta be.

Mindeközben Baji elvesztette újságírói állását, nem sokkal ezután pedig létrehozta a BMZ Art és Média nevű vállalkozását.

⁹ Cs. Tóth János: *Művészeti metszetek*. Orpheusz Kiadó – Tév an Kiadó, Budapest – Békéscsaba, 1995. 43. p.

A feltárt testiség dadaista viszonyulása

Az alkotást megérteni és megélni annyi, mint engedni a csábításnak, egyben önmagam előítéleteit felülvizsgálva meg is újítani a befogadói érzékenységet, sajátos párbeszédbe kerülni a művekkel. Baji Miklós Zoltán a komponált tárgyak kulturális toposzainak és szimbólum rendszereinek elsődleges jelentéseit lazítja fel oly módon, hogy más metaforák jelentéseivel felül is írja. A módszer analóg Nietzsche alapvetésével is, mely szerint leginkább „a metaforákkal juthatunk a megismeréshez, a dolgokkal soha.”¹⁰ Az érzelmi és konceptuális műszervezés olyan folyamatával állunk szemben, ahol az applikálás érzelmi-gondolati ereje a meghatározó, de a felhasznált anyagok enyészetéből nemcsak a mű „pillanatnyisága”, hanem lelki átélés is következik. Ekképp BMZ intermedialis művészete nem csupán képletes eszköz, nem csupán képletes cselekvés, hanem személyesen átélt anyagi közeg. Kant esztétikai rendszerét operacionalizálva, olyan nem hagyományos szépségtagadással állunk szemben, ami képes örömet kelteni, s ebből következően, az eddig fel nem ismert célszerűtlen célszerűséget is ábrázolja számunkra. Kantnál a forma elsősorban szubjektív tett, mint az észlelt tárgyhoz járuló értelem. Baji műcsoportjaiban (objektek, installációk, performanszok) a képzelet és a szabadság játéka olyan rendhagyó célszerűségű műtranszponáltságot képez, amiben megtalálhatók még a múlt tárgyi elemei, emlékei, vagyis a töredezettség az eleve adott, a rendszerszerűség viszont szellemi koncentráció eredménye. Éppen a fenti ellentmondást nevezte Paul Klee „a véletlenszerű lényegi karakterének”, ahol a hagyomány olyan felhalmozott „készletnek” is nevezhető, amiben megtalálhatók a civilizáció eddigi, a jelent és a múltat idéző élő és élettelen rekvizitumai. Ehhez kapcsolódóan – a kanti nyomvonalon haladó Husserl a fenomenológiai redukcióban kifejtett filozófiai elvét adaptálva – megállapítható, az alkotásra vonatkoztatott fenomenológiai epoché azért szükséges, hogy világosan megjelenjen a műtárgy fenomenológiai lényegösszefüggése, a műben intencióként bemutatott és felfogott jelentés absztrakt rendszere (1994: *Harminchárom szeg*, performansz és kiállítás, Art-Camp, Jászberény).¹¹ Husserl a valóságot, az empirikus világot és a benne tevékenykedő empirikus szubjektumot zárójelbe teszi, de a partikuláris determinációkat nyitva hagyja azért, hogy horizontot konstruáljon. A felület pedig a hiányt, az egzisztenciális értelemben vett „*semmit*” rejti magába, mint a mű lényegét meghatározó metafora (1994: *Emlékmű*, performansz, AnnART IV., Sepsiszentgyörgy). Alkotásmódja olyannyira szubjektív, hogy akár a szürreális képzettársítással is rokonítható, de ugyanakkor mégsem szürreális alkotó. A nézőnek meg kell elégednie Lautréamont-nak a műre vonatkozó alapvetésével: „Ne keressünk mindig logikai kapcsolatot a tárgyak között, elégedjünk meg a látvány furcsaságával”.

A rendező, befogadó közeg egyre nyitottabbá válását jelezte az ORIENS '95 Nemzetközi Modern Kultúra Fesztivál is. Az újabb nagyszabású projekt már túlmutatott a közép-kelet-európai régióra, hiszen Európán kívüli országokban élő progresszív alkotók is részt vettek a rendhagyó kísérleti eseményen. A Békéscsabai Jókai Színházban bemutatott előadások közül kiemelkedett a magyar származású, de Kanadában élő Monty Cantsin (Kántor István) neoista előadása és BMZ újabb bemutatója. A *Disznók közé* című akcióban a cím felülírt jelentéssel bír. „Egy monumentális OBJEKTET kivégző-instrumen-

¹⁰ Friedrich Nietzsche: A tragédia születése. Európa Kiadó, Budapest, 1986. 135. p.

¹¹ Edmund Husserl: Fenomenológia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 199. p.

tumot látunk, egy megtervezett EMBERALAKÍTÓ gépet, amihez program szerinti használati utasítás is mellékelve van, mintegy tíz pontban. A kivégzés szertartásában a kiválasztott TÁRSADALMI LÉNY (fejjel lefelé) kiszolgáltatottan vár...

Az egész műveletben egyé válik alany és tárgy. BMZ alanyi feláldoztatásával élő tárgy lesz az akciódramának. Az egész RÍTUS dramaturgiája arra van szocializálva, hogy döbbsen vicsgorból és haragvából undort keltsen – sőt, az undorból a tiltakozás sikoltását hívja elő.¹² Ellenpontként az élet „igazságát” „a moslékra váró élő disznók RÖFÖGÉSÉNEK... hangütése adta meg, akik az ETIKETT viselkedésszabályait megkerülve, nem állottak belevisítani a laza szövésű – Marx, Lenin, Újszövetség... stb. – idézetek halmazába.”¹³ Az „élő egy gépezet” gondolatát tehát már felülírja, hiszen az élő meghatározó determinánsok igazsága a műalkotásban képes feltárva működni. BMZ munkáit egyre inkább a médium-centrikusság hatotta át, miközben akcióiban Hajas Tibor és Joseph Beuys „társadalmi plasztika” elméletének hatása érvényesült. Tárgykombinációiban, valamint „testet öltött” képzettársításaiban a rokonságot a választott narratívákkal, képi elemekkel, motívumokkal, tárgyi fragmentumokkal való bánásmód, a komponálás (összeszerelés) módja teremtette meg (1996: *Instrumentum*, Vigadó Galéria; *Isten hangszere*, Almási téri Szabadidőközpont). Összefoglalva tehát, BMZ úgy készíti eszközeit, hogy kimondhassa a lét valóságát. A szép tehát, mondjuk ki végre, nem szép, hanem teljesülés. Baji vizuális szellemterében, a (heideggeri értelemben vett) műalkotásban az igazság el nem rejtettsége munkál. Ebben az értelemben maga az el nem-rejtettség a SZÉPSÉG.

Az esztétikai teljesülés létvalósága

Levonható tehát azon következtetés, hogy Baji alkotó mozzanatának lényege a „dolgok fölé látásának” képességében van. Művei megrendítő hatását nem csupán a választott témák generálják, hanem a formafelfogásból következő előadói igény is, mely szerint az alkotó minden akciójának a véglegesség igényét kell tükröznie, minden performansznak a nézőben kitörölhetetlen nyomott kell hagynia (1994: *Harminchárom szeg*, performansz és kiállítás, ART-Camp, Jászberény). Kanti értelemben tehát az általa létrehozott mű egy anticipált tartalomtól független új, cél nélküli célszerűség, vagyis egy új, akár kaotikus, de fenségességében erkölcsi tisztaságú rendszer megteremtése. De nem csupán önreflexió elvet alkalmazott, hanem a tárgynak korábban értelmet adó hagyományhoz képest a tárgyat rendszerbe foglalni képest elvont, de a fogalmi meghatározottságot el nem érő, rá jellemző esztétikai struktúrát hozott létre. Redukciós törekvései valamiféle irracionális rendszer látszatában nyilvánultak meg (1996: *Kedvenc háziállat rémíszgető szoborszerű porszívó készülék*). Ebben nem csupán az a célja, hogy felszabadítsa a tudatalatti tartalmakat, hogy tudati kontroll nélkül hagyja azok „szabad asszociációival” történő kiélését, hanem az, hogy az alkotófolyamat racionális és irracionális tényezőinek mágiáját újra élje. Performerként éppen a sámánokat idéző varázslás létrejöttének archaikus szertartását idézi meg, amikor az emberi érzékelésben adott fizikai viszonyok – éppen a jelentésváltozást követően – már nem csupán fizikai viszonyoknak minősültek, hanem a hagyományos esztétikai világgép tagadását is jelentik. Az animális jellegükkel szinte mindig valami őslátra, madárra utalnak. Ekképp az alkotói matéria

¹² Szilágyi András: A képzőművészet szellemterében. A szerző magánkiadása, Békéscsaba, 1998. 124. p.

¹³ Szilágyi András: Rőf-rőf a „disznók közé”. In: Békés Megyei Hírlap 1995. április 14.

konceptuális szerveződéséből áttűnik egy létfilozófiát rejtő esztétika, ami már nem egy szakterületet érintő, hanem teljességre törekvő közvetítési kísérlet.

Álláspontom szerint az általa működtetett műtípusokban, történetileg egymástól eltérő esztétikai értelmezéseket mozgósít. Radikális megnyilvánulásaiban hol a felfokozott érzékelés, hol a befogadó, hol az ítélet hatókörét mozgósítja. Művészete tehát a létfeladás olyan tünetévé vált, amely az emberitől elszakadni ugyan már nem tud, de az (embertől az ember felé mutató) alaptémák végtelen variálását még képes elvégezni, tehát korunkban az esztétika az, amely a művészet létfeladásának tünetévé vált. Ezért érzékelhető oly gyakran a befogadók számára, hogy a képzőművészeti művek helyett a praxis magyarázatában kell, hogy „magára találjon a szellem”! Baji mégsem vág el minden köteléket, amely a múltjához kötötte? Belátható, hogy sem neki, sem a műalkotások közönségének nem is áll érdekében az esztétikai normák leváltása. Egyrészt művészetének folyamatos változásait is csak lassan szabadította fel az elutasító elvárás rendszerek alól, másrészt éppen a korábban megtanult normák tették lehetővé a kortársak számára a műértés megújítását. Annál is inkább, mert az elhivatottság tudatának etikai dimenziója nem azonos az érvényesülés akarásával.

A mű áldozatvállaló misztériuma

BMZ művészetében a kilencvenes évek közepére felerősödik a totalizáló képesség, a „lét-kockázat” iránti elementáris vágy újraélése, amiben az egyéni áldozatvállalás személyes gesztusa válik meghatározóvá. Ennek lehetséges következménye, hogy korunkban már az ember is válságban van a művészethez való kapcsolatában. A műalkotás tranzitív, a szó legszorosabb értelmében el is visz valahová. BMZ Kántor István meghívására 1995/96-ban Kanadába költözött. Alapvető célja szerint szeretett volna ismeretlen területre lépni, az ismeretlent személyesen és fizikailag átélni, de nem utolsósorban ebből élményből érzelmileg és szellemileg is táplálkozni. A kanadai Quebec-ben bemutatott *Angyali Asszimiláció II.* performanszában már a bécsi akcionizmus schwarzkogleri ágára emlékeztető elemek (saját testtel kapcsolatos akciók, vérvétel, végbélbe vezetett gépszobor csöve stb.) keveredtek a Nitsch által alkalmazott rituális elemekkel.¹⁴ Az angyali mélyréteg megnyilvánulásaként az ember pusztá testté lesz; fizikai léte kegyetlen és önfeltáró őszinteséggel mutatkozik meg. A létezés drámája az alkotóval szemben olyan kíméletlen, hogy az emberi test áldozata elkerülhetetlenné válik. BMZ radikális értelmezésében „a strukturálatlan, reám ömlő valóság képes elveszíteni a személyességet, ha nincs hozzá megfelelő lépték-arányrendszerem, ha nem belőlem fakad, ha nem teszek emberi áldozatot”. Sőt, a tudatosan vállalt alászálló mértéktelenség, az arányvesztés kockázata az, amit ezzel szembe lehet és kell állítani. Ebben a periódusban létrehozott művei, (akciói és tárgyai) egyre jobban elvesztik esztétikai vonásaikat és az életáldozat felé mozdulnak el. Ebben az arányvesztésben, nemcsak a saját teste, nemcsak a saját vére lesz a műalkotás eszköze, hanem az áldozatvállaló közösségi aktus rituális tárgya is. Ezért van, hogy Baji teste és nedvei (is) műmatériává válnak, ami a műteremtésben igazolja az organikus lét felé való fordulást (*Asszimiláció*, performansz, Daelon White G., Toronto). Közben eljutott egy logikai út végére, miszerint a közös gyökérből sarjadó emberiség végső felismerése az, hogy a tudás fája egyre töredezetten, egyre repedezettebb tudattal

¹⁴ Markója Csilla: Baji Miklós Zoltán (BMZ Hungarian Artangel). In: Kortárs Magyar Művészeti Lexikon I. kötet. Főszerkesztő: Fitz Péter. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1999. 99–100. p.

büntetett bennünket. Másként fogalmazva, az individuális tudat a fájdalmas egyénné-szakadás fájára feszítette az Embert. Végül e mélyre szálló folyamat feloldásaként csatlakozott Kanadában a New Erotic neoista csoporthoz.

1997-ben hazatérve BMZ ANGEL THEATRE elnevezéssel olyan „*psichotechnobody-art*” műfajában tevékenykedő csoportot hozott létre, amely mindig változó személyekkel mutat be performanszokat. Még ebben az évben – BMZ HUNGARIAN ARTANGEL SKINaUCTION FOR SALE! – az Emberbőr Árverés project keretében a saját testére (három 4×4 cm-es) szimbolikus rajzot tetováltatott, amit aztán plasztikai sebészeti úton eltávolíttatott. A bizarr hasonlat ötletvalósága az archaikus-kor mágikus testi feláldoztatását idézi meg. „Az alkotófolyamat konvenciókat sértő kínálatába beépülni látszik a marketing szemlélet is, elősegítve az ötlet: MŰVÉ triumfálását. Más aspektusból közelítve: a marketing cél, valamint az ötlet kölcsönhatásos viszonya, magát a művészetszínálás technológiai folyamatát alakította „gátlástalan” minőséggé. Azzal, hogy a művész nemcsak a „szellemét”, de testének bőrrészét, illetve egy darabját is felkínálja, és művészi terméként megjeleníti (...) kitágítja ezzel az ALKOTÓ HAGYATÉK klasszikus értelemben vett fogalmi rendszerét is.” Baji a továbbiakban Schwarzkogler alapvetését honosítva, a művészet tisztítótüzen keresztül átvezeti az „életrituálévá” fokozott létet (1998: *BMZ Angyalszínház*, Kisképek Fesztiválja, Fony). Levonható következtetés, hogy az alkotó előadásainak extatikus megnyilvánulásait az érzeki, de nem racionálisan átgondolt konceptuális alkotásmóddal ellenpontozza (1999: *Wandering* installáció). Ezekben az applikált, „buherált” művekben az ősi mitológia organikus érvényességét megújítja, saját törvényszerűségeivel éli át műveiben.

A műteremtés ontológiai léte

A létünket meghatározó fogyasztói társadalom homogenizálja önmagát, az egyenlőség hamis illúzióját és azt a képzetet kelti, hogy nemcsak lehetőségeiben, hanem a képességében is egyenlő a kiválasztottakkal. A globalizálódó tőke is lassan kollektív hatalomnak tekinthető, ha nem is azonos jellegében a mi életünkben még létezett totalitárius hatalommal. A valóság durván tálalt és mérgezett. Az ipari, technológiai hulladék az ember mindennapi létfeltételeit veszélyezteti. Az újabb környezeti tárgy- és tájképeiben a BÁRKA már különböző szimbolikus értékek hordozója. BMZ áthatásokban Beuys esztétikai alapvetését újítja meg, amelyben az energiahordozók a szellemi áramforrás modelljévé válnak. Ebben, az úgynevezett „melegelv” szellemi és művészi energiaátvitel segítségével, létrehozható az új demokratikus társadalom plasztikája. Az environment, gyakran félelmet és idegenséget keltő képtárgy. Egy, a víz mélyén megfeneklett hajó „dőglött” halként lebeg; anyagiságában rothadó, „elfelejtett” állapotban (1999, Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba). Az akvárium vize, mint moszatos zöld festék, átszivárog a fa anyagának pórusaiba és kiegyenlíti az eddigi üres zárványokat. A behatolás erőszakosan lefejt a barna festék felületi rétegeit, majd leválva, cafatokban lebeg a vízi-tér hullámaiban. Az elektrolízis kémiai folyamata, mint tudatos inger olyan, a sejtekben végbemenő folyamatokat indít el, amely torz, mutáns formákat hoz létre. Az installált tárgykép provokatív koponyacsontokkal ellenpontozott, mégis a csendes meditáció és a rítusok iránti vágy szellemterében vagyunk – a szemlélődés, a nem cselekvés állapotában.

A vesszőből konstruált madarak fenségessége pedig (*Őrszem a madarak bolygójáról*) a mutációk túlbujánzása következtében új kapcsolatokat (is) feltételez az univerzumban.

Sőt, a hosszú idő után újra működésbe hozott táblaképeken, megjelennek az „ufonauták” lényembrionális grafikai jelei. Ezek, mint a sejtműködés mutációi, örökletes tulajdonságokat ugrásszerűen megjelenítő (előidéző) folyamatok mutatnak be. Ekként a változó vizuális szerveződések egy lehetséges valóság másvilági misztériumához vezetnek bennünket. BMZ 1998–2002 között bemutatott *Vándorlás (Wandering)* ciklusában már egy ilyen értelmű, egyidejűleg modern és archaikus esztétikai viszonyra hangol bennünket, melyben nemcsak láttatni kíván, hanem az elidegenedés alól felszabadított lelki állapotba is hozni, a zene ősi polifóniájának alkalmazásával is azt bizonyítva: azonos húron vagyunk más-más hangok! Baji itt már szarvasbőrbe burkolózva, az elpusztított állatok szellemképét jelenítette meg, miközben léteységünk immanens bizonyítékát, a közös tudás fáját nyúzta, hántolta, égette és ízlelte. A békéscsabai Mokos Teremben bemutatott performansz sem feltétlenül a stílus formálására, hanem saját eksztázisának (erősen izgatott állapot önkívületének) kivetítésére törekedett. Mintha azt kiáltotta volna: óhajtom a természet mélyről zengő sikolyát!

A 2002-ben kiadott rendhagyó képzőművészeti kötetében (*Vándorlás/Vandering*. Tevan Kiadó Kft., békéscsaba, 2001. oldalszám nélkül) publikált verse is ezt a kétségek közötti létállapotot fejezi ki. *Mindenségbe / tekeredve / Hidd el volt egy-két / állomásom / Állattá, szarvassá váltam / fénytől tolva távolodtam / Fenevad üzte vérem / hajlamom / Szabadságom / szelidség tudomány / amire vágyom / Szírtén a Sehollal / hálom / Elhagyatalak sokszor / formám / Újra megpróbálok / szelidség legyen segítők / tudásom.* A normák dadaista leváltásának azonban vannak határai, melyek a Baji által képviselt műtípus érvényesítésének végtelenített útját is jelentik egyben. BMZ alkotó sorsa a viszonylagos önállóság, s ha ennél többet kíván, akkor törvényszerűen kevesebbrel kell majd beérnie. Baji az idők folyamán olyan folyamatokat vezérlő „kézművessé” vált, olyan szellemlátóvá, aki hulló angyal szárnyaival nemcsak visszarepít bennünket egy valaha volt organikus világba, ahol még a szarvas üvöltése is természetes zenei hang volt, amikor még figyelt a természet hangjára, amikor még a földön élő sebből kifolyt vére nem szennyezte el mások életét, hanem jelenünk létfelajzására is figyelmeztetett. A 2002-ben a Munkácsy Mihály Múzeumban megrendezett *Szarvashajó XXXX* című kiállításán (is) az elidegenedés ellen protestál. Életet, szellemet lehel bot és csont, kő és hús, bőr valamint hancs felépítésű konstrukciókba. A világ mint rezervátum. A világ mint képzavar, amelyben nemcsak a fogalmak ürülnek ki, hanem az azt összetartó céltételezések morális ereje is. Hiszen a temető művirágainak vízben áztatott üres szertartása a halott élet látszathajtása csupán. A térben egy elgyötört szarvas-test, aminek szimbolikusan lehántolt bőre az élő fa vérző húsának fájdalomtól üvölt, miközben szögesdrót tartja pórázon. A művek metaforikus koordinátarendszerében, a független változók helyén elhelyezett SZARVAS-ŐSKÉPE, olyan tárgyképet involvál, amely a kortárs magyar kultúra által meghatározott állítmánnyá válik, amivel az újraélt magyar mitológiák terét, annak önvédelmi attitűdjét idézi meg. Ebben a remény apoteózisa, a sperma útját őrző barokk szárnyas angyal képében jelenik meg.

BMZ legújabb műveiről leolvasható, hogy a dolgok megalkotási szintjétől egyre inkább a dolgokkal való bánásmód szintjére helyeződik át a hangsúly. A mű nemcsak jelentésében, hanem egzisztenciájában is akkor hiteles „*ha a korában élő ember legbensőbb életkérdéseit fogalmazza meg.*”¹⁵ Ma már BMZ művészete intézményesült, „átnevelődve” egyre többen elfogadják művészetét, remélve azt, hogy megőrzi vad frissességét.

¹⁵ Th. W. Adorno: *Zene és társadalom közvetítettsége*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. 56. p.

A konszolidált időt a szakmai elismerések is visszaigazolják. Az önelégült sznobizmusból kibillentett siker már ahhoz is elég, hogy a Tevan Könyvkiadó művészeti tanácsadójaként több könyvet jegyeztesen. BMZ 2001-ben a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum XXXII. Alföldi Tárlatán a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma fődíjában részesült. Ugyanezen a rendezvényen 2003-ban pedig Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzatának díját nyerte el. Itt kiállított műveiben a kreatív „kép”, miként a valóság lényege, csontig vetkőzött az organikus szobrászat által előtalált csodaszarvas teteme és minden állat lecsupaszított bordázata egy szilofont idézett. Bemutatott egy Noé bárkája-modellt, amolyan szarkasztikus lélekvesztőt, amely összeszáradó, életnedvét vesztett anyagok megrendítő, káoszt kivetítő képe.

A fesztiválok sorában, 2003-ban, már VII. Csalánleves Fesztivál került megrendezésre. A pusztába történő kivonulás (MASE-alkotótelep, Kistrét tanya) lehetőségeiben az aszketikus cél szentesíti az utat. A kukoricatáblák szomszédságában a modernizmus bárbar primitivizmusa ellen védekező őserő elfojtott sikoltása tölti be a teret, melyben határok nélküli egyetemes értékvesztéssel, az új (rég) értékek kaotikus tobzódásával szembe-sülhetünk BMZ performanszában. Az extatikus alászállás vért vett és vérrel kent purgatóriumában nemcsak felszabadított obszcén és szent érzéki tartalmak keverednek, hanem kifejezésre jut: „a sehol idegenül, mindenütt hontalanul” élő ember lelkiállapota. Mutatis mutandis – előttünk támad fel A VÉTKES IDŐ PERFORMER ANGYALA!

Befejezés

BMZ alkotótevékenységének elágazó irányjaiban, a magyarországi performansz művészet harmadik generációjának egyik meghatározó alakjává vált. Baji aktivitásával nemcsak alkotóként, de szervezőként is részt vett a magyarországi és közép-kelet-európai régió performansz művészetének összefogásában. Friedrich Nietzsche egyik versében ezt írja: „*csak aki változik, az rokon velem*”. Baji Miklós Zoltán olyan alkotó, aki művészetének tisztító processzusában képes a folyamatos változásra. Baji Miklós Zoltánt a megmagyarázhatatlan kényszer, a saját testében (is) feltárt didergő magány, a feltáró „bőrvalóság”, az áldozati vérvétel szublimációja arra ösztönzi, hogy folyton-folyvást rendhagyó kérdéseket tegyen fel. Baji intermediális művészete, radikális ellen-kulturális magatartása kaput nyit felénk és legsajátabb önmagához. Művészetének eddigi alakulása a fenti, kérlelhetetlen szorítás felelősségében nyerte, illetve nyerheti el továbbra is transzcendens fenségességét a megértés és befogadás végtelenített műveletében.

Jakubecz András

Tudat, percepció, megismerés; a belső beszéd és a lelkiismeret*

Nyisztor János (NEStor) képzőművész
Hibrid adathasábok/Hybrid data prisms című kiállítása
a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban

Felkértek, hogy *beszéljek* olyan dolgokról, amiket *látni* kell. Nem mondták, de helyénvaló, hogy ennek során beszéljek egy *másik* emberről, aki az alkotó, s *nem én* vagyok. +

Paradoxon¹

Higgyék el, többször volt részem hasonló *letrás*ban vagy *elmagyarázás*ban. Néha sikeresen, máskor sikertelenül. Mindannyian, nap mint nap ezt tesszük. Semmi más, *ez* a feltételezett *megértés: fordítás*. A fordításban pedig ott a *félre* értés. Vagy *félre* hallás. Aminek eredménye lehet az *elferdült látásmód*; hogy egy *képzavarral* éljünk. Nézzenek csak utána az európai *hermeneutikai* hagyományban vagy a magyar Bacsó Bélánál, Fehér M. Istvánnál, erről írnak *rég* óta.

S, ha hallás és látás; *akkor* zene és kép. *Az egész* életünk. *Vagy csak a 'féle*.² A mai kiállításmegnyitón ez a verbalitás, jelen írás *átkötés* a megnyitót kísérő zenei előadás és maga a tárlat *között*.

Egy énekes, a *beszédesen liberális* '80-asok elején – nem kis *konzervatív* éllel – mondja: „elveszíteni a hitet a szavakban” (Losing Faith in Words).³ Hasonló vélekedés alapján tehát csak a mindennapi alkotásban – ami nem kevesebb mint Teremtés – *bízhatunk*.⁴

Illetve a *saját* fülünkben, szemünkben. Hiszen az alkotó, ez a velejéig romlott *fél/re/* vezető, gyakran be akar csapni minket, hogy ezáltal *javítsa* látásunk.⁵ Tehát, ekkor is *csak rajtunk* múlik, félre tud-e vezetni, vagy eléri célját: megértjük szándékait. +

A sommás magyar mondások szerint: „aki dolgozik, *az hibázik*”; s „a hibákból tanulunk”.⁶

Unum Individuum excellit
Omnia universalia de mundo.
Roger Bacon

* Elhangzott 2004. február 19-én, a tárlat megnyitóján.

¹ Ógör.: váratlan, hihetetlen, különös, ellentmondó tételek; *látszólagos ellentmondás*. Létezik az ún. „paradox disc drive” a digitális technikában.

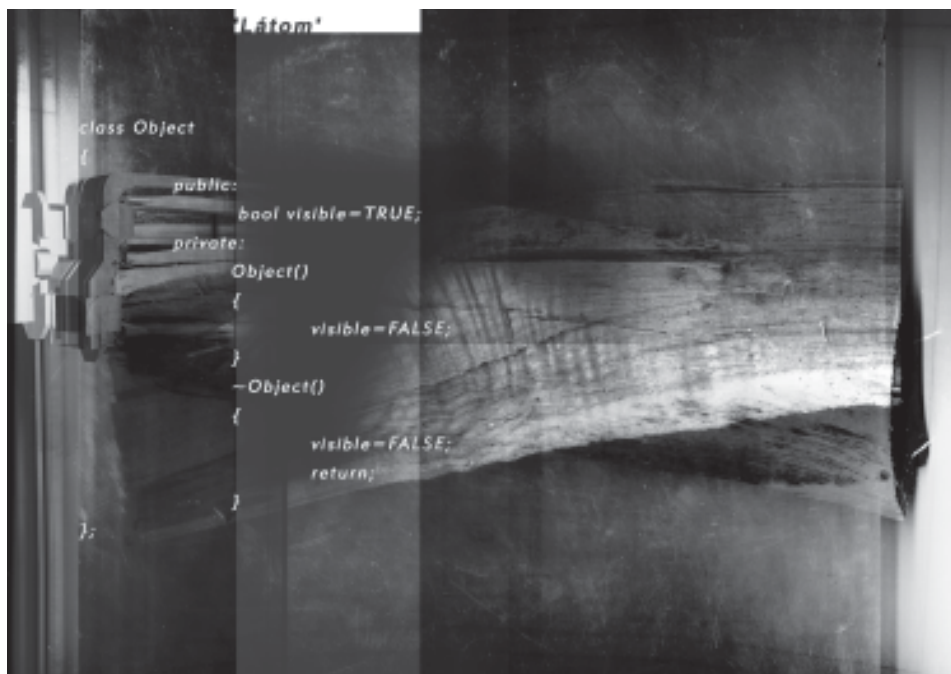
² Lásd még: érzékkárosultak.

³ Peter Hammill, a sokkal ismertebb Peter Gabriel barátja, falubelije az angliai Bath-ben.

⁴ a megvalósulásban

⁵ v.ö.: Platon

⁶ régi *dakota* mondások alapján

Hybrid data prisms V/IV. (2001, 3D grafika, szkennelés, print; A/3)

A háttér

Az amerikai M.I.T.⁷ kutatói – mondjuk tíz éve specializálódva – azt *is* vizsgálják, hogy az emberi elme a megismerés során a legtöbbet a *hibákból* tanulja; hogyan (?) és miért(?) [know how (?); why (?)]. Úgy tartják, ebben az Intézetben tárják fel a legtöbb alapismeretet a *mesterséges intelligencia kutatás* számára pl. az emberi percepcióról.⁸ Tehát a M.I.T. a számítástechnika, vagy korábban kiber'n'etika /olyan, mint a rock'n'roll.../ alapjait nyújtotta. Dolgoznak ott műszaki szakemberek, mérnökök; természettudósok, biológusok; humán szakértők, pszichológusok, nyelvfilozófusok.⁹ Interdiszciplináris.¹⁰

Az amerikai *zenei* életben – a M.I.T. weboldalán épp fellelhető – van egy érdekes irányzat is.¹¹ Ez a kortárs komputer zene glitch-ekre épít, azaz azokra az egységnyi *hibák*-ra, amit a komputer hardware-esen/software-esen – és programozója/tervezője – elkövet. **Hibán** *ma már* szándékolatlan „csinált” hibákat is kell érteni, de *eredetileg* a repetitív zene [bármely ismétlődő (zenei) motívum] lüktetésére; vagy egy lemezjátszó barázdába akadt tűjére, a cd/dvd olvasó pitch-be „ragadt” kattogására gondoljunk.

⁷ Massachusetts Institute of Technology, Boston, USA

⁸ Hazánkban a szélesebb körű megismertetésében *Pléh Csabának* van szerepe, aki jelenleg a Budapesti Műszaki Egyetemen vezet Kognitív Tudományi Kutató Intézetet.

⁹ A hangsúly ezen van: *szórakozva* (joy), *dolgoznak* (work), *együtt* (team). A tudományban itthon még mindig nagyon *kevesen* ismerik ezeket a gyakorlati ténykedéseket, legfeljebb úgy tesznek.

¹⁰ tudományok közötti, közvetítő; *lat.* 'inter': köztes, közötti; *lat.* 'disciplina': oktatás, ismeret, tudomány, rend, fegyelem

¹¹ A hazai Balkon c. folyóirat 2003/12 számában közöl egy fordítást Kim Cascone-tól. (Kim Cascone: A hiba esztétikája: „Poszt-digitális” tendenciák a kortárs komputer zenében. 39–44. p. [A szerk.]

János – és itt engedjék meg, hogy ne az *általa választott* művésznevet, a NESTor¹²-t használjam, hanem az *Evangélista* Jánosét, egy korban, mikor a Cadik¹³ név egy dj¹⁴-é lehet.

Tehát János *jelenlegi* képei olyan *megfigyelések*, melynek során egy teljes kép feltöltődésekor az elemek felépülésének *pillanatait* „fogja meg”, merevíti ki, azaz ő maga is egy-egy szándékos *leállást* gyakorol. Mondjuk: *nézőpontot* vesz fel. Ahogy az elektronikus *tevékenységekben* azokat az említett „hibákat”, *rendszerzajokat*, leállásokat, hiatusokat próbálják felhasználni (ritkán értelmezni), melyek a kompozíció felépülése során keletkeznek. (E ponton tényleg nem belemagyarázás, ha *John Cage*-re utalnak, aki a zenében az egységnyi „csend” szerepét is felvetette.)

De a hibák szerepe a technológia korában „több”; a hacker¹⁵ek, crackerek etc. is lényegében ezeket a „programozói hibákat” keresik, ahol megnyithatnak adattömböket a maguk számára.

Emiatt van, aki kiküszöbölésük miatt foglalkozik a hibákkal és van akinek ez új dimenziókat – plusz lehetséges értelmet – nyit meg. Mindez a jobb megismerést szolgálja, egy pontosabb tervezhetőség szolgálatában.

Nem tudom, hogy kultúránknak *helyes és alázatos*¹⁶ dolga-e ez, de *jellemzője*¹⁷: „...a legtöbb... rendezvény során a hibák nagyobb érdeklődést váltanak ki a közönségben, mint a sikerült előadás...” (idézi K. Cascone D. Zicarellit)¹⁸.

Az autóversenyeken is számos néző abban lát érdekességet, amikor egy hiba folytán „baleset” történik, valamiféle áldozat felmutatása... egyfajta új szakralizmus.¹⁹ Maguk a gépek tervezői is ezekből a működési problémákból profitálják a legtöbbet.²⁰

Tulajdonképp’ a kontextusból kiemelik a „**hátteret**”, a benne rejlő vélt/valós hibát²¹, amit azután témává tesznek. Lényeg e pont megtalálása és belőle az újrendezés.²² Új téma, Új terep – Új „Táj”.

¹² ΝΕΣΤορ. Antik görög hadvezér, öreg kora ellenére Trója alá is vonul, s bár sokat **hibázik**, mégis a bölcsesség szimbólumává lép elő későbbi korokban. Lásd még: nestoríanusok.

¹³ Óhéb.: megvilágosodott, közvetítő ember és más világok között.

¹⁴ A ’90-esekben ismertté vált trendi pénzforrás, ma már ciki felhanggal; lemezeket rakosgató könyvtáros. Az előadó-komponáló *zenész* ellentéte.

¹⁵ E kifejezés, elnevezés **először** leggyakrabban a M.I.T. kutatásaiban szerepel!

¹⁶ Tehát: ennek során nem a jó vagy rossz problematikája érdekel (ahogy Kierkegaard nyomán Nietzsche-t sem), hanem a döntés *működésének* (HÁTTERÉNEK) *modellézése*, akár elméletileg, akár esztétikailag objektívalva!

¹⁷ Mint a kultúra hagyományának befolyásoló tényezője: „nincs tökéletes ember”.

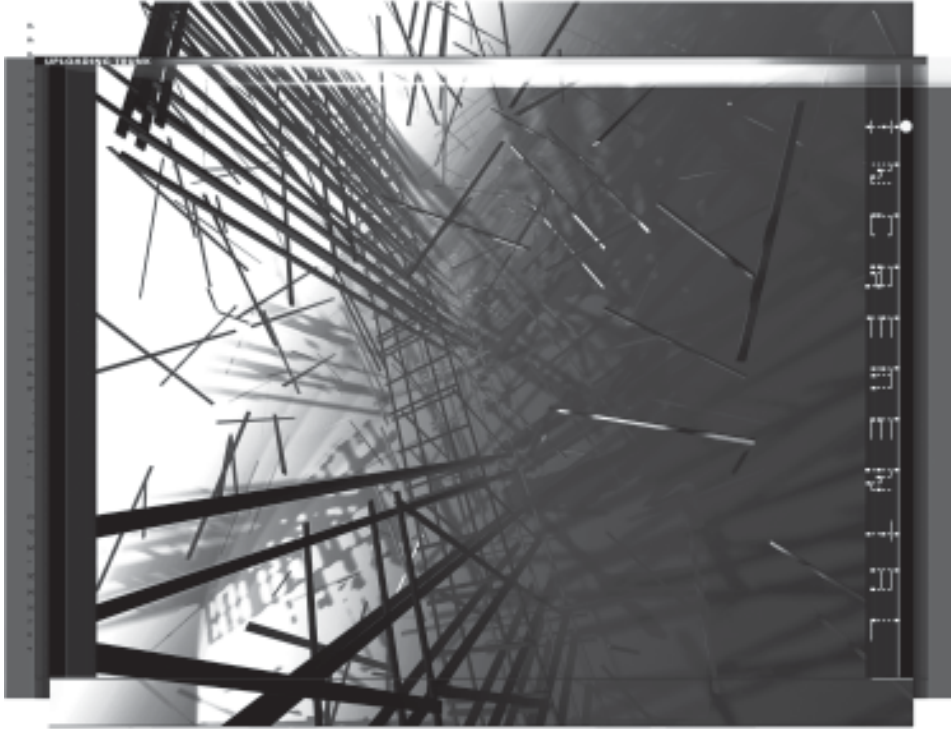
¹⁸ <http://mitpress2.mit.edu/e.journals/Computer-Music-Journal> cím alatt a 2000 téli lapszámból K. Cascone cikke; de a home page-en több más folyóirat is szemléz a teljes témával kapcsolatban, pl. Daedalus

¹⁹ Lásd még: Crash c. filmet

²⁰ A nyugati társadalmak és azon belül a nyitottak – a tengerentúlon *alapvetően* – engedik az embereket bemutatkozni egy-egy munkaterületen, akár megfelelő fokú végzettség nélkül is; miközben azt várják, általuk hol mutatkozik meg egy folyamat gyenge pontja, melyen változtatni lehet. Vagy az *egész rendszert* megváltoztatni! Tehát nincsenek statikus rendszerek, hanem szüntelen változtatottak – de bizonyos „alapnormák” a legkisebb kockázat érdekében kollektíve állandóak, sőt egyre erősebbek lesznek. Egy példa: a média szereplőit, háttérmunkásait, osztályvezetőit örökké cserélik (néhány *önerőből megérdemelt* kivételtől eltekintve), miközben a média megmarad, de örökké változó mondanivalóval.

²¹ Ilyen „hibának” minősült a középkorban a vákuum feltételezése is (bizonyításáig); a „horror vacui”, az üres tér, mint Isten térbeli ’hiánya’: „nem létez/het/ett”.

²² Lerágott csont, de a Gestalt elmélet is ezen a nyomon indult el – Rubin-serleg/arc kép; egyszerre nem látom a kettős képet, csak logikai „fázis-sorban”, azaz csak tudatába kerülök percepcióm után, hogy egyszerre ott kell/ene lennie a két képnek – „scrapped density” János elképzelésében: a zárt tárgyba leeresztett kamera esetében. A Bostoni Egyetemen évenként tartott Tudományfilozófiai Kollokviumon előszeretettel hozzák elő még mindig a témát; www.bu.edu/philo.

UPLOADING TRUNK XIV/XIV. (2001, 3D grafika, print; A/3)

A fenti gondolat Nyisztor János korábbi képfeldolgozásaiban is megjelent már, a „*deDOSZFÉRIKUS TÁJTEXTURÁK*” c. kiállítás alapozta meg e tárgykört. (Dürer Terem, Gyula, 1999)

Azáltal, hogy egyre több 3D animálásból/képgenerálásból emel ki reprezentatív elemeket – a „mentális” látásról és képpalkotásról szóló fogalmaink egyre gazdagabbá válnak/válhatnak. Zavarba ejtő, hogyan változtatja meglevő ismereteinket (térélményeinket); egyfajta új ’paradigmát’²³ hoz²⁴. Mindezzel felvetődött újra a kérdés, hogy vajon *hasonló logikai minta*²⁵ szerint működik mindez, vagy van valami *egészen eltérő* ’szerveződés’ is?!

Sokan vélik úgy – ismételten régóta –, hogy a *technika és természet* ilyen módon is „szembeállítódik”²⁶ (E. Leach) egy-mással (sic), legalábbis a felületes ’sajtó’ ezt sugallja. Érdekes viszont, hogy pl. ott (a M.I.T.-en) olyan emberek dolgoznak, akik nagyon természet-közeli országokból mentek oda kutatni/dolgozni; Ázsiából, Dél-Amerikából. Ők

²³ Csak a témát nem ismerőknek, in: T. S. Kuhn: A tud. forr. szerk.

²⁴ Persze, mindez a ’zavarba-ejtő’ gazdagság mégiscsak tömöríthető lesz egy fogalomba ismét, mely majd részét képezi a nagyarcú akadémikus mainstream-nek.

²⁵ A „logikai minta” mint a ’bizonyosság’, a hiba mentesség ideális eszköze; és a gép, mely ez alapján *működik*. Az ember pedig, mint a hiba forrása... és lemodellálni egy logikai rendszerrel egy kevésbé logikus rendszert. Ismét egy érdekes paradoxon.

²⁶ Hazánkban sok mindent újra megélünk, amit más fejlettségű kultúrák is megélték már történetileg. Mint mindennek, ezeknek a dolgoknak is vannak félrevezető felhangjaik, mint az EU-csatlakozás előtt anyagi okokból túllihegett természetvédelemnek is (egy ökológusnak is meg kell élnie).

ezeket a tradicionális, magától értetődő ismereteket használják fel, viszik át kutatásaikba – ösztönösen, önkéntelenül, *hallgatólagosan*.²⁷

Summa: Fogalmaink nagyobb része a *természetes praxisból* ered (János képei esetében: fa, jég, látás hasonlatok és maga az analóg fotó-képzés fény útján), illetve erre hat vissza; *míg másfelől* a komputer világ egy neo'(forrás) kód generálásából származik – melynek működő animációk esetében saját „motorja” van. Utóbbi *kettő között* jön létre *egy harmadik* dolog, a *róluk való (értelmes)* beszédben!

Miért locsogok minderről? Mert János képei önkéntelen is erre a kor-szerűsége reflektálnak és utalnak, de egy új „fordításban” (legalábbis csak *távrolról hasonló* koncepciót láttam – még más országokban is –, viszont nem ennyire koncentráltat).

De civilizációnkban mélyebbre is mehetünk: a tudományos gondolkodás analitikus logikai technikáiban jól ismert deduktív és induktív következtetési módszer²⁸ nem kisebb gondolatmenetből ered, mint az arisztotelianus nyomon haladó középkori skolasztika Isten-tételei. Ebben – tudjuk –, a Szent Háromság Tan levezetéséről is szó van, ami azután olyan roppant művekhez vezet, mint W. Ockhamé, Aquinoi Szt. Tamásé, vagy a héber Spinoza geometriai-logikai mintára felépített könyve.²⁹ Ami persze jogosan tételezte, hogy „egyetlen 'Valami' irányítja az Univerzumot” – egy tervszerűen/logikusan cselekvő *Isten*.

Tehát, amikor egy kategóriákra, főkönyvtárakra, majd alkategóriákra, file-okra csoportosított valamire, netán kiállított képekre nézünk, jusson eszünkbe mindez.

A Persona

Nyisztor János ugyanolyan *gyulai* polgár, mint bármelyikünk, *ismerős* sztorival; és *egyéb* képességekkel.³⁰ Közben meg megy a belső monológja, a fordítás és értelmezés maga-magának. Mindannyiunknak megy a belső monológja, csak a helyieknek talán más tartományban; Jánosunknak meg azon, hogy amit hallott, látott, hogyan tegye fel egy képre és mit (know-how, what). Ezután szinte kézenfekvő, hogy a képek iránti vonzalma okán webgrafikusként dolgozik (<http://wds.practicomp.hu/>).

A képek

Azt mondom, János képei erre a „*mesterséges intelligencia versus természetes hülyeség*”³¹ problémára („porblémára”³²) utalnak. Nos, a művek felosztása jelen tematika szerint négy-öt fő *kategóriára* osztott. A fő csoportok: „adathasáb; pixelmélység/szín; fordított nyomat; jégkocka/lefagyás; tömörített feltöltés”. *Számítástechnikai zsargon*, s az elnevezések, miként a képek méginkább, a mesterséges tárgyi *jelöléseken* túl valami finom *elméleti iróniával*, *de direkt vizualitással* a természetes megjelenési formákhoz kötődnek.³³ Mondjuk: „Pixel-pikkely”; „Adat-hasáb”.

²⁷ „belső beszéd”, a hallgatólagos tudás témái L. Wittgensteintől Polányi Mihályon át felbukkannak a mai kutatásokban is

²⁸ rész-egész viszony; bennefoglaltság, levezetés

²⁹ William Ockham: *Summa Logicae*. A. Szent Tamás: *A Létezőről és a Lényegről*. B. de Spinoza: *Etika*.

³⁰ *stories à la Sarusi Mihály*

³¹ reklámcím a 21. században

³² az 'elszólás' példája a Monty Python egy régi műsorában

³³ a mindenki által ismert térformák, mint közös fogalmi kötődési pontok: 1. tudni hova rögzíteni/elhelyezni az új fogalmat; 2. majd elvonatkoztatni ettől a ponttól; 3. rátalálni egy teljesen új kontextusra

János itt, a kelet-európai ex-lápvilágban³⁴ (csak a Tisza–Körös folyamok szabályozását követően szorultak vissza a mocsaras területek³⁵), a Balkán nagylelkűség-kapujában³⁶ a szláv hagyományból-rémvilágból, *Ikon* ográfiából³⁷ természetes könnyedséggel, jártassággal kapcsolódik az angolszász „empíria” „testetlenségébe”. A „klasszikus empirizmus” a tudat elsődlegességét, vagy-vagy az érzékszerveink általi befolyás(oltság) szerepének kérdését feszegeti (érzékelés-érzet-képzet etc).

S, itt kimondottan megkerülhetetlen a **film**, mint egységnyi villanások sorozatának összeálló folyamata. De már nem *Erdély Miklós* kollázstechnikájában vagy pszichológizáló értelmében.

A *Minority Report (Különvélemény)* c. nagyszabású *filozófiai dolgozatban*³⁸ arról van szó (sok egyéb, roppant izgalmas dolog mellett), hogy **amit nem látunk, de megtörténik**, vagy **ami még nem történt meg**, de már – előre – „látjuk”, meghatározóbb és alapvetőbb-e³⁹, azaz antik görög mintára egyben végzetszerűbb-e (önmagát beteljesítő jóslat) az ember/iség számára?⁴⁰

Vajon mennyire vagyunk foglyai saját elménk játékszabályainak az emberiség igazán *jellemző, egyedi, saját* alkotásában *morális/erkölcsi/etikai* téren? Ha megpróbáljuk modellezni, másolni a természetes elme működését, akkor kérdéses lehet, hogy legegységibb jellemzőink (moralitás), logikai lépésekre bonthatók-e a döntésmechanizmusok algoritmizálása során.⁴¹

Egy *Matrix* „nevű” filmet jobban favorizált a hazai közönség. Valóban, Jánost is megfogta e film vizualitása – *popularizált technikája* miatt. De kedvenc esztétájával, Kömlődi Ferenczel egyetértve mondja: a Matrix-kultúra hanyatlóban. *A techno nemzedék foga is hullik már*. S ha így van, a *Minority Report* borzasztó szürke világa (= az élet sem fekete/fehér *sajnos*, hanem összerosódottan szürke⁴²) az *eljövendő* generáció problémáinak/hibáinak nem alaptalan elővetítése, gondolatilag. Elő-idejű-jövő; poszt modern; ami már szerte is foszlott... anno ab ovo.

Már említettem egy énekest. Most a másikat, P. Gabrielt. Koncertjén előadja a kitalált „Barry Williams Show”-t.⁴³ Ez egy talk show-ról szól. Ismerjük ezt a fajtát. Sokat mesélnek... világunkról. Mr. Gabriel idézi, hogy évszázadokkal ezelőtt, úgy mondtuk: „az vagy, amit megesezel”. Azután mondtuk úgy is – a Gutenberg galaxisban – „az vagy, amit olvasol”. A divát terjedésével, a modernizációval úgy fogalmazzunk: „az vagy, amit viselsz”. Saját századaink vizuális világa azonban arra *int*: „**az vagy, amit nézel**”... Show Time!

³⁴ nem sértés, tény! ami az 1700/1800-as évekre tehető – vagyis Amerika létrejöttének ideje – tehát a modernizációk kezdeteként ezt is felfoghatjuk párhuzamos **kiindulási/időszámítási** pontnak

³⁵ lásd még: Gyűrűk Úra 2, a Két Törony

³⁶ soros miniszterelnökünk Szegedet nevezi Európa kapujának – „onnan-túlról” nézve bizonyára

³⁷ ajánlat: Tarkovszkij: Andrej Rubljov c. film „etűdje”

³⁸ Philip K. Dick novellája alapján Steven Spielberg filmje

³⁹ Emlékeztetőül: János képei egy megtörténtő képfeltöltő sorozat olyan elemeit mutatják be, melyeknek nem látjuk még a következményét.

⁴⁰ Ismét nem a jó-rossz megítélése ez, hanem egy döntéssor működése.

⁴¹ Stanley Kubrick 2001 Űrodüsszeia c. filmjének vezérlő rendszere

⁴² ezért a hagyományos logika „igaz/hamis” felelete helyett a „talán”, „is-is” válaszok jelentek meg a többértékű logikában

⁴³ Growing Up turné, májusban hazánkban is

Az előzmények ismeretében mondhatnánk, hát ez a János csak ügyes hobbyista, egy olyan *alkalmazott grafikus*, netán *kirakatrendező* – pakolgatja egymás mellé a *színes* elemeket (a „bűvész effektus”).

A dolog *azért* nem ilyen egyszerű, mert gondosan válogatja, átsejlejtezi a képeit, *maga sem tudja* milyen ösztönzésre, sugallatra, mindenesetre *lelkiismeretesen*.⁴⁴ Tehát benne látom, hogy a mesterember erőteljesen *elmozdul* a művész felé. És azt látom, tudom, hogy jelen képei egy nagyszabású *technika és koncepció* („projekt”) első markáns elemei, ha úgy tetszik: vázlatai. (A nagy hamisítók is készíteneek előbb vázlatokat...)

Az említettek fényében⁴⁵

Az eszközökkel egyben azt is bemutatja, hogy régen nem a technika *puszta* bűvöletében borultunk le a számítógépek előtt, hanem, hogy értelmessé szervezzük ittlétüket a magunk számára, ne csak szemét/adattárolók legyenek/legyünk. Egy emberöltő kettős szorításában vergődve: „egy századnyit látott”.⁴⁶ A *résztől az Egészig*, az Egészről a részig. Mintha minden megfagyott pillanata egy olyan töredékét adná a folyamatnak, amibe belekerültünk Édesanyánk vagy a Jólsten révén, hogy azután elbíbelődjünk egy-egy számkuntra kedves, netán mondanivalót is hordozó pillanatánál – csak úgy a megismerés, megkedvelés végett. A folyamat elemei azután egy új gondolatmenetet generálnak és biztos, hogy olyan új képekbe rendeződnek, melyek nem várt mélységgel jutalmazták látásmódunkat. Azután fogunk egy *műszert*, megszendázzuk a rejtett felületeket, mintegy a *háttérbe visszahúzódnak*, az alkotó már *jelen sem akar* lenni, csak *küld maga helyett* „valakit”, egy szondát, aki *hirt visz, közvetít* számára: vannak-e még termékeny részletek, történik-e még ott valami.

Enter?

Lezárásként engedjenek meg még egy zenésztől származó idézetet:

Frank Zappa a „*Civilization Phaze III*”-ben, élete utolsó munkájában, különböző jelképes társadalmi csoportok küzdelmét mutatja be a civilizációban.⁴⁷ Egy csoportjuk, a Piano lények szinte logikus-szokratikus *párbeszédéből*:

A: Az *erőnket* abból merítjük, hogy zenélünk.

B: Így igaz. De, van egy kis probléma.

A: Mi lenne az?

B: Nem *értjük* a zenénket!

A: Mit számít, hogy *értjük* vagy sem?!

Végül is az a lényeg, hogy *erőt* ad...!

B: Tudom, de lehet hogy *több* *erőt* adna, *ha* *értenénk is*...

⁴⁴ Az „algorithmizálhatatlan döntéssor”, mely a kreatív cselekvés során következő, lemodellázandó csoportja.

⁴⁵ lat.: illuminatio

⁴⁶ matematikailag megbecsült életszakasz és vizuális eredmény

⁴⁷ A dupla lemez 1994-ben jelent meg, s a Reagen-kor Amerikáját (is) ábrázolja. A társadalmi csoportok között – nem túl hízelgően – de realisan jelennek meg a *motor*(szívűek): a yuppiek; *apig és pony*-k (a radikálisok) vagy a szimpatikus *piano-k* (nyilván a zenekedvelők). A zenét a Zappa által fejlesztett *synclavier dms*-en, egy „digitális nagyzenekar on” adták elő, ami hatást gyakorolt a komputer-zenészekre is, legfőbbképp ötleteiben.

A: Nem, én ezt nem hiszem. Szerintem az erőnk a *bizonytalanságunkból*⁴⁸ ered. Ha értenénk, unalmassá válna ez az egész játék és akkor *már biztosan semmi erőt* nem meríthetnénk belőle.

B: Mint ahogy valamelyikünk elkezdene *beszélni* a zenéről – és akkor ez, ennek az egésznek [civilizációnak – J. A.] a végét jelentené.

A kiállítás kurátora Gyarmati Gabriella volt, a megnyitón közreműködött Adorján László (számítógépes zene) és Nyisztor Miklós (cselló). A tárlaton bemutatott művek:

1. UPLOADING TRUNK (FELTÖLTŐDŐ TÖRZS); sorozat, 11 db
2. reVERSE PRINT (FORDÍTOTT NYOMTATÁS); sorozat, 10 db
3. PIK/X/KELY; sorozat, 8 db
4. PIK/X/KELY; 1 db
5. HYBRID DATA PRISMS (HIBRID ADATHASÁBOK); sorozat, 5 db
6. SCRAPPED DENSITY (ELVETETT FAJSÚLY); sorozat, 7 db
7. by an only movement: icy cube in the green (egyetlen mozdulattal: jeges kocka a zöldben); sorozat, 3 db
8. Egy sor... (a row); sorozat, 7 db
9. LEFT SIDE OBJECT (BAL OLDALI TÁRGY); sorozat, 6 db
10. UNCOVERED LINEARITY (KITAKART LINEARITÁS); sorozat, 2 db
11. Cat/dev/zero>/dev/null/; 1 db
12. Indirect* (indirekt mutatók); 1 db
13. VERTICAL RETRACE (FÜGGŐLEGES VISSZAFUTTATÁS); 1 db
14. TÖBB EGY SOR EGYBEN (ARROWS); sorozat, 4 db

⁴⁸ Uncertainty* fosztó képzős, bizonyosság*, egyfajta hiány, hiba – a közfelfogásban

Lélekváltás (2000, olaj, vászon; 100×70 cm; fotó: Váradi Zoltán)

Figyelő

Görömbei András

Az utolsó remény jegyében

Csoóri Sándor: *Elveszett utak*

Csoóri Sándorban pályakezdése óta különleges nemzeti felelősségtudat él. Életkora előrehaladtával és a magyar történelem „rendszerváltozásnak” mondható fordulatóval ez az írói felelősségtudat nem csökkent, hanem még tovább erősödött benne. Korábban egy elnyomó politikai rendszerrel, a kommunista diktatúrával szállt szembe a közösségi felelősségvállalás nagy magyar alakjainak ezredvégi utóda-ként. Biztos érzékkel és szinte vakmerő eltökéltséggel képviselte évtizedeken keresztül a nemzeti szuverenitás veszélyeztetett, kilakoltatott, lehetetlenné tett értékeit: a szétdarabolt nemzet szellemi egységét, az ellenforradalomra minősített forradalom tisztaságát és kultúránk nemzeti jellegét. A rendszerváltozás óta a külső kényszerítő körülmények részben megszűntek, az ország, sőt a nemzet is közvetlenebbül felelős önmagáért, hiszen nem lehet már a külső, nagyhatalmi erőszakra hárítani a bajok forrását. Mégis elmaradt a nemzeti felszabadulás, elmaradt a nemzeti közösség értékeinek kibontakoztatása, elmaradt az elnyomatástól megszabadult nemzet szellemi, lelki, erkölcsi, anyagi újjászületése. Ez a nyomasztó élmény szólítja ma folyamatos történelmi cselekvésre a felelősség terhétől szabadulni nem tudó írókat.

Esszéinek a költői látásmód és a távlatos gondolkodás, az életszerű elevenség, a személyes élmények hitele és a mindig jobb minőségre törekvő, egyénért és nemzeti közösségért egyaránt felelős alkotói maga-

tartás egysége a jellegadó vonásuk. Az Ady-ra, Németh Lászlóra, Illyésre emlékeztető nemzeti felelősségtudatának eredménye az, hogy esszéi a legkülönfélébb tárgykörök-ből és alkalmi feladatokból mindig a nemzet mai legfontosabb létkérdéseire jutnak el. Erkölcsi világképében ugyanis az egyén és a közösség boldogulása szétválaszthatatlanul összetartozik. Az egyén nem tud kiszakadni egyszemélyes boldogságba, önfeledt játékba, szórakozásba, amikor napon-ta tapasztalja nemzeti közösségének fizikai, erkölcsi, szellemi romlását.

Csoóri Sándor azonban – nagy mestere-höz, Illyés Gyulához hasonlóan – a bajok számbavételétől különleges vitális, morális és gondolati erejével mindig eljut a változtatás, a nemzeti fölegyenesedés, kibontakozás, boldogulás lehetőségének felkutatásáig.

Számára erőforrás minden baj: minél nagyobb a gond, annál sürgetőbb szükség megoldásának, megszüntetésének a terve.

A tények számbavétele és a velük szemben felnövő változtatási szándék közötti feszültség esszéinek egyik varázsa. Ő sohasem tárja szét tehetetlenül a kezét, sohasem reked meg a lemondásban, hanem mindig cselekszik és cselekvésre ösztönöz. Az esszékből

Nap Kiadó, 2003. 352 o.

sugárzó cselekvésre ösztönző szellemi-erkölcsi energia ennek a könyvnek a különleges személyiség- és közösségedagógiai értéke. Az olvasót nemcsak a tények felismerésében, tudatosításában részesíti, hanem társsul hívja azok megváltoztatásához is.

A rendszerváltozás előtti időszakban az volt az egyik fő törekvése, hogy miként lehetne a diktatúra helyett demokráciát teremteni Magyarországon. Azonban már a rendszerváltozás első pillanataiban figyelmeztetett arra, hogy a demokrácia alapfeltétele volna a nemzet szellemi-erkölcsi felkészültsége a szabad életformára, különben több kára lehet a demokráciának, mint haszna.

Az értelmiségi hivatás babitsi modelljét követve az egyedi jelenségeket mindig egyetemes távlatban vizsgálja, a jelenséget elvezeti ahhoz az elvhez, amelyik működteti azt. Az egyedi tényeket egyetemes törvények, egyetemes tapasztalatok mérlegére teszi, de mindig megőrzi életszerű szemléletességüket, elevenségüket, közvetlen élményszerűségüket is.

Történelmi tapasztalatként tanúsítja azt, hogy a nemzetnek a mostani új helyzetében fel kell mérnie önmagát, meg kell erősítenie önazonosságát, tisztáznia kell mibenlétét és céljait, törekvéseit, különben vesztese lesz a huszonegyedik századnak is.

Fájdalmas tapasztalata az, hogy a rendszerváltás után a demokrácia gyakorlata és a nemzet érdeke nem tudott egyesülni. Hiába volt évtizedeken keresztül a magyar ellenzéki szabadságtörekvések célja a demokrácia, az a szabadságban nem a nemzet érdekei szerint működik, mert a nemzet és a demokrácia viszonyában nem érvényesül a természetes erkölcsi hierarchia.

Az újdonsült demokráciában ugyanolyan jogot és lehetőséget kaptak az ezerkilencszázötvenhatos forradalom és szabadságharc szovjet fegyverekre támaszkodó meggyalázói, mint a forradalom mártírjai és eszméinek továbbvivői. Ugyanolyan jogot és lehetőséget kaptak a szadista bírók,

mint áldozataik, ugyanúgy szavaznak a besúgók, mint a besúgottak.

A pártpolitizálás gyors kényszerében elmulasztotta a nemzet az erkölcsi-szellemi megtisztulást, egységesülést, a múlt bevalóságát. Erkölcsi megtisztulás, fölegyenesedés helyett olyan kaotikus állapot keletkezett a nemzet morális életében, amelyikben a kommunistákból pillanatok alatt kapitalisták lettek, a kommunisták gyűlölőiből pedig szövetségeseik.

A rendszerváltozás elvileg az ezerkilencszázötvenhatos forradalom eszméinek a megvalósítását jelentené, gyakorlatilag azonban semmiféle morális elmarasztalást nem vált ki az ország lakóinak nagy részéből az, hogy valaki a forradalom elleni diktatúra eszközzembere volt.

Az ország lakóinak egyik fele számára evidencia az, hogy a magyarságra erőszakkal szovjet rendszer kiszolgálása súlyos erkölcsi vétség volt, amelyet legalább meg kellene bánni. A másik rész azonban legyint ezekre az erkölcsi szempontokra. Nem is ismer ilyeneket. Évtizedeken keresztül szolgálta és erősítette a diktatúrát. Ma is nosztalgiát érez azok iránt az előnyök iránt, melyeket a szolgálatáért kapott, s melyek jelentős részét változatlanul élvezi ma is – a diktatúrával elvileg merőben ellentétes elvek szerint működő demokráciában.

Csoóri Sándor a kezdetektől fogva „hamisnak és elégtelennek” érezte „újszülött demokráciánkat”, mert abban nem a nemzet, hanem a hatalom természetének az ismerői érvényesülnek.

A politika kisajátította az életet, kiiktatta belőle a szellem, a kultúra egyetemes emberi mértékét, kiiktatta belőle az erkölcsi szempontokat. Mindent alárendelt a pillanatnyi hatalmi érdeknek.

Az erkölcsnek ez a semmibevétele súlyos hiba, hiszen „Magyarországot történelme során eddig mindig az erkölcsi erő mentette meg. Még a fizikai leveretéseinket is, amelyekbe saját bűneinken kívül mások bűnei is belejátszottak, egyedül az erkölcsi

győzelem katartikus tudatával tudtuk csak folyamatosan kiegyensúlyozni. Így történt ez a Rákóczi-szabadságharc leveretésétől kezdve az 1849-es bukáson át Trianonig, 1956-ig és tovább” (*Szárszó ma újra kérdez*).

Mostani helyzetünkben azonban a „társadalmi tudathasadás” csak gyűlölködést hoz, erkölcsi erőt nem.

Csoóri Sándor esszéi sokféle módon bizonyítják, hogy egy országot nemcsak gazdaságilag kell kormányozni, hanem szellemileg, erkölcsileg is. Ennek az erkölcsi kormányzásnak pedig a kultúra, a műveltség lehetne a leghatékonyabb eszköze, „az emberiség nagy műveiből és tetteiből felénk áradó lelki varázs”.

A kultúra alapfeltétele a nemzet életének: „Rendet, elfogadható, jó légkört bármelyik országban csakis a szellem teremthet. Egészen pontosan olyan hatalom, amely az ország történelmének és kultúrájának legjobb hajlamaira tud ráhangolódni” (*Szárszó ma újra kérdez*).

Az irodalom a valóságnak nemcsak a felületét ragadja meg, miként az újságok és a televíziók pergő hírei, hanem föltárja, megmutatja annak „esszenciális eszméjé”-t is.

Történelmünk bőségesen kínálja számmunkra a nemzet szellemi-erkölcsi képviselőit vállaló nagy példákat Zrínyitől, Széchenyitől, Petőfitől Illyésig.

Jelenkori szellemi életünkkel azonban fölöttébb elégedetlen Csoóri Sándor. Eszményi mérték számára a két világháború közötti magyar irodalom, amelyik az ország lesújtott állapota ellenére másfél évtized alatt a magyar szellemi élet második reformkorát teremtette meg a minőség és nemzeti felelősség jegyében.

Korábbi könyveiben számtalan példát mutatott arra, hogy az irodalomban fölvetett gondolatok mindig szót kértek maguknak a politikában, az ország irányításában is. A magyar irodalom alkotói stílusát megszületésétől egészen 1990 tavaszáig a sors-

értelmezés, a „történelmi érzékből fakadó veszélytudat, a hamleti monologizálás” jellemezte.

Korábban, ellenzéki íróként neki is sikerült a nemzet legfontosabb kérdéseire ráirányítania az ország figyelmét. Mert volt irodalmi élet, amelyik a gondolatoknak teret adott, azokat forgatta, mérlegelte, tovább vitte.

Évtizedeken keresztül érzekelte maga is az irodalom értelmét és jelentőségét az egyének és a nemzeti közösség önismeretének és öntudatának alakításában. Ezért oly fájdalmas tapasztalata most az, hogy 1990 után a szellemi életet a partvonalon kívülre szorította a politika. „Mint egy mennyezetről lezuhant csillár, darabjaira esett szét irodalmunk. Azt persze látom, hogy termékenységben, divatokban, változatokban hihetetlenül gazdag, de hogy ennek a gazdagságnak milyen értéke, súlya, kiterjedése van, nem érzékelem” (*Mennyezetről lezuhant csillár*).

Az irodalom a hangos politizálás közepe nem tudja a maga semmivel sem helyettesíthető, semmivel sem pótolható értékeit a társadalomalakító tényezőivé tenni, mert elvesztette jelentőségét a társadalom tudatában.

Ennek a pozícióvesztésnek számtalan lehetséges okát veszi számba Csoóri Sándor. Nyomatékkal utal magának az irodalomnak a felelősségére is, mert azt érzékeli, hogy irodalmunk jelentős része pillanatnyi divatokat követ, minden komoly gondot játékkal, humorral, iróniával helyettesít, lemond a valósággal való alkotói küzdelemről, szembesülésről.

Nem a kísérletezés, nem a játék, nem a humor és az ironia ellen szól ő. Jól tudja, hogy az irodalomban önmagában minden eszköz semleges. Értéke, súlya attól függ, hogy mire használják. Csupán azt a mindent helyettesítő állandó „röhögés”-t minősíti károsnak, amelyiknek a nihilizmus az alapja.

Rámutat arra is, hogy az időszertű társa-

dalmi problémáktól való tudatos elzárkózás is ellenkezik az irodalom eredendő létmódjával, hiszen „csak az válhat időtlen né, s ezzel folyamatosan jelen idejűvé”, ami egykor „húsbavágóan időszerű volt”. Az irodalomtól a valósággal való küzdelmet várja, a semmi mással nem helyettesíthető létföltárást. Az irodalom semmit nem veszített el a földataiból az új körülmények között sem.

Azért szólítja Csoóri Sándor írói felelőségre társait, mert történelmi tapasztalat táplálja benne azt a meggyőződést, hogy a „magyar közéletet, mint igazi drámát két főszereplőssé kell újra tennünk”, a politikának és a szellemi életnek együtt kell a nemzetért felelősséget vállalnia. „Nemzetpolitika ugyanis elképzelhetetlen egy nép eredendő tehetsége nélkül, amely a kultúrájában fejeződik ki legtisztábban” (*Szárzó ma újra kérdez*). Erre a felelőségre akarja újra képessé tenni irodalmunkat. Ezért vallja – Dosztojevskij, Ady, Valéry, Németh László, Sartre, Camus, Márai példájára is utalva –, hogy az irodalomnak a leg súlyosabb kérdésekről is beszélnie kell. Még akkor is, ha az író tisztázás helyett támadásokban részesül miként azt a maga személyes tapasztalata is mutatta a Nappali Hold című naplójegyzetei esetében.

Meggyőződése, hogy „az igazi irodalom mindig ellenállás, mindig összeesküvés a kor botrányai, bűnei, kicsinyessége ellen”. Ezért minősíti „tetszetős téveszmé”-nek azt a vélekedést, mely szerint „a magyar irodalomnak századokon át komoly teherterele volt a közéletiség, a politikai és a nemzeti gondok képviselője” (*Egy Hitel-est bevezetője*). Számára példák sokasága bizonyítja ennek az ellenkezőjét, azt, hogy a közösségi felelősség esztétikai értelemben is nagy kihívás lehet az igazi tehetség számára.

Illyés Gyula régóta egyik ösztönző példaképe Csoóri Sándornak. Esszék sorát írta róla már korábban is. Most az Illyés-centenárium is alkalmat adott neki arra, hogy könyvének egyik ciklusát teljes egészében

Illyésnek szentelje. Már az Illyés-év kezdetén Németh László Adyról írt szavait fordította Illyésre: „Egy költő műve azzal, hogy befejezte, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.” Ez az elkészülés lezárhatatlan folyamat, a nemzeti kultúra örök, tehát ma is időszerű feladata. Csoóri Sándor nemzeti felelősségtudattól áthatott irodalmi esszéinek lényeges sajátossága az is, hogy őt mindig az érdeklő leginkább egyegy íróból, ami hasznosítható a nemzet mostani dolgaiban. Ez a hasznosíthatóság persze fölöttébb gazdag értéktartományokra vonatkozik az ő esetében: Kosztolányi éppúgy példa erre számára, mint Márai. Az ő megvilágításában Illyés életműve a legidőszerűbb előkészítés a nemzet szellemi, érzelmi újjáteremtésére irányuló törekvéshez, a határon túli magyarság szellemi-lelki integrációjához. A nemrég megnyílt Terror Házát az *Egy mondat a zsarnokságról* megtestesülésének nevezi, de még a Széchenyi-tervben is felfedezi az illyési szellemiség ösztönző hatását. Korábban már utalt arra, Illyés minden időszakban megírta a maga és a nemzete nagy versét. Most az illyési életmű és magatartás sok-sok értékét állítja példaként a nemzet elé. Korábban is többször mutatott rá Illyés megoldáskereső tárgyilagosságának értékére. Most újabb emlékezetes vonásokkal gazdagítja ezt a képet is. Illyés *Magyarok* című művét Ady publicisztikája és Németh László esszéi mellett a nemzeti önismeret „mindmáig legfontosabb breviáriuma”-nak minősíti, melynek különleges értékét az író személyessége, hiteles önmaga vállalása is szavatolja: „Illyés minden hamleti kérdésünket önmagával szembeállítja. Kendőzetlen alanyává válik egész múltunknak, kultúránknak, reményünknek és reménytelenségünknek” (*Az első kör*).

Ez a személyes részvétel a világ dolgaiban Csoóri esszéinek is fontos vonása, hitelesítő pecsétje.

Illyés humorát is különleges értéként elemzi, a szellem erejét látja benne,

Karinthyével összevetve pedig rámutat Illyés humorának élményszerű közvetlenségére és ítélkező bátorságára. Illyés nyelvének különleges értékeit többször számba vette már. Eredetiségét most azzal emeli ki, hogy „a nyelvünkben rejtőző világosság legnagyobb erőforrásait ő tárta föl”. Példaadó szemléleti tágasságát, értékővő nemzeti felelősségét az minősíti, hogy Illyés Széchenyi és Kossuth különböző igazságai között nem választ, hanem „megkísérli magába olvasztani mindkettőt, s egységbe forrasztással új távlatot adni a sorsnak” (*Hatalmas nagy korszakban életem*).

Az illyési életmű sok-sok időszerű vonását emeli új fénybe Csoóri Sándor ebben a kötetében is. Ezek közül különösen a határon túli magyarság sorskérdései kapnak nagy szerepet. Csoóri Sándor továbbviszi az illyési programot: a sokágú síp összehangolását, a magyarság szellemi egységének a megteremtését. A tárgyilagos szembenézés itt is nyomasztó tényeket vehet számba. Sütő András *Erdélyi változatlanságok* című könyvéről szólva írja, hogy „Sütő könyvének hatszáz-valahány oldala egyetlen, hangkihagyás nélküli zolai kiállítás az erdélyi magyarság nyolcvan esztendeje tartó megtörése ellen” (*Az utolsó remény*). Sütő szavaival is nyomatékosítja azt a tapasztalatát, hogy a romániai magyar kisebbség etnikai megsemmisítéséről az új hatalom sem mondott le, ez a megsemmisítési folyamat ma is zajlik. Sütő András három könyvét (*Heródes napjai*, *Szemet szóért*, *Erdélyi változatlanságok*) lírai indíttatásuk ellenére Szoltsenyicin Gulág-beszámolóí mellé helyezi.

A kisebbségi magyarság változatlan kiszolgáltatottsága és fogyatkozása indítja arra, hogy a kisebbségi autonómiáért küzdjön minden lehetséges eszközzel. Sokoldalúan indokolja meg a kisebbségi autonómiák szükségességét. A kisebbségek számára a legtökéletesebb demokrácia sem jelentene megoldást, mivel „örökös kisebbségi sorsban az örökös vesztesekhez tartoz-

nának továbbra is” (*Az utolsó remény*). A kisebbségek megmaradásának egyetlen lehetőségét a területi és kulturális autonómia jelenthetné. Az ugyanis elkerülhetetlenül magába foglalja a többségi nemzet lakói közül is sokakat, s ez tény biztosíthatná a kölcsönösséget.

A közép-kelet-európai rendszerváltozás mérlege a magyar nemzet szempontjából tragikus hiányt jelez. A magyarság trianoni szétदारabolása, elszakított részeinek méltatlan sorsa ma is eleven valóság, miközben a Trianonban kényszerházasságra ítélt nemzetek sorra megszerezték autonómiájukat. Arra persze nem gondoltak, hogy a hozzájuk csatolt magyarságnak autonómiát adjanak. „A Csehszlovákiából könnyedén kivált és könnyedén autonómmá vált Szlovákia történelmi méltányosságából is valamiféle autonómiát adhatott volna a felvidéki magyarságnak, hogy otthonosabban érezhesse magát az új országban. Ehelyett épp az ellenkezőjét cselekedte. Trianon szellemét követve: belső szétदारabolással újabb veszedelmet szabadított a felvidéki magyarokra, hogy kisebbségi helyzetük még hátrányosabb legyen” (*A demokrácia háborúja*).

A kisebbségi magyarság rendszerváltozás utáni helyzete messzemenően igazolja Csoóri Sándornak azt a megállapítását, hogy „a szükséges igazságoknak és érveknek eddig csak egy töredéke hangzott el, pedig abból kellett volna kiindulnunk, hogy Trianon Európa történetében nem befejezett múlt, nem befejezett történet, hanem folyamatos” (*Évfordulók ünnepe Pápán*).

Csoóri Sándor – korábbi munkásságának szerves folytatásaként – a rendszerváltozás időszakában is minden tőle telhetőt megtett és megtesz azért, hogy a széttagolt magyar nemzet szellemi egysége, összetartozás tudata megerősödjék. Azért állt ki a kedvezménytörvény mellett érveléssel és aláírásgyűjtéssel is, mert az „egy rettenetes történelmi igazságtalanságra keresett meg-

oldást” (*A demokrácia háborúja*). Ezért háborodik föl a státustörvény hamis alkuvá degradálása miatt.

A „magyar–magyar integráció”-nak a megteremtése áll régóta esszéírói munkásságának a centrumában is. A magyar nemzet sorsáért érzett felelősség ösztönzi éles bírálatra politikusaink nemzeti közömböségének, felelőttségének láttán. Ezért fogalmaz élesen, ezért nevezi meg név szerint is a nemzeti felelőttségük és közömböségük miatt államférfinak alkalmatlan politikusokat.

A nemzeti kisebbségek sorsáért érzett felelőssége magasrendű humanizmusának a megnyilatkozása. Nincs számára semmiféle elfogadható érv amellett, hogy – a bármely nemzethez tartozó – emberek ne élhessenek egyforma értékű életet. Márpedig vitathatatlan tapasztalata az, hogy a kisebbségi sorsban élő magyarság – a gátlástalanul tovább élő többségi nacionalizmus miatt – szülőföldjén másod- vagy harmadrendű ember, nem élhet teljes életet. „Vajon hogy egyeztethető össze ez a csonka lét az európai eszmékkal, például az egyenrangúsággal?” – kérdezi (*Az irodalom lármafűje*).

Magyarországnak az európai integrációja során alapvető kötelessége az, hogy az európai jogrendhez ragaszkodják, hogy az Európai Unió révén megszerezze a kisebbségi magyarság számára is a teljes emberi

lét esélyét, a többségi nemzet tagjaival azonos jogokat, melyek egyedüli biztosítéka csak az autonómia lehet.

Nem új dolgot követel ezzel Csoóri Sándor, hanem csupán a trianoni békeszerződés ígéreteinek a megvalósítását – több mint nyolcvan év után legalább. A kisebbségi kiszolgáltatottság iránti érzéketlenség példájaként idézi Mitterand elnököt, aki 1982-ben Illyés Gyula előtt mocskos ügynek nevezte Trianont, három hónappal későbbi nyilatkozatában azonban azt is hozzátette ehhez a megállapításához, hogy ha most hatálytalanítanák, az is mocskos ügy lenne. Ez ellen a szűklátókörűség ellen érvel keserű felháborodással Csoóri Sándor: „Hiszen ha Trianon ellenpontjaként új megoldást emlegetett, ki kellett volna mondanani az egyetlen lehetséges jóvátétel elvét: az autonómiáét, amely egyébként az 1920-as békeszerződés kisebbségi mellékletében erkölcsi és politikai feltételként szerepelt” (*Trianoni serpenyő*).

Csoóri Sándor könyvében *Az utolsó esély* címet viseli az a ciklus, amelyikben leggyakrabban érvel a kisebbségi autonómiák és a magyar–magyar integráció mellett. Az elveszett utakat ellenpontozza az utolsó reménnyel. A bánatot a földadattal.

Katartikus könyv *Az elveszett utak*: tragikus nemzeti látélet és főlemelő, cselekvésre ösztönző terv – az utolsó remény jegyében.

Németh Zoltán

Olvasni, olvasni, olvasni...

Esterházy Péter: A szabadság nehéz mámora

Vajon kitől tanulunk olvasni? Ha a „világom határai nyelvem határai”, mint arra Esterházy Péter többször is utal, akkor lényeges kérdésnek tűnik, hogy milyen nyelven olvassuk világainkat és szövegeinket. Merthogy az olvasás tulajdonképpen két (több) nyelv interakciójaként is felfogható: egy (jobb esetben) folyton mozgásban lévő befogadói nyelv és egy – (jobb esetben) a befogadói nyelv által – mozgásban tartott szerzői nyelv interakciójaként. Az olvasás szépségét és gyönyörűségét talán nem is a két fogaskerék olajozott működése jelentheti, hanem a kapcsolódás nehézségei, a megroppanó, de folyton újrainduló szerkezet, egyszóval az olvasás nehézségei.

Szóval kitől tanulunk olvasni? És az elfogadott olvasásmód által milyen olvasói én birtokában vagyunk az olvasás során? A professzionális olvasó valószínűleg többször teszi fel magának ezt a kérdést, talán mindig, ha olvas. Esterházy Péter nemcsak profi író (a legjavából), hanem profi olvasó is. Ennek a rövid írásnak az egyik célja talán éppen ezért az lehetne, hogy hogyan olvas Esterházy, törődni egy kicsit ezzel az olvasással (minthogy az Esterházy-írás szerencsére folyton az értelmezés tárgyának pozíciójában található).

Ha a jelenkori magyar olvasásmódokat vesszük figyelembe, talán leginkább az elméleti olvasásmód megszilárdulása figyelhető meg a nyolcvanas évek végétől, de főleg a kilencvenes évek elejétől kezdődően. Mindez együtt járt a magyar olvasók új generációinak az előretörésével. Mondhatnánk, hogy a fiatal olvasók ezen csoportja leginkább Kulcsár Szabó Ernőtől tanult meg olvasni, Kulcsár Szabón keresztül pe-

dig Jausztól, Isertől, Gadamertől. De Kulcsár Szabó Ernő iskolateremtő tevékenysége mellett a Thomka Beáta, Fried István, Szegedy-Maszák Mihály, Balassa Péter, Odorics Ferenc, Margócsy István stb. által felkínált olvasásmódok is jelentékenyen vesznek részt annak az olvasói térnek a kialakításában, amelyek leginkább hatnak a kortárs olvasástechnikák, a szöveghez való közeledés elkülönülő, máskor összekapcsolódó folyamataira. Az elméleti olvasásmódok regnálása azonban azt is jelenti, hogy nem beszélhetünk valamilyen sajátos magyar teoretikus olvasásról, hiszen a már említett iskolateremtő szerzők, illetve talán még inkább a fiatal generációk ezer szálal kapcsolódnak a már említett német teoretikusok mellett a francia, angolszász, orosz stb. iskolákhoz (többek között Derrida, de Man, Foucault, Baudrillard, Eco, Genette, Hutcheon, Bloom, Barthes, Bahtyin... neve említhető).

Esterházy Péter olvasástechnikája nem sokat köszönhet ennek a teoretikus olvasásmódnak. Sokkal inkább a Szerb Antal-i esszéisztikus, szellemtudományi megközelítésnek, amely a nyelvkritikai attitűd hangsúlyozott működése által posztmodernizálódik. Szerb Antalba oltott Wittgenstein, amely sokat köszönhet a kultúrákritikának, a posztmodern játékoságnak, s a hetvenes évek prózafordulatának ízeit jobban érezni, mint a kilencvenes évek teoretikus fordulatának belátásait. Esterházy még innen és már túl

Magvető, Budapest, 2003.
452 o.

van ezen a fordulaton, Barthes előtt és után: „Olvasó vagyok, vad, vérszomjas alak, önző és élvezkedő, nem jótékonyági intézmény.” (302.) A barthes-i intenciókat szem előtt tartó élvezkedő olvasó tehát, de hűs-vér értelemben, azaz nem a szöveg egy funkciójaként, hanem mint társadalmi lény, mint erkölcsi és politikai szubjektum határozza meg önmagát. Vagyis Esterházy és írásai a szöveget nem struktúráként, hanem antropológiai esszenciaként fogják fel és értelmezik. Talán innét érthető meg leginkább *A szabadság nehéz mámore* szövegeinek irányultsága (amely szembeállítható a teoretikus fordulatban részesült írások és interpretációk döntő többségével): nem csak szöveget értelmeznek, hanem az embert is, nem csak a szöveg érdekli, hanem a szerző, az írói arcél is. Nem annyira a szöveg belsejébe mászik bele (gyakran oda is), hanem inkább kifelé néz, hogy az olvasott és értelmezett szöveg milyen (társadalmi, politikai, szociológiai) kontextusba helyezhető, milyen kontextusban kap hangot, milyen kontextusban szólalhat meg, milyen kontextusban szólítható meg.

Ennyit tehát belülről, most pedig térjünk rá a jó öreg, bejáratott tematikus kritikára! Esterházy írásai ugyanis elválaszthatatlanok azoktól a – szerzőre jellemző – témáktól, amelyek minduntalan visszatérnek, amelyekről nem tud és nem akar szabadulni, amelyek – mondhatni – megrajzolják azt az identitást, amely a szabadság nehéz *mámore*ban Esterházyként tűnik fel.

Talán először, elsőként a futball jöhet szóba: „Mert lehetséges, hogy amit a lelátóról látni, az csupán a pénz vonaglása (...) meg valami kulturális üresség, félelmetes kultikus cicoma, de belülről ez a játék számomra mégiscsak A játék, és látom akkor is ezt az ideát, a játék szépséges és drámai ideáját, ha nem hunyom be a szemem, hanem nézem, nézem a tévét, vakulásig.” (125.) Először futballista az ember, csak azután lesz belőle író. (S egy következő lépésként tévénező?) A futballban szociáli-

zálódik, itt találja magát szembe először az embergyerek a tehetség és a tehetségtelenség képzetével. A legdemokratikusabb sport, olvastam valahol, talán nem Esterházy nál, hiszen nem lehet kisajátítani a labdát, a láb egész egyszerűen úgy van megcsinálva, hogy képtelen egyszer s mindenkorra birtokba venni a játékeszközt. Mennyire más a helyzet a kéz és a toll esetében: ha a futballt a megfosztás és a folytonos feltételezettség állapotaként fogjuk fel, úgy az írás a görcsös ragaszkodás és a mono-, sőt megalomániás kísérletezés képében tűnik fel.

A kötet egyik „legposztmodernebb” (nyelvi megelőzöttség, az identitás multiplikálhatósága, a detotalizált történelem, a linearitás megtörése, a teleologikus és okszerű narráció installációja és szubverzója, a plurális és megszakított történelem, a manipulált valóság, a fikció és a történet lezárhatatlansága, múlt és jelen, fiktív és tényszerű határainak fellazítása és transzgressziója, a múltnak a jelen felől, illetve szövegek felől való feltételezettsége, a szöveg önreflexiója, a paródia szubverzív és dekonstruktív potenciáljának kihasználása, az irónia differenciáló műveleteinek életbe léptetése, az eredetiség kétségbe vonása, a reprezentációk denaturalizálása, a populáris és magas művészeti formák határainak eltűnése, a nemi szerepek felnyitása, az autoritás krízise, a differenciák negációjának új lehetőségei, a decentralizálás műveleteinek és a marginális nézőpontoknak a felértékelődése, a valóságnak textuális konstrukcióként való felfogása, a detotalizálás műveleteinek totalizálása stb., stb.) tanulmánya (Puskás, Gödel, passz) a zsenialitás, vagyis éppen a futball, pontosabban Puskás kapcsán olvasható (close reading). Esterházy elemzése akkor a legbrilliansabbak, amikor meghökkentő asszociációs képességét teszi az értelmezés terepévé. Ilyen esetekben a köznapi halandó számára összekapcsolhatatlannak tűnő elemek hirtelen új jelentéseket kapnak. Ahhoz kapunk segít-

séget, hogy meghökkentő, de egyúttal új nézőpontok felől értelmezhezzük a rögzültnek hitt jelentéseket – például a futballt a posztmodernitás elméletei, a politikatudományok vagy a modern matematika felől (lásd: „Puskás nem osztotta Heisenberg nézetét, ő mindig egyszerre tudván tudta a labda helyét is, sebességét is...” [131.]). Így válik számára Puskás a XX. század értelmezőjévé, jelölőjévé, ikonjává: Puskás mint géniusz, Puskás mint futballista, Puskás mint művész. Hogy kicsoda is Puskás az elmúlt évszázadban? Elsősorban, állítja Esterházy, a modernitás ikonja: „a futball utolsó személyisége”, „a modernitás utolsó villanása és összefoglalása”, „az út az egyetlen metafora felé” (130.), „Puskással szűnik meg a játék, s kezdődik a szórakoztatás korszaka” (130.), a „Nagy Elbeszélés”, a „teljes személyiség és az élhető sors utolsó villanása” (133.) Másodsorban, ezt a gondolatot továbbvíve állítja aztán Esterházy, hogy Puskás a posztmodern ikonja: „az első posztmodern”, „aki nincs is, csak a róla szóló elképzelések vannak”, „a tiszta lap, amelyre bárki bármit írhat”, „Puskás az, amit képzelünk róla”, „a megelőlegezett ezredvég”, a „személyességtől megfosztott én” (135.). Az ironikus és önironikus tézis-antitézis működtetésével a nyelv performatív ereje válik nyilvánvalóvá, s a parodisztikus szöveg olyan távlatokba emelkedik, amelyről nemcsak a futballpálya, de a nyelv működését érintő ezredfordulós elmélkedések is jól láthatók.

Futball és matematika (amely utóbbihoz én nem sokat tudok itt és most hozzátenni) mellett az „irodalom szenvedélye” élteti leginkább Esterházy írásait. Felvonul a kortárs irodalom számos ismert alakja (kortárs az, aki olvasandó), mondjuk Mézőly és Otlík, Kosztolányi és Nádas, Kertész és Tandori, Pályi és Örkény, Krúdy és Oravecz. Hálás szerep egy Esterházy-esszé tárgyának lenni: szerzőnk, ha kritizál, csak név nélkül teszi, pontosabban az elmarasztalt könyv címét és íróját inkább meg sem

nevezi. Így aztán bárki gondolhat bármire és bárkire. Sőt, Esterházy van olyan arrogáns (vagy nagyvonalú), hogy még egy Csurka kapcsán is azt írja le (152.), hogy jó novellákat írt (illetve: „...”). Kell-e ennél nagyobb fokú tisztelet a szöveg iránt? (Főleg annak ismeretében, hogy politikailag hol áll a két „életrajzi szerző”.)

(Itt azért azt is megjegyezném, hogy Esterházy gyakran, számomra túl gyakran pepecsel olyan eseményekkel, hogy úgymint hogyan pókhálózta le a könyvet, melyik párna alatt talált rá stb., amelyek nem biztos, hogy szorosan összefüggenek a mentális produktummal. Az Irodalom Visszavág című folyóirat egyes kritikusi hegyezik ki írásaikat arra, hogy éppen pizsamában az ágyban vagy a fodrásznál olvasták-e el (ha elolvasták egyáltalán) a bírált piros vagy rózsaszín borítójú könyvtárgyat. Persze Esterházy esetében ezek az apró életrajzi megjegyzések (az autobiográfiai regiszter retorikai kódjai...) inkább a sors, a könyv és a szerző összefonódó sorsának értelmében interpretálódhatnak. Ráadásul a szellemes, mély, nyelvjátékos, ötletes, magas szintű, izgalmas, fantáziadús, kreatív, briliáns, zseniális (etc.) Esterházy-gondolatfutatok mellett néha kifejezetten szórakoztatóak, mégha nincs is sok közülük az olvasott szöveghez. Most mondjam azt, hogy én meg Esterházy könyvét a kassai dómban olvastam? Vö. A szabadság nehéz mámor)

Mindez azonban talán szigorúan összefügg azzal a nemzetkarakterológiával, amelyet a kötet írásai állítanak elénk. Hogy tehát nemcsak könyvek, de emberek is vannak Kelet-Európában (vagy talán elegánsabb, ha úgy írjuk, hogy Kelet-Közép-Európában?). Esterházyt nemcsak a szöveg érdekli, de az életrajzi szerző is, s éppúgy az a kulturális tér is (irodalom, művészet, politika, hatalmi viszonyok, értelmiség), amely lehetővé teszi egy éppen olyan személyiség „megképződését”, aki éppen azt a könyvet írta, amely olvasandó. Így kerül

Örkény, Mészöly vagy Nádas például sokkal tágabb horizontba; Esterházy írásaiból az derül ki, hogy szövegeik világokat rejtnek: a politikai ellenállás, a kelet-európai sors és identitás, egy ország iróniája, egy nyelv igazsága tárul fel műveikben (mennyi, mennyi metafizika, mondhatnánk).

Nemzetkarakterológia (magyarok, zsidók, németek) és városkarakterológia (Pest, Berlin, Basel). És ebből következően túl sok általánosítás. Mert már annak a kérdésnek sincs sok értelme, talán, hogy mi a magyar, s ebből következően talán annak sem, hogy „mi a berlini? Mi a német?” (144.) (Melyik magyar, melyik berlini, melyik német?) Igaz, maga Esterházy is erre a kételyre utal, hiszen: „Ha valaki csak svájci, csak magyar, csak zsidó, csak férfi – az száználmas paródia csupán. Egy (1) valaminek lenni veszélyes.” (139.) A hely topográfiaja, a hely mint identitásképző erő azonban gyakran összetett jelentsztruktúrákat is mozgósítani képes. És itt újra csak az identitás kérdésébe ütközünk. Mit köszönhetünk annak, hogy a magyar nyelvet használjuk, mit köszönhetünk annak, hogy Magyarországon nőttünk fel (ez utóbbiról megint csak semmit sem mondhatok)? (Talán így kellene kérdezni, talán erre vonatkozik a mi a magyar, mi a berlini...) Esterházy országban, nemzetben, városban, történelemben, sorsban, identitásban – egyszóval hazában gondolkodik. Korszerűtlen elmélkedések, mondhatnánk, de a családi történelem szinté erre predestinálja a szerzőt (családka-karakterológia).

És itt érkezünk el a politikához, ame-

lyet Esterházy tágabb értelemben gondol el, nem a napi politika szintjén. Sokkal inkább stratégiaként, olyan stratégiaként, amelynek a segítségével vesszük birtokba a világot. A politika a hatalom művészete és tudománya. *A szabadság nehéz mámor* cím ennek belátása felől is olvasható: nehéz szabadnak lenni a minden viszonyba önmagát beleíró hatalom szorításában, másfelől viszont a szabadság is csak a hatalmi konstellációk bizonyos együttállásának eredményeképpen jöhet létre, azaz a szabadság is a hatalmi struktúrák egy konstrukciója.

[Ha a napi politikát nézzük (lásd: Kis magyar tragédia), akkor Esterházy többször is rendesen kiosztja mindkét felet: „A jobb-oldal minden újabb saját bejáratú ügynökében kizárólag az átkos átkosságát akarja látni, vagyis önmagát kizárólag áldozatnak tekinti, így hazudik önmagának és nekünk, a bal meg cinikusan annak bizonyítékát látja ebben, hogy lám, mindenki egyformán benne volt abban, ami talán nem is volt diktatúra, így hazudik önmagának és nekünk.” (384-385.)]

Mindebből van menekülés, és ez Esterházynál a liberális kereszténység (majdnem azt írtam: posztmodern liberális katolicizmus). A játékos szeretet. Incelkedés a hittel, a szeretet mint politika. A kereszténység mint nyelv, mint irodalom. A hit mint a legösszetettebb jelentése – minek is?

Esterházy Péter könyve egy szenvedélyes, szelíd, vitatkozó, megbocsátó, vad, szeretetteljes, bátor, becsületes olvasó naplója. Megtanít, hogy kell a határokon élni, vagyis a nyelvben.

Kiss László

A hiányzó egy

Krasznahorkai László: *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó*

Krasznahorkai László legutóbbi, 2003-ban megjelent regényében (a továbbiakban: *Északról hegy*) egy hercegi leszármazott vasúttal érkezik Kyotóból a közeli Fukuine negyedbe, hogy egy bizonyos *Száz szép kert* című illusztrált könyvben olvasott/látott, s állítólag az itt emelt kolostorban megbúvó varázslatos kert nyomára akadjon. Hegynek felfelé visz az útja, s miután áthalad a beláthatatlanul gazdag zöld fölött ívelő hídon, belép a kolostor kapuján. Fölkeresi a legfontosabb épületeket, szentélyről szentélyre halad, áldozatot mutat be, rövidebb időre elájul, később álomba merül, végül eljut a rendfőnök feldúlt, kiábrándítóan modern lakosztályába, ahol egy könyvet talál, Sir Wilford Stanley Gilmore könyvét a végtelen illúziójáról, amelybe belelappozván dolgavégezetlenül elhagyja a kolostort. Amint újra az állomáshoz ér, váratlan visszafordul, ám az élmény, az út nem idézhető fel többé. A regényszöveg persze nem lineáris, a történések egymásutánja meglehetősen laza szövésű, rendszertelen, s Genji herceg unokájának utazását-keresését hol lírai, hol naturalisztikus betétek szakítják meg. Miközben a narrátor – szakszerű fogalmi apparátus felvonultatásával – a könyvelőállítás, a papírkészítés, a kolostorépítés vagy a természeti környezet kialakulásának geológiai-geográfiai titkaiba avatja be a könyv olvasóját, az ábrázolt történet helyszínén nyomasztó csönd uralkodik, a kolostor és környezete mitikus pusztulás – egy „hajdani rombolás” – nyomait őrzi (leszakadt kapuk, összeomlott könyvespolc, halálra vert kutya stb). A regény ennek a pusztulásnak az allegóriája. A szöveg a pusztán allegorikus történet szintjéről úgy emelke-

dik el, hogy jelölt irodalmi hagyományra épül, így hőse duplán fiktív személy: egy XI. századi japán mű szereplőjének, Genji hercegnek az unokája – a regény pedig az egykori fikció fikciója, továbbírása.

A száznegyvenhárom oldalnyi szöveg rendkívül szűken van tördelve, a lap csekély hányadát foglalja el. Ez lehet egyszerű formai megoldás, amely nem mutatkozik kíméletesnek az alapanyag iránt, s funkciója pusztán a terjedelem növelésére szorítkozik. Ugyanakkor – minthogy japán környezetben játszódó japán történetről van szó –, a keleti miliő illúzióját is kelti: mintha buddhista szent szöveget tartana kezében az olvasó. A krémszínű borító, a karcsú, viszonylag magas könyvttest, a szerző finoman megvilágított arcképe is a távol-keleti kultúrára jellemző kontemplatív atmoszférát sugallja, amihez a szövegtükör említett minimalizmusa és a regényvilág maximalizmusa járul, a legteljesebb összhangzás jegyében.

Műfaját tekintve az *Északról hegy* leginkább az utaztató regény hagyományát idézi, alapmotívuma a keresés. Aki átlépi a kolostor belső kapurendszerét, az „az emberi létezés aljas története után olyan kérdések kitüntetett alanya lesz, ahol emberre vonatkozó kérdések többé már nem merülnek fel”. A keresés leszűkített valóságos térben, de az emberi képzelőerőt meghaladó szellemi térben zajlik, s lesz valóságosan eredményte-

Magvető, Bp., 2003., 144 o.

len, szellemileg azonban – különösen a Gilmore-könyv átlapozását követően – eredményes. A Krasznahorkai-művekben korántsem ismeretlen utazás-motívum az *Északról hegyben* legalább kétféleképp értelmezhető, s szorosan kapcsolódik a regény narratív struktúrájához. Egyfelől a főszereplő (?), Genji herceg unokájának útját követhetjük nyomon, ám az ő „utaztatása” – összefüggően a műben megrajzolt kultúra miszticizmusával –, a vasútállomás elhagyásától, a kolostor bejárásán át a pályaudvarra való visszatérésig, légiesen könnyed színekkel van megfestve, a fikcionalitás tartományában zajlik: nagyapja után ő is irodalmi hős lett, amire Gilmore könyvének hatása, a regény irodalmi-művészeti kitételei is félreérthetetlenül utalnak. Az utazás másfelől az a „valóságos” út, amit az olvasó jár be, a helyről az unokánál lényegesen többet tudó narrátor kíséretében, s aminek során feltűnik a hiába vágyott helyszín is, a kis kert, a kolostor egy eldugott sarkában, „a világ leg-egyszerűbb kertje, [...] egy mohaszőnyeg, rajta nyolc hinokiciprussal.” Ez a kert volt a keresés célja, amelynek eredménytelenségéről a hercegi sarj Gilmore könyvének átlapozása során nyer végső bizonyosságot, s így a végtelen illúziójával való leszámolás számára a vágyott célt, illetőleg annak megtalálását is az illúzió szférájába emeli. A kert „magának a kert gondolatának a végső kiteljesedése”, s mint fogalmilag létező, a végtelen illúziójának metaforájaként funkcionál (a narrátor a kert „voltaképpen végtelen egyszerűségé”-ről beszél), „a szépségnek tovább már sűrítetetlen koncentrációja” – miután megpillantják, nem akarnak beszélni róla; Genji herceg unokájának története példázza, hogy emberi fogalmak szerint értelmezhetetlen.

Az *Északról hegy* allegorikusságának egyik alapvető fundamentuma a szöveg erőteljes metanarrativitása. A kolostorépítés mechanizmusának megjelenítése egyfelől a mozaikosságot hangsúlyozó poétika

leképezéseként értelmezhető, a létrejött épület nem más, mint a természetes rend, új formába öntve („mindennek hajszálpontosan úgy kell történnie a szentélyek építésénél, mint amilyen módon az a fák természetes életében lezajlott”), ugyanakkor a továbbélés – irodalmi – gesztusaként is olvasható („ki kell bírják az idők mostoha csapásait, magyarázta a miya-daiku egy ízben egy fiatal tanítványának”). A regényszöveg szűkre fogott tördelése is hűen tükrözi az atomjaira hullott, úgyszólván csak pusztulásában megragadható világot – a lépten-nyomon szembeszökő pótolhatatlan hiányról már a kolostor helyét lokalizáló, a lényegét voltaképpen elhallgató cím is előre árulkodik. Az említett szövegszervező eljárás legközvetlenebb megfogalmazása a XVIII. fejezetben, a kolostori rend bemutatásakor olvasható, a rendház felépítésének egy magasabb rendű teremtéssel való összehasonlítása a regény poétikájának metaforikus megjelenítésévé válik: „e rengeteg épület s a köztük vezető utak, illetve a fedett folyosók irányának meghatározása egy tévedhetetlen terv hajszálpontos utasításainak végletes és feltétlen követésére alapozódott, amelyet nem vonhatott kétségbe senki”. Továbbá: „ez a fenséges kolostor [...] csupán egy felszínes, elhamarkodott ítéletben tűnhet fel úgy, mint valami zűrzavarosnak, egymásra hánytak [...] a tisztátalan elegye [...] mert mégsem, ez a szeszély olyan volt, mint a semmi, vagyis ugyanaz, amelyik az égbolt ragyogó kékjét teremtette meg odafönt [...] mely kiírta a szelek egymásutánját, a ginkó gyökérzetének rendszerét, az énekes (ti. madár – KL) dallamának lejtését és ritmusát a megronggyant harangtorony tetején – s azt a szívszorítóan finom, fokozhatatlan szomorúságot a kondo Buddhájának félrefordított tekintetében”.

A kolostor építését „az irtás szent rítusa” előzi meg, a zárda létrejötte tehát destrukciót feltételez, ami ugyanakkor egy új *világ* konstruálásának előzménye. S mint-

hogyan az idillikus illúziókkal (pl. a végtelennel) való leszámolás ugyancsak a pusztítás útján megy végbe (a végtelen esetében Gilmore olvasása, mint a rombolás gesztusa), az *Északról hegy* a valóságos) tett irodalom allegóriájaként is *olvasható*. A legszakrálisabb belső szentély, amelyben a herceg olvasása zajlik, a külső szentélyt formázza újra. A keresés egyik kiváltó oka ugyancsak olvasmányélményhez kapcsolódik: a már említett *Száz szép kert* című illusztrált munka századiknak ábrázolt kertje az, ami otthonának ideiglenes elhagyására sarkallja a hercegi leszámazottat, s bár útja előre elrendelten eredménytelen, erre csak Gilmore művének olvasása során ébred rá, melynek tartalmáról a „zavarba ejtően” sokat tudó narrátor közléséből értesülünk. A forradalmi újszerűséggel előrukkoló, több mint kétezer oldalas könyv (*A végtelen tévedés*) szerint a végtelennel csupán mint elméleti konstrukcióval számolhatunk, azaz *valójában* nincs, nem létezik: „a véges mennyiség valódi nagysága olyan mértékben meghaladja ennek a tudatnak (ti. az emberinek – KL) a képzelőerejét, a felfogóképességét, hogy a valóságosan, de a számára felfoghatatlanul nagyot nem bírván végigkövetni, azt végtelennek érzékelik”. A valóság Gilmore szerint véges, a benne lévő dolgok között szükségszerűen távolság van, a végtelenhez pedig éppen a köztük lévő hiátust kitölthető *egy* hiányzik. A rendfőnök ágyán, kinyitva, gerincével fölfelé fordítva ez a könyv fekszik, az ő távolléte a megsejtett (vagy éppen: bekövetkezett) pusztulás bizonyítéka – a könyv behajtását követően Genji herceg unokája is sietve távozik (érdekes következtetésekhez vezethet a Gilmore-mű címének egy további olvasata, amennyiben a tévedés a benne foglaltakra válik érvényessé).

A Genji herceg unokájának alakja felől is értelmezhető mottó, mint lehetséges (rejtett) első fejezet – *Senki nem látta kétszer*. –, a szöveg működése folyamán végig jelentésképző szereppel bír. A hercegi le-

származott rejtélyes kilététől kezdve (a részeg palotaszolgák nem akadnak a nyomára), vágyának be nem teljesülését át (úgy hagyja el a kolostor területét, hogy nem láthatja meg a kertet), a félrefordított fejű Buddhán keresztül, „az alkonyatba süllyedő szentély álomi csendjében” üldögélő unoka agyában felvillanó, majd „azonnal, végérvényesen, visszahozhatatlanul, örökre” eltűnt képig. Ebben az olvasatban a regény csúcspontja kétségkívül a XLVIII. fejezet, amelyben a Keihan állomáson ácsorgó Genji-utód mögött egyszerűen felszívódik mindaz, amit korábban látott és átélt; keresi az imént megjárt utcákat, az imént látott házakat és tetőket, még egyszer visszatérne a kolostorba, de az utcák, a kerítések, a tetők már nem ugyanazok, amelyeket néhány pillanattal korábban megtapasztalt, „hiába minden: nem volt ott semmi”.

A hercegi sarj látogatásának egyik – el nem ért – célja lehet a polarizált erők összebékítése, ami a kert-metaphora egy lehetséges kódjaként is működik: rendet teremteni állandóság és dinamizmus szélsőértékei között. A regény egy nagyon hangsúlyos gesztusa az ebből a törekvésből fakadó folyamatos *jelenlét*: a kezdet, úgyszintén a természet elemeinek (pl. a szelek) analógiájaként, folyamatosan jelen van, ezért *kezdetként* nem kap értelmet: „kézzelfoghatók voltak, de elérhetetlenek, mert jelen lévők voltak, de megragadhatatlanok, mert maguk voltak a létezés, miközben a létezésből mégis ki voltak zárva, vagyis oly közel estek a létezéshez, hogy azonossá váltak vele, és a létezés nem látszik soha, így hát ha itt voltak is, amikor nem voltak itt, belőlük soha nem maradt semmi”. A földtörténeti korok rétegzettségére, az egymásra rakódó rétegek lineáris megjelenítése (leírása) is az összefüggések nyomasztó meglétére enged következtetni – a folyamatos, pillanatokra sem szűnő kontinuitás állandóságára hívja fel a figyelmet. Az unoka vissza-visszatérő rosszulléteinek alapja is

„valamiféle fájdalom volt, de – mint mindig – forrás, kiindulópont, megnevezhető középpont nélkül”.

Az *Északról hegy*nek nincs első fejezete, nincs kezdete (jobban mondván: a második fejezet az *első*), ami megint csak a regény egészére nézve árulkodó: nincs viszonyítási pont, nincs honnan elindulni, minden csak folytatódik („a híd végére ért, viszont nem kezdődött el semmi, csak folytatódott a fal”). És eszerint folytatódik a *Háború és háború*ban újra kezdett (folytatott), a mű időkezelésében tetten érhető ciklikus hagyomány is, vagy ahogy a regény allegorikusságának egy fontos eleme, a ginkófa törzsénél elpusztult kutya kapcsán olvashatjuk: „mert abból az iszonytató magányból, amelyből érkezett, nem volt sehova másfelé irány, csak egy másik és most már végérvényesen iszonytató magányba”. A regény ideje ebben az értelemben neutrális, nincsenek pontos időkoordináták, ám egyes tárgyak, például az italautomaták arról árulkodnak, hogy a történet jelenkori környezetben zajlik, aminek a középkori mitikus hős fikcióban létező leszármazottja és a modern milió tárgyai közötti termékeny feszültség ad keretet.

Az *Északról hegy*szembetűnő jegyei közé tartoznak a már a szerző korábbi műveire is jellemző aprólékos környezetleírások, afféle lírai dokumentarizmus, mely a természet egyes, a „legmélyebb közvettség kísérteties tartományában” létező jelenségeinek (szelek, felhők, lombkoronák, vihar, madárfütty, bedőlt kapu) fontosságára, sőt elsőbrendűségére figyelmeztet. A szellemeszerű unokát üldöző horda kudarca, az elzárkózó, gyanakvó lakosok, a néptelen vasútállomás egyaránt a természeti környezet dominanciájáról árulkodik. A híd túlsó oldalán magasodó ginkófa, a fenyegető földmozgás, a híd alatt elterülő beláthatatlan völgy, a hegyek ölébe rejtett rendház, a szelek és a növényi megtermékenyítés aktusa olyan körülmények közé helyezik az embert, amelyben küzdelme eleve kilátástalan és értelmetlen.

A természet örök jelenvalóságát, érzékenységét a megszemélyesítések, a szöveg metaforikussága biztosítja. Mindez a pusztulás mindenütt tolakodóan szembeszökő képével és az emberi jelenlét feltűnő hiányával párosul. Azokra, akik olvasták az egyik irodalmi portál interjúját Krasznahorkai Lászlóval – „[M]ár évek óta szerettem volna egy olyan regényt írni, amiben nem szerepel ember” –, alaposan ráijeszthetett a szerző. Noha az elképzelés az eddigi Krasznahorkai-regények világképe alapján, mondhatni, értelemszerűnek tetszett, a megvalósítás természetesen nem „sikerült” maradéktalanul. Az *Északról hegy*, bár nem bővelkedik személyekben, s főszereplője (centruma) valójában a kolostor, rendre jelzi az emberi jelenlétet, hol egy kísérteties forgalomirányító vagy egy gyanakvó asszony alakjában, hol egy nyolc-tíz fős társaság formájában, akik a hercegi rokon hollétét igyekeznek kideríteni. Genji herceg unokájának légiesen könnyed alakja nem csupán kísértetiesessége miatt nem sorolható közéjük: amellett, hogy egy magasabb rendű szellemiség képviselőjeként jelenik meg a műben, már említett irodalmi származása is kiemeli a „hús-vér” emberek közül. A mindenhol megmutatkozó, s mindenekelőtt az emberi civilizáció következményeként jelentkező pusztulás képeit az erőteljes metaforizáció és a túlzás retorikai alakzatain túl apokaliptikussá az teszi, hogy a romlás az emberi kultúrától elvileg érintetlen helyen is kézzelfoghatóan érzékelhető, mi több az egyetlen *célszerű és természetes* befejezésnek (megoldásnak?) tűnik. Ami nyitott marad, és reménykedésre (újraolvasás) adhat okot: át kell élni a pusztulást, hogy a rend nyomába eredhessünk, még ha ez a rend nem is létezik, vagy ha létezik is, *gyakorlatilag* nincsen semmi haszna, mert kiteljesedésének pillanatában nem érzékelhető: „hirtelen átvillant az agyán egy kép... s már el is illant [...] s ő ott ült a belső szentély asztala előtt s a kép megjelenésétől és eltűnésé-

től egész testében megfeszült, annyira gyorsan érte, és annyira gyorsan vesztette el, hogy csupán a jelentőségét fogta föl, a súlyát, de a tartalmából semmi nem maradt”.

A narrátor segédletével utazó olvasó (így részben a herceg is) bárhová lép, mindennütt az univerzális pusztítás emlékeibe ütközik: a kolostor bejáratánál található félig levert kapu, a megkínzott eb, a veszett róka, a szentély beomlasztott fala s az így megsemmisült könyvek, a deszkabódéra szemüknél fogva felszögeezett halak kivétel nélkül valami titokzatos megsemmisülés nyomait őrzik. A rombolás – megfelelő a regény ciklikusságának – rombolást szül: a finom rengés, mely megremegteti a kolostort, a pusztítás nyomainak ütköztetése a „szépség fokozhatatlan egyszerűségé”-vel jellemzett kolostor és a benne (nem) található kis kert harmóniájával, a finom, érzékeny hercegi unoka és a palotaszolgák ittas csoportjának, a rendház archaikus idilljének és a rendfőnök modern, szétzilált lakhelyének kontrasztja, vagy a már a nyitó fejezetben a nyomasztó csönddel körülírt feszültség („mintha valahol ünnep lett volna, vagy baj”), mind-mind baljós jelként szolgálnak a hazatéréshez, Kyotóba, „ahol most éppen nagy baj volt valahol”. A teljes romlást és hanyatlást egyértelművé teszi, hogy az ember fölé emelkedő kolostor környezetében minden távozni készül: a madár elszáll, a kutya elvánszorog a gíngkófáig, a gyermek Buddha félrefordítja a fejét.

Minden metanarratív szándék ellenére („csak az egész van, és nincsenek részletek”) a részek ebben a regényben nem tudnak egészévé összeállni. A lassan hömpölygő, a Krasznahorkai-próza alapvető ismérvének tekinthető indázó körmondatokat duzzasz-

tó túlságosan gondos részletezés, a környezet legapróbb összetevőivel való bíbelődés, a zen-terminológia, a helyenként tudományos retorika gyakorta az olvasó képzelőerejét is túlzottan igénybe veszi, ami *összeségében* nem válik a regény előnyére. Ugyanakkor némely szöveghely (a Gilmore-könyv bemutatása, a haláltusáját vívó kutya ábrázolása, a környezet megjelenítése) olyannyira erős, olyannyira dominál, hogy hozzá viszonyítva más részek túlságosan monotonnak és érdektelennek tetszenek. Nem biztos, hogy Krasznahorkai László legutóbbi regénye a kortárs próza-irodalom megkerülhetetlen darabja, és erősen kérdéses, hogy eléri-e a *Sátántangó*, *Az ellenállás melankóliája* vagy a *Háború és háború* szintjét. Ám olyan mű, amely a Krasznahorkai-világ alapvető fontosságú része, összekötő elem a nagyszabású *Háború és háború* és az úgyszintén meghatározónak tűnő (mert annak is deklarált) új mű, a *Rombolás és bánat az Ég alatt* (munka)címet viselő regény között (l. *Alföld*, 2004/1.), még inkább ez utóbbi előtanulmányának látszik, elméleti fölkészítésnek, vázlatnak egy nagyobb, teljesebb egészhez.

Ahogy a Buddha elvesztésén kesergő unoka („nem tudjuk már, mit gondoltál a világról”) dolgavégezetlen távozik a kolostorkertből, úgy érzi magát dolgavégezetlennek a könyv elolvasása után a száznegyvenhárom oldalon át sokszor hitegetett, de igazából egyszer sem biztatott olvasó, s talán emiatt marad továbbra is kérdéses az, hogy létezik-e egyáltalán megfelelő számú olvasás, amely után feloldódik a kétely: hol van, melyik a hiányzó ötvenedik fejezet. Vagyis az első.

Esze Dóra

„Énre én” – avagy Bovary úrfi kimászik a kukából

Teslár Ákos: Ezeket kidobtam

Aligha van kritika, amelynek ne tennének helyenként jót az olyan kifejezések, mint „szubkonvencionális retorika”, „kanonikus distanciálódás”, „pluralitás a perspektívában”: a kritikus darab időre megkönnyebbül, a szerzőt előlönti egyfajta bizonytalan jóézés, az olvasó kezdetben ugyan dermedten gyanakszik, de később ő is belenyugszik a megváltoztathatatlanba. Ha azonban egy regényben „önreflektív reprezentációs síkok”-ra bukkanunk, ösztövére szűzi zavarunkat csak a rendelkezésre álló műben fellelhető (dimenzionalitását tekintve nyilván transzhorizontális) önirodnia enyhítheti.

Irónia és önirodnia ugyanis kulcsfogalmak az *Ezeket kidobtam* című regény (?) kapcsán. A rémisztően fiatal Teslár Ákos első megjelent könyve saját definíciója szerint szórakoztató önvallomás a skizofréniáról. Pőrén, kiszolgáltatottan, névvel és lakcímmel, le egészen a mélyrétegekig. Csak hogy e helyt nem fejezte ki magát elég pontosan, a szerkezeti diagnózis inkább lehetne az MPD-nek nevezett személyiségzavar (Multiple Personality Disorder): az elbeszélő nagyon, de nagyon sújtva van az ebből exponenciálisan adódó bonyodalmakkal és feladatokkal. Valamelyest leegyszerűsítve a kérdést azt mondhatjuk, a könyv éppen ezt a célt tűzte ki maga elé: legyen a sok, a széttörédezett, a számúzótt és kirekesztett ezentúl

önazonos, integrált, egységgé gyógyult, mindezt hol viccesen, hol azon belül vérkomolyan. Ádám bukását szem előtt tartva a terv nem is rossz.

Teslár vezérmotívumainak komolysága meghökkentő. A látszólag prolongált kamaszkori hülyéskedés örvén a hályogkovács magabiztosságával tapint könyvtárnyi irodalommal rendelkező témákra. Fel kell tételeznünk, hogy ösztönösen teszi mindezt, bőbeszédűségéből ugyanis semmiképpen nem következik, hogy ne említene nevet, ha másként volna. A – nevezzük most így az egyszerűség kedvéért – regény kezdőoldalain sorok közé bújtatott elemekből a bölcsészkar több különböző szakán lehetne kurzust indítani. Így talál rá a jungi archetipikus pszichológia alapjaira, a belső szerepszemélyiségek harcában megnyilvánuló rendszerre („Ez kinek a mije: én?” – 150. o.; „Használhatatlan dolog, hogy egy egész életen keresztül egy nevünk van... Mennyi halott van mögöttem! Mennyi halott én vagyok... ...Vagy te árulónak tartasz valakit, aki egyik buszról a másikra száll?” – 183–184. o.), valamiféle összeurópai etika gyökereiből ágazó színes levélkékre (az ezeketkidobásban megjelenő szabadság mint szükségszerűség felismerése) – az a modern játszi könnyedség pedig, amellyel semmibe vesz nagyjából minden határt szerző és szöveg között, önálló tanulmányra adhatna ürügyet.

A pucér kezdet itt szó szerint értendő: Teslár in medias res leveti a messiás-jelmezt (így, határozott névelővel, magyarázat vagy előtörténet nélkül), majd miután az Elhibázott Művészetek Múzeuma nem hajlan-

Ab Ovo, 2003. 325 o.

dó állományába venni azt, kukába dobja. „És tudják mit? Én jövök ki helyette. Reggel visszamegyek a városba, és elkezdem élni Teslár fiatalúr életét.” (15. o.) Tükrök egymás hegyén-hátán. Valaki akkor kezd élni, amikor valaki kidob *valakit* a kukába, majd *valaki* előjön belőle. Nevük azonos, életútjuk drámaian hasonló elhatározásokra vezeti őket. („*Tisztogatás* a kulcsszó. Az egyik kulcsszó.” – 19. o.) Mint azonban a jószágot megtestesítő, sebesült kezű regényalak anyagul rámutat, az új Teslár a megszólalásig hasonlít a régire (101. o.). A könyv vége felé Teslár még az idegen nyelvet, a fordítást is bedobja, mint a skizofréniával analóg jelenséget – a jelölt és jelölő illetén azonosulása azonban éppen (hevesen keresett?) egységet fejez ki. Akár azok a tizennyolcadik századi festmények, amelyek témája épp a készülő kép. Mint Esterházy elhíresült Trabant hasonlata: ha ujjhegygel azt firkantják az autót borító koszrétegbe, „Pizkos”, a jelentés éppen ott nem lesz érvényes, ahol a jelölő áll. Na és nekünk szegezve a nagy kérdés: ha a szerző attól él, hogy kidobta magát a kukába, melyik életéről beszélünk? Ugyanez a szövegre vonatkoztatva: ha ezeket kidobta, mit olvasunk épp? („...ízlést és rímeket is lehet guberálni a kukából” – 144. o.) Azt, ami nélkül gilt a kenyérszöveg, vagy magát a műalkotást?

Teslár jókat vigyorog e felvetéseken, és ezt nyomtatásba is adja: a fejezeteket a huszonnyolcadikig úgy számozza, ahogy az a Gutenberg-galaxisban szokás, ott jól megírja (sic!) a *mennyországot* (az ortográfiára nincs mentsége), majd elindul visszafelé. Slusszpoénként a könyv befejezése visszanyúl a logikai bukfenchez. „Biztos, hogy ki akar lépni? – kérdezi a gép, és én határozott igennel felelek. Lepakcsolom a monitort, felsőtétlik rajta az arcom.” Pájng. A mondat jelentése szerint akkor vagyunk bent, ha kint, akkor hallhatjuk, ha megszűnik az egymás alá írt sorok képe, az állítmány azáltal fókuszál, hogy olyan sötét

támad, amelyben éppen mondatokat nem láthatunk. Megpillanthatjuk viszont azt, amiről végig úgy esett szó, hogy csak ígérte, de nem találta a tematika: a szerző arcát. Ismételjük: az *arcát*. Csettintsen csak nyugodtan az a nyelv. Aztán fizikailag is.

Üröm az örömben, hogy a könyv valójában több olyan könyvkezdemény egymás mellett, amely nem állna meg a lábán, társításuk felületi marad. A pikareszk vonalvezetés többször szórakoztató, mint nem, de nincs látható tétje. Adott egyszer egy pusztán elméleti szál, kötetbe rendezett több ezer cédula a szerző gimnáziumi és az azt követő években fogant gondolataival és elméleteivel. Másodszor egy mozgalmas, de fejlődni nem képes história egy menthetlenül középszerű, Esti Patak nevű bakfissal, aki azonban szűzkurvoid játszmacskáival négy éven át szerencsésen sakkban tart egy fél osztályt és az örületbe kerget egy Teslár Ákos nevű szerencsétlen kamaszt. Harmadszor annak krónikája, miként eleválnak a rózsablak színgazdagságát felvonultató szerepszemélyiségek alárendelt figurákból önálló összeesküvők, méghozzá oly szélsőségesen, hogy egy alapos lincseléssel bevégezzék ne csak a szöveget, de magát a szerzőt is. Ezt aztán túléli egy Teslár Ákos nevű figura, aki közreadja az utószót és a (kidobott) függelék, mintegy hetven oldal terjedelemben.

Adott még néhány kínos aktualitás: nem meglepő módon ennek a szövegnek sem tesz jót az elektronikus média-eredetű nyelvszennyező nonszenszatúra („innentől kezdve”, „merthogy”, „szabadott volna”, ikes igék kával), de az ilyesmin végül is könnyű kézzel, elsöprő lendülettel segít minket túl a szerző. Amikor azt látjuk, Descartes-ot és Karthéziánust két külön személyként említi, egy pillanatra talajt veszünk – de végül megnyugszunk: újabb illusztráció skizofrénia-ügyben.

Adott azonban néhány fel nem robbant akna, technikailag elkent és összecsapott történet. Például: hogyan siratja el nagy-

apját a temetésen éppen azért, mert nem szerette eléggé; hogyan segíti őt ez az érzelmi úr arra a felismerésre, hogy mégsem a játszmakirálynővel fogja leélni az életét, mi több, hálísten nem szeretheti örökké. Valamint amikor Esti Patak Harmadik Richárdjaként bejelenti és kifejti, hogy gazember lesz, valódi bildungsromantól esünk el. Ez éppen az a jelenet, amelyben a legartikuláltabban mutatkozik meg a kapcsolat tehetetlen önforgása: „Akkor basszunk be, aztán basszunk – mondta nevetve. Végül aztán egyiket sem tettük, ahogy az elvárható is volt.” Ígyenceknek valóan többfenekeű (szó szerint) szituáció, a jelképesen elmaradt megtermékenyítési aktussal és a száználmasan szürke kijózanítással (Patak azzal vágja fejbe a szerelemtől szó szerint klinikai örületbe esett Teslárt, ne simogassa meg a fagyalttól ragacsos kezével) – de itt már majdnem vége a könyvnek! Valamint ott van néhány sorban felvillantva az a jelenet, amelynek látens címe „Találkozás egy középkorú emberrel”. Elegánsan szűkszavú, küldöm-ki-érti szellemiségű utalás, de sajnos előzmény és folytatás nélkül. Pedig e pontokon annyi potenciális kohéziós erő mutatkozik, amennyivel bizonyára feszesebb textus születhetett volna – így persze magánügy marad, a szerző szándékosan hagyta csírájában a lehetőséget, vagy sem. És adott még hallatlan mennyiségű muníció: technikailag ez a fiú, nevezzük Teslárnak, csak azt nem tudja, amit nem akar. Ha volna értelme egy afféle dőreségnek, mint „struktúrateremtő véna”, most boldogan elsütnénk – komolyan azonban csak azt mondhatjuk, hősünk biztos kézzel betonoz, eszköztára szerint bármibe belefoghat, azon nem fog múlni. A dialógusok megnyugtatóan pergők, de hangsúlytalan helyet kapnak, a termékeny nyelvhasználat és pontos vonalvezetés, a hiteles alkotói ívek összessége, a szerencsés kézzel használt humorérzék becsesebb annál, mint amennyire élesben megy (értsd: nem megy élesben) – viszont optimizmusra ad okot

(értsd: várjuk a következő, az azt követő, és az azután következő Teslár-művet). Ez a könyv szerzőjéhez hasonlóan annyi arcát mutatja, hogy egy idő után egyfajta virtuális tárlaton érezzük magunkat, a már említett szerkesztetlenség azonban a Nagyregény című terem helyett a Grafománia elnevezésű emeletre hajtja a látogatót. Teslár egy ponton azt írja, tizenegy és tizennégy éves kora között szerzett hétszáz regényt, Lovag nevű alteregója pedig szanatóriumi tartózkodása szűk két hónapja alatt költ és elfelejt (!) harmincötezer verset. Nem telik bele ötven oldal, és ezt könnyűszerrel elhisszük neki.

Figyelemre méltó, milyen szűk fizikai térben, emellett (vagy részben ezért) azonban milyen tág lelki spáciumban mozognak a figurák. Van itt intertextuális utazás, időzónák a magyar könnyűzene törésvonalai mentén, miközben jóformán ki sem lépünk ugyanabból a budapesti utcából. Ettől a könyv egyszerre aktuális és icipicit régimódi, ami feltehetőleg szintén a hasadtóság egyik kifejeződése. A szerkezet, tematika és szerző között már-már misztikusan elmosódott határokon túl azonban Teslár, ha suttogva is, kiutal az olvasónak egy biztos pontot. A kidobott, majd fellázadt Lovag, Ülő Férfi, Bolti Tolvaj, Utazó Férfi mellett van ugyanis egy alak, aki nem része e kavalkádnak. Fiszterdisz sápadt és komoly fiú, aki a legviccesebb helyzetekben sem hagyja el melankóliáját, és bár novellákat ír, szövegeivel egyszer sem kerülhetünk oly bizalmas és közvetlen kapcsolatba, mint az olvasás előrehaladtával egyre nehézkesebbé váló elméleti bekezdésekkel, Teslár nem idézi őket, csak összegzi tartalmukat. Fiszterdisznek bizonyítottan nincsenek olyan problémái, mint Teslárnak, sem az írással, sem a nőkkel, sem az énekkel, sem az énekkel (dalokat szerez). Sajnos már nem él: a szerző az ő emlékének ajánlja a könyvet. Pedig Fiszterdilisz bolondsága meghatározható, Filiszterdisz némely bölcsészelméncségéhez talán visszalapozunk esős délelőt-

tön, és ha úgy adódik, Pfsztererdisz arcán sem csodálkozunk, amint Prae-coxos kis bánatáról fel-fellebben a fátyol. Teslárszerű alakok igazán kreatív gátlástalansággal bukkanak fel, olvasói érzetre esetlegesen a csapongva elmélkedő fejezetek között (a vonneguti örökség már jó néhányszor elhangzott vele kapcsolatban, most ugorjunk), hogy szinte mindannyiszor valamilyen Esti Patakkal kapcsolatos fájdalomhoz érjünk. Szinte mindannyiszor – ez ebben a könyvben nem kevés alkalom. Felbátorodva hát talán mégis belekapaszkodhatunk a szerelmi szálba.

Annál is inkább, mert a szerző a számtalan öndefiníciós kérdés közé elbújtat ravaszul egy válaszlehetőséget, egy potenciális megfajtást: „Az vagy, akit szeretsz” (244. o.). Mindez békésen megfér azzal az írásténnyel, hogy Esti Patak is alanya lesz az ezeketkidobásnak: sok apró papírsebkendő-galacsinná gyúrva landol egy (jé) utcai kukában (292. o.). Az emlegetett, sokatmondóan teoretikus szinten tartott „baszás” helyett így jön létre az egyesülés, így lesz az émelyítően idegesítő regényalakból a szerző maga, Bovary úrfi, a regény címadó aktusa által a regény kulcsa. Végül is nem árul

zsákbamacskát, Lányi Idill még a huszadik oldal előtt felvilágosítja az olvasót, az élet értelme szeretni. (V. ö. All you need is love.)

Ám amikor a valóban velejéig ironikus szövegbe olyan mondatok csúsznak, amelyek hangütése elnémítja az összes többi – „Egy darabig tagadod, de majd egyre inkább csak az fog felrémlelni, egy váratlan estén, mikor társtalanul elalváshoz készülsz, és már sok mindenem túl leszel... A szépség letagadott, kitagadott pillanatai térnek vissza, amiket nem tudott végképp törölni az emlékezet...” (287. o.); „Sosem felejttem el, hogyan szorult össze a gyomrom. Hogy hogyan borult jégbe az egész mellkasom az új és új hírek hallatán. Soha, hogy hányszor. Soha, hogy mik miatt. Ahogy az ablakban álltam, szép környezetkímélő buszokat néztem, nélküle jöttem...” (316. o.) –, amikor felejtés és emlékezet fény és árnyék ars poétikus bipolaritásaként cikkan ebben a sajtóban kettéhasadt világban, az ember legszívesebben tényleg odanyúlna a polcra a következő Teslár regényért. Csak úgy, bal kézzel, fél szemmel sem pillantva a kötet hátán minket fürkésző, huncut és szíveszakadt tekintetű fiatalember fotójára.

BMZ+TSZ: Őrszem a madarak bolygójáról (1999, fa, fém, műanyag, üveg; 160×250×300 cm; fotó: Váradai Zoltán)

Körmendi Lajos

Agyban versbuborék

Szenti Ernő: Kőben csöndbuborék

Kezdetben vala az ékesség nélkül való puszta sötétség, és Szenti szelleme lebegett a teavizek felett.

Mint aki nap mint nap újratanulja az életet, Szenti Ernő mindig hajnalban kel. Kikászálódik az ágyból, teát főz, aztán szép lassan, minden kortyot kiélvezve, elszűr-csöli.

Legyen zene! – mondá. És lőn zene. Kurtág, Ligeti. Szabados, Kobzos Kiss Tamás sámánénekével. Ilyenek.

Készülődik. Minden egyes apróbb vagy szélesebb mozdulata szertartásos, ám a mozdulatlanságnak is jelentése és jelentősége van.

Amit tesz, egy rítus része, amely új felismerések felé vezet.

Ráhangelődik.

Dörzsöli álmos, bedagadt szemét a paradoxon, az irónia, a költői kép, lökdösik egymást, hogy „ébresztő, hékás, hasunkra süt a nap!”

A napot ugyan inkább még csak alítani lehet a keleti égbolt sötét horizontján, ám költőnk vadászni indul. Minden hajnalban. Nincs kihagyás, nem mentség a fáradság, hiába a jó szeretőként hozzá bújó, fülébe szuszogó álm, Szenti képzelete lesben áll: „Csak mosolygok, ha a *vadászatról* / üres kézzel tér vissza képzeletem” – írja (*Levél-részletek a táborból* I.).

A költő ezzel a két sorral némi bepillantást enged alkotói módszerébe.

A vadász ül hosszú, méla lesben: belső tudati átalakulásra vár.

Az biztos: általában eredményesen *vadászik*. A zsákmány időnként felkavaróan szép.

Ez a líraian szakrális nekikészülődés komoly változást idéz elő szerzőnk szervezétében: az agyban mintha aprócska pezsgés indulna, majd kipattan egy versbuborék, s akár egy lebegő dodzsem, ide-oda ütődve az idegpályák sztrádáin, az ujja, majd a klaviatúra felé tart, s hamarosan már ott látható a monitoron: „Pókhálón függeszkedő ősz” (*Egymásba forgatott ellentétek*).

Ezért már érdemes volt felkelni!

Aztán egy újabb kis versbuborék az agyban: „Lángnyelvviskola” (*Családon belüli világhír*). És már jön is egy újabb: „Az eső a felhő / őszinteségi rohama” (*Állsz, mint a barométer*). Majd megint: „fény-féknyom” (*Spermabálna*).

Ebből az elátkozott világból, amiben élünk, ahol „Körmöt növeszt a szó, / tépő fogakat az érdek” (*Állsz, mint a barométer*), lassan kezd megszilárdulni egy amolyan szentis világ. Mondjuk úgy: kiemelkedik az ékesség nélkül való puszta sötétségből egy verskontinens.

Itt-ott beleshetünk Szenti műhelyébe. Úgy véli: „A vers az észjárás önarcképe” (*Az utolsó közkívánat*). Észjárása néha játékosan meglepő, máskor fegyelmezetten racionális, de sohasem érzélgős. „Amikor verset ír a költő, / pont az önsajnálát nyálkiválasztódása / marad ki életéből” (*Amikor verset ír a költő*) – írja nem minden irónia nélkül.

Ha sétálgat az ember Szenti Ernő verseinek hegyein és völgyein, síkságain és versvárosainak sugárútjain, versfálgáinak kacsaringós utcáin, de ha betér a kies zugokba, akkor is találkozik az iróniával. A le-

Orpheusz Kiadó, 2003, 98 o.

zser, hanyagul elegáns ironia, amit az ember közvetlenül a találkozás után már hajlamos élesnek látni, szembe jön vele, talányosan somolyog, megvillan a tekintete, de éppen csak annyira, hogy a kószáló kissé kényelmetlenül érezze magát, végignézzon ruházatán, hátha leette a pulóverét, esetleg nyitva felejtette a szliccét... Mert egyébként miért a szemvillanás, nem igaz?

Már az egyik verscíme is milyen gyilkosan ironikus: „Családon belüli világhír”! Ugyancsak az ironia érdekében zökkenti le megszokott sínéről az unalomig ismert és használt nyelvi paneleket, például így: „Mondd, a szalonnán kívül mi nem lesz még a kutyából!” (*Hangkráter*).

S a rímei! Alig használ rímet, de amikor mégis, az rögtön ironikus zamatot ad a versnek. Milyen fontoskodva kezd, ami után valami hasonló hangnemű folytatást vár az ember, s ehhez képest üdítően, már-már kolbász-szagúan köznapiság a kijelentés második fele: „Mérlegre tettem a mát: szereztem a fokhagymát” (*Spermabálna*).

Lehet, hogy a veséinkbe lát a költő? Rájött, hogy nekünk „a politika toronyórája” mutatja az időt? Hogy nálunk „a vesztes mögött” menetel a győztes (*A józansághoz igazodás ideje*)? És miért ne hihetne ilyeneket a gyanútlan olvasó, hiszen azt írja Szent, hogy „Minél kisebb a távolság / képzeleted és a valóság között, / ihleted kaszasuhintása annál szélesebb” (*Stilisztikai fordulatszám*).

Jelen van tehát a valóság ezekben a versekben, néha egészen vaskos, keserűen ironikus alakban: „Milyen élet lehet ott, / ahol a hazugság többet / takar ki a valóságból, / mint akármelyik igazság?” (*A szegénység csukamájolaja*). Ő azonban megkülönbözteti a valóságot az igazságtól: „Az igazság válogatós, a valóság / csak hébe-hóba” (*Türelmes kíváráns*). A valóságot vallatja, de az igazságra kíváncsi.

A Kisújszálláson élő alkotó verseinek egy részében markánsan kritikus szemléletű:

„Hol vannak már azok az idők, / amikor egyetértettél / az egyetértőkkel?” – kérdezi (*Az elsőbbség joga*). Mélyen benne él a mai magyar valóságban, nem véletlen hát, hogy „Kocsmává átalakított országrész”-ről beszél (*Ha valaki keres*), s felső- és alsóországot emleget.

Szenti Ernő költészetéből nem hiányzik a szociális felelősség. „Felsőországban derűs megöregedés, alsóországban tereken ödögő koravén gyerekek” (*Előretörés*) – ez gondolkodtatja el a hajnali versírót. A hivalkodó jólét és a kilátástalan szegénység egymástól egyre távolodó kettőssége még őt is megszólalásra készíti.

Nem tudja szó nélkül hagyni a fájdalmasan súlyosbodó társadalmi igazságtalanságokat: „Felsőországban harsány nyáridő, alsóországban botra támaszkodó vinnyogó szelek” (*Rólad az a hír járja*). Az egyik oldalon „lélekhímezés géppel”, míg itt, a lent élőknel „rémtörténetekre tagolt emberlétnyi idő” (*Kásahegy*). Aki az utóbbi világban él, mint Szent, annak nincsenek illúziói: „Szabad előttem a kényszerpálya” – írja (*Zaklatott hangulatban*).

Van benne tartás. „Morális infrastruktúráról” (*Ha valaki keres*) beszél, s ennek költészetére is kiható jelentősége van. Azt írja: „...a dolgok helyes megtétele / kötődik a szegények látószögéhez” (*Látószög*).

Ebben a „...sokat fészkelődő ország”-ban már csak turistáknak való látványosság „a privatizált forradalom emlékkönyve” (*Átfogalmazott emlékek*), a nekünk, az alsóországban élőknek a valóságában megállíthatatlan a bomlás, a romlás. Ez a „Stilizált ittlét” elég sötét jövőt ígér, mert itt „Esik szét, hull darabjaira / az örökléttel összefogatott” (*Az utolsó közkvánat*).

A közéleti költészettől, a váteszi szerep komolyan vételétől egyébként roppant távol álló költő bevallja: a gondolatok felől jön, ugyanakkor teremtsérről, valóságcsinálásról beszél. Kívülállóként is benne akar lenni abban, amitől az élet megőrzi

szépségét, vallja be olykor barátainak mosolyogva.

Mint az ásványvíz, amelyből millió buborék emelkedik a felszín felé, olyan lehet Szent Ernő hajnala is. Ahogy halad az idő, s az ég alján halovány derengés jelzi a kakashoz, hogy ideje világgá harsogni egy új nap eljöttét, az ő agyában egyre több versbuborék indul fölfelé. Az egyik ilyen sort hoz: „Felkavarodott gyomrú égbolt” (*Vaktöltény*). Egy másik: „Az égbolt a felhők tintatartója” (*Létezésed harcmodora*). Megint másik: „Az esőcsepp a felhő tollbamondása” (*Előretörés*). Vagy: „Meghajlott a faág a holdfény súlya alatt”, s kicsit lejjebb: „A hóésés a táj öltöztető dadája” (*Holtbiztos*). És: „Miként borostyán a házat, / benőtte a csönd az életművet” (*Kevés hozzá a végtelen*). Végül: „Iszapban merül el / így a kő, mint a mögötted hagyott / időben a kimondhatatlan” (*Táj, fent kéményfüst*).

A sajátos világteremtés intenzívebb szakaszába lépett. Egyre valószínűtlenebbnek tűnik Szent jóslata az életművet benövő csöndről.

Az olvasóit szívesen ellentétek közé feszítő költő ilyeneket ír: „Táj, fent kéményfüst, / lent üres házhelyek” (*Táj, fent kéményfüst*). Megrendítően szép. Nem kétséges, szerzőnk szereti a paradoxonokat: „Két szóval is kifejezhető, / de kevés hozzá a végtelen” (*Kevés hozzá a végtelen*). Nála egy fiú „lebukott / a vereség vize alá, / de már a győzelem tengeréből / emelkedett ki” (*Tükörterem*). Az ellentétet szívesen alkalmazza szentenciaszerű soraiban is: „Vannak dolgok, miket / a következetes mellőzés tart életben” (*A gyengeség látszata*).

Szent Ernő kedveli a meghökkentő képeket, mondatokat, s célja érdekében olykor egészen a morbiditásig hajlandó elmenni: „Kötélverő járt az akasztott ember házában” (*Spermabálna*).

Versei intellektuális fogantatásúak, az érzelmekre szinte semmit sem bíz. És még-

is, mennyi szeretetteljes gyengédség árad soraiból itt is, ott is: „Annyi intimitást minden / versnek tartalmaznia kell, / amennyi két együtt megöregedett / ember kézfogásába belefér” – írja szinte pirulva ellágyulása miatt (*Véletlenül megérintett hegedűhúr*). Visszafogottan, szemérmesen, csak egy-egy villanás erejéig, de előcsillan néha az érzelmek aranytelére: „A képzelet belvilágában papuska / időnként egy-egy darab fát tesz / a szeretet pislákolva égő tüzére” (*Emlékezés papuskára*). S hogy mennyire természetes része mindez az életnek, mutatja, hogy még a szemérmesen szűkszavú költő is „érzelmi járandóságot” (*A gondolkodás tánciskolája*) emleget.

Eddigi köteteiben lazán egymás szomszédságába kerülő paradoxonokat, szentenciákat, különös szóösszetételeket, képeket, metaforákat találunk, amiket vagy az asszociációk, vagy a gondolatritmus tart egybe. Mostanáig öt verseskötetet buborékozott papírra hajnalonként. *A Léghajón a mélybe* (1992), a *Mikor szó érint szót* (1996), az *Édes önbosszantás* (1998), az *Emlékköltöztetés* (1999), és az *Időmosás* (2001) után ez a mostani, Szent Ernő hatodik kötete.

A *Köben csöndbuborék* című könyvben megtaláljuk eddig is használt költői eszközeit, de mintha már kevésbé akarna annyira különbözni mindenki mástól, természetesebben engedi szerveződni a szöveget, s ez javára válik a verseknek. A továbblépés lehetőségét a vers-szövegek oldottabbá tételében, s a művön belüli kohéziós erő megnövelésében látom.

Azt írja egy helyen: „A jó vers fontosabb megteremtőjénél” (*Nyélbe ütött kimondhatatlan*). Lehet. Mindenesetre a nyugtalan teremtő kora hajnalban kel minden áldott nap, s igyekszik önmagánál fontosabb verseket írni.

Hiszen tudjuk: kezdetben vala az ékeség nélkül való pusztasötétség, és Szent szelleme lebegett a teavizek felett.

E számunk szerzői

Csoóri Sándor (Zámoly, 1930) – Üröm
 Elek Tibor (Nyíregyháza, 1962) – Gyula
 Esze Dóra (Budapest, 1969) – Budapest
 Erdész Ádám (Mezőberény, 1956) – Gyula
 Görömbei András (Polgár, 1945) – Debrecen
 Hartay Csaba (Szarvas, 1976) – Szarvas
 Jakubecz András (Debrecen, 1966) – Budapest
 Jász Attila (Szöny, 1966) – Tata
 Kiss László (Gyula, 1976) – Gyula
 Kiss Ottó (Battonya, 1963) – Gyula
 Kugler József (Mezőberény, 1955) – Mezőberény
 Körmendi Lajos (Karcag, 1946) – Karcag
 Miklya Luzsányi Mónika (Békéscsaba, 1965) – Kiskunfélegyháza
 Molnár Miklós (Kecskemét, 1946) – Siklós
 Nagy Erika (Gyoma, 1968) – Békéscsaba
 Nagy Gábor (Budapest, 1967) – Békéscsaba
 Németh Zoltán (Érsekújvár, 1970) – Ipolybalog
 Podmaniczky Szilárd (Cegléd, 1963) – Szeged
 Pollágh Péter (Tatabánya, 1979) – Tatabánya
 Rott József (Komló, 1963) – Magyareregny
 Tatár Sándor (Budapest, 1962) – Törökbálint
 Szent Ernő (Hódmezővásárhely, 1939) – Kisújszállás
 Szentmártoni János (Budapest, 1976) – Budapest
 Szilágyi András (Békéscsaba, 1954) – Békéscsaba
 Újházy László (Jánoshalma, 1945) – Békéscsaba
 Zalán Tibor (Szolnok, 1954) – Budapest

Bárka ^{2004/3.}

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Derkovits sor 1.
 Telefon: 66/530-206; 66/454-354/106. E-mail: barka@bmk.hu. Internet: www.bmk.iif.hu/barka

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A társadalmi szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus Zoltán (elnök), Banner Zoltán,
 Cs. Tóth János, Erdmann Gyula, E. Szabó Zoltán, Timár Judit.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő),
 †Petőcz Károly (művészeti vezető)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 900 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

*Kéziratokat nem őrzünk meg, de visszaküldjük, ha kapunk megcímzett, felbélyegzett válaszborítékot.
 Az elektronikus úton küldött írásokat lehetőleg „rtf” formátumban kérjük.*

Az előző számunk tartalmából

Schein Gábor, Kántor Zsolt, Varró Dániel, Térey János, Keresztesi József, Fekete Vince, Mogyoróssy László versei

Nádasdy Ádám, Prágai Tamás, Méhes Károly, Márton Gyöngyvér prózája

Tanulmányok Rortyról, Gausz Andrásról, a Ghymes együttesről, Finta Edit művészetéről

Kritikák Varró Dániel: *Túl a Maszat-hegyen*, Nagy Gabriella: *Idegen*, Dobos István: *Az irodalomértés formái*, Bohár András: *Aktuális avantgárd*: M.M; Nyitott kultúra felé című kötetéről

Hibajavítás

Sz. Molnár Szilvia előző számunkban közölt *A jelenkori irodalmi gondolkodás mozgásirányairól* című (Dobos István: *Az irodalomértés formái* című kötetéről szóló) kritikája utolsó mondatának vége sajnálatos módon lemaradt. A szerző és olvasóink elnézését kérjük!

Az eredeti mondat így hangzik:

Összefoglalásul elmondható, hogy Dobos István kötete olyan irodalomtudósi mentalitásról ad képet, amely a maga elméleti fölkeszültségével és széleskörű tájékozottságával alkalmassá teszi a kutatót arra, hogy érdemben tudjon hozzászólni akár irodalomtörténeti kérdésekhez, akár kortárs irodalmi alkotásokhoz, s rálátva saját beszédpozíciójára, meg tudja ítélni a jelenkori irodalmi gondolkodás mozgásirányait és pozícióit.

Bárka

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, töltsse ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény: